

DECEBAL
REGELE DACILOR

DECEBAL,
REGELE DACILOR

INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

DECEBAL,
REGELE DACILOR

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
BUCUREȘTI, 1991

DECEBALUS, KING OF THE DACIANS

ДЕЦЕБАЛУС—КОРОЛЬ ДАКОВ

ISBN 973-27-0191-9

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
R — 79717, Calea Victoriei 125, Bucureşti

SUMAR

CUVÎNT ÎNAINTE

În istoriografia antică, Decebal, regele-erou, întruchipează înainte de toate marile calități morale ale geto-dacilor: setea de libertate și vitejia, demnitatea și dragostea pentru pămîntul patriei. Domnia lui reprezintă momentul de apogeu al istoriei Daciei preromane.

Cartea aduce în fața cititorului, printr-o sinteză introductivă, pe cei doi adversari: Roma care în decursul primului secol al imperiului atinsese maximum de întindere teritorială și forță militară; regatul Daciei care, după un veac de frămîntări de la moartea marelui rege Burebista, își regăsise unitatea în limite geografice și etnice stabile.

Evoluția statului dac a fost brusc întreruptă de cucerirea romană. Istoria reintră însă în făgașul său, îndată ce vechiul regat devine — pentru mai bine de un secol și jumătate — provincie romană. Rănile războiului au prins repede să se vindece, teama și ura au fost treptat uitate. Autoritățile romane, armata, coloniștii veniți ex toto Orbe Romano *erau purtătorii celei mai înalte civilizații a antichității, la progresul căreia sînt solicitați a-și aduce contribuția și geto-dacii, ca noi locuitori ai imperiului. Sinteza daco-romană este o realitate istorică, esența însăși a procesului de romanizare. Pentru cei ce se nășteau pe pămîntul Daciei, regele Decebal și împăratul Traian apăreau, precum nouă celor de astăzi, învăluiți numai în aureola lor de viteji, precum Scipio și Hannibal, Caesar și Vercingetorix.*

Cucerirea Daciei reprezintă, totodată, un moment de răscruce în istoria romanității orientale.

Aceste pagini, care văd acum lumina tiparului, au fost scrise la împlinirea a 1900 de ani de la urcarea pe tron a regelui Decebal. Ele se adresează unui public larg, cu deosebire tinerilor, elevi și studenți, dornici de a cunoaște adevărata istorie a patriei. Exigențele specialiștilor am încercat a le satisface prin introducerea unor note, acolo unde erau absolut necesare.

În măsura în care așteptările cititorilor vor fi împlinite de parcurgerea cărții, aceasta o datorăm și acelora care au găsit răgazul să o citească încă în manuscris și să ne comunice observațiile și sugestiile lor. Gîndul nostru se îndreaptă, totodată, cu recunoștință spre Editura Academiei Române, care a acceptat publicarea acestei lucrări.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

AnnÉp — L'Année Épigraphique, Paris.
CIL — *Corpus Inscriptionum Latinarum.*
Cohen — H. Cohen, *Description historique des monnaies frappées sous l'Empire romain, communément appelées médailles impériales*[2], 8 vol., Paris, 1880–1892.
Fontes — *Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes (Izvoare privind istoria României)*, I, București, 1964; *Fontes historiae Daco-Romanae (Izvoarele istoriei României)*, II, 1970.
IDR — *Inscripțiile Daciei romane*, I, 1975; II, 1977; III/1, 1977; III/2, 1980; III/3, 1984; III/4, 1988; în colecția „Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor" (sub redacția lui D. M. Pippidi și I. I. Russu).
ILS — *Inscriptiones Latinae Selectae* (H. Dessau).
PIR — *Prosopographia Imperii Romani saec. I.II.III* (E. Klebs – H. Dessau – P. v. Rohden, 1897–1898; ediția a 2-a: E. Groag – A. Stein, continuată de Leiva Petersen).
RE — Real – Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft (A. Pauly – G. Wissowa – W. Kroll – K. Ziegler), Stuttgart.
RIC — *Roman Imperial Coinage*, 9 vol., Londra, 1924–1982.
Strack — L. Strack, *Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts*, I. *Die Reichsprägung zur Zeit des Traian*, Stuttgart, 1931.
SCIV(A) — Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București, 1950–.
StCl — Studii clasice, București.

GETO-DACII ȘI IMPERIUL ROMAN: CONTACTE ȘI CONFRUNTĂRI

ÎNTINDEREA STĂPÎNIRII ROMANE LA DUNĂREA DE JOS

Înainte de a intra în expunerea subiectului nostru, ne propunem a prezenta cititorului punctele esențiale ale istoriei romane, în momentul cînd legiunile Romei își fac apariția amenințătoare la orizont, iar istoriografia antică înregistrează brusc afirmarea militară a dacilor[1] (Trogus Pompeius: *incrementa Dacorum per Rubobosten regem*, „creșterea puterii dacilor sub regele Rubobostes"[2]).

Sfîrșitul victorios al celui de-al doilea război punic transformase Roma în cel mai de seamă stat din bazinul mediteranean. Expansiunea ei militară dincolo de limitele Italiei îi adusese, în 206 î.e.n., Hispania în calitate de provincie; urmează ocuparea coastei de apus a Illiriei, încă de la sfîrșitul secolului al III-lea, lărgită în curînd prin cucerirea Macedoniei și a Greciei, desăvîrșită în 146 î.e.n. În același an, Cartagina era definitiv înfrîntă și distrusă, locul ei luîndu-l provincia *Africa*. Îndată după aceea, republica romană punea temeinic piciorul pe continentul asiatic, o dată cu transformarea (pe la 130 î.e.n.) fostului regat elenistic al Pergamului în provincia *Asia*. Ieșită întărită din războiul cu aliații *(socii)* italici (88 î.e.n.) și din războiul civil, Roma relua îndată politica de expansiune. A urmat astfel la rînd și nu prea tîrziu regatul Bithyniei, devenită provincie în 75 î.e.n. Apoi, în decurs de două decenii, regatele elenistice din Orientul Apropiat intrau sub dominația Romei, fie ca provincii (Siria, regatul Pontului), fie sub forma unor regate clientelare sau dependente (Armenia, Commagena, Cilicia). În anul 31 î.e.n., era desființat și transformat în provincie romană ultimul regat elenistic: Egiptul.

Pătrunderea romană în Peninsula Balcanică inițiată pe la sfîrșitul secolului al III-lea (primul război illiric, 229—228 î.e.n.) și cucerirea treptată a peninsulei în cursul secolelor II—I î.e.n. transformă Dunărea în graniță nemijlocită între Roma și neamurile barbare de la nord de acest fluviu.

---

[1] Pentru referințele din autorii antici, notele noastre urmează în general traducerile din *Fontes*, I — II (aici cititorul va găsi și unele lămuriri privitoare la biografiile și scrierile acestora, inclusiv asupra edițiilor moderne).

[2] *Historiae Philippicae*, prologul cărții a XXXII-a; vezi *Fontes*, I, p. 361 și Vl. Iliescu, StCl, 10, 1968, p. 115 — 122.

Înainte încă de a-și fi fixat definitiv dominația pe linia Dunării, confruntarea militară dintre cuceritorii ce înaintau lent, dar temeinic și amenințător, și popoarele libere de dincolo de fluviu devine tot mai dură. Acestea din urmă organizează numeroase incursiuni asupra provinciilor romane de la sud, spre a preveni un pericol iminent, dar întorcîndu-se adesea cu prăzi bogate din ținuturile devastate. La aceste raiduri participă uneori și geto-dacii, în alianță cu alte neamuri (scordisci, bastarni, sarmați), dar și singuri. Astfel, în anii 109—106 î.e.n., o invazie a dacilor și scordiscilor este respinsă de Minucius Rufus, guvernatorul Macedoniei. Iar pe la 74 î.e.n., C. Scribonius Curio, urmărind pe năvălitori, ajunge pînă la Dunăre, dar nu îndrăznește s-o treacă de teama codrilor întunecoși *(Curio Dacia tenus venit, sed tenebras saltuum expavit)* [3]. Cîțiva ani după aceea (72—71 î.e.n.), a avut loc demonstrația militară în Dobrogea a lui Terentius Varro Lucullus, proconsulul Macedoniei, apoi încercarea sfîrșită rușinos a lui C. Antonius Hybrida de a ocupa teritoriul dobrogean [4].

Ne aflăm în vremea cînd se afirmă, cu forță și strălucire, neamul geto-dac sub conducerea regelui Burebista [5]. Unificînd triburile geto-dace din cîmpie și din munți, el realiza o mare forță militară (după Strabo [6], „puteau să trimită la luptă pînă la două sute de mii de oameni" !) și inițiază o serie de acțiuni în vest (unde înfrînge pe celții boi) și spre est (pustiind Olbia pe la 55 î.e.n. și aducînd sub stăpînirea sa cetățile din Pontul Stîng, de la Histria pînă la Apollonia) [7]. Astfel, cum se exprimă un document epigrafic contemporan, Burebista ajunge „cel dintîi și cel mai mare dintre regii din Tracia, stăpînitor al tuturor ținuturilor de dincoace și de dincolo de Dunăre" [8].

Dar fulgerătoarea creștere a puterii geto-dacilor era sortită destrămării, îndată ce acel ce fusese sufletul acestei mari politici dispare de pe scena istoriei. Între timp, republica romană în agonie depășea propria-i criză internă cauzată de războaie lungi și istovitoare între proprii cetățeni. Octavianus Augustus introducea la Roma un nou regim politic și o nouă formă de conducere: principatul. Primul împărat roman depune eforturi continue și prelungite pentru a fixa definitiv granițele imperiului pe limite

---

[3] Vezi: Frontinus, II, 4, 3; Florus, I, 39, 6.

[4] Vezi D. M. Pippidi, în *Din istoria Dobrogei*, I, București, 1965, p. 276—283; R. Vulpe, în *Din istoria Dobrogei*, II, 1968, p. 24—26.

[5] Cea mai nouă și importantă contribuție este monografia semnată de I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, 1977. Vezi și studiu lsintetic al lui L. Petculescu, *Signification et conséquences internationales de la création de l'État centralisé et indépendant de Burebista*, în Revue roumaine d'études internationales, 14, 1980, 1—2 (47—48), p. 103—115.

[6] Strabo, Geografia, VII, 3, 13.

[7] *Ibidem*, VII, 3, 11: „Ajungînd în fruntea neamului său, care era istovit de războaie dese, getul Burebista l-a înălțat atît de mult prin exerciții, abținere de la vin și ascultare față de porunci, încît, în cîțiva ani, a făurit un stat (ἀρχή) puternic și a supus geților cea mai mare parte din populațiile vecine. Ba încă a ajuns să fie temut și de romani. Căci trecînd plin de îndrăzneală Dunărea și jefuind Tracia, pînă în Macedonia și Iliria, a pustiit pe celții care erau amestecați cu tracii și cu ilirii și a nimicit pe de-a întregul pe boii aflați sub conducerea lui Critasiros și pe taurisci". Despre relațiile lui Burebista cu cetățile pontice vezi D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 283 și urm. și R. Vulpe, *op. cit.*, p. 27—31.

[8] Este vorba de decretul în cinstea lui Acornion din Dionysopolis; dintre edițiile critice, menționăm G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, I, Sofia, 1965, nr. 13, iar pentru traducere: I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 92—94.

naturale: Rinul și Dunărea în Europa și Eufratul în Orient. La capătul unei serii de războaie și insurecții naționale reprimate cu violență, întreg ținutul dintre Marea Adriatică și Dunăre este cucerit; împăratul se putea deci mîndri cu realizările sale, așa cum rezultă din inscripția care-i preamărește faptele: „Neamurile pannonilor, pe care niciodată înainte de domnia mea nu le înfruntase vreo armată romană — fiind definitiv învinse de Tiberius Nero, care pe atunci îmi era fiu adoptiv și locțiitor — le-am supus stăpînirii romane și am împins hotarele Illyricului pînă la fluviul Danubius" [9].

Aproximativ în același timp, ocuparea ținuturilor de la Dunărea de Jos înainta temeinic, ducînd la instituirea unui comandament militar roman, în locul căruia în primii ani ai erei noastre lua ființă provincia *Moesia*. Astfel, cum notează istoricul Rufius Festus, frontiera între romani și „barbari" s-a stabilit ferm pe Dunăre, începînd de la Augusta Vindelicorum prin Noricum, Pannonia și Moesia [10].

---

[9] *Res Gestae divi Augusti*, 30, 1. Această scriere sintetică a primului împărat despre propriile-i fapte ne-a fost transmisă pe cale epigrafică. La moartea lui Augustus (anul 14 e.n.), s-au citit în senat patru documente, pe care împăratul le sigilase anul precedent și le încredințase spre păstrare vestalelor. Primul era testamentul propriu-zis, prin care Augustus își împărțea averea între moștenitori și poporul roman. Altre trei *volumina* conțineau: unul, dispoziții privitoare la funeraliile împăratului; al doilea, o prezentare scurtă a operei sale politice, care să fie gravată pe table de bronz, urmînd a fi expuse în fața mausoleului; ultimul, o situație a imperiului, indicînd numărul trupelor și un raport asupra tezaurului și veniturilor publice (Suetonius, *Augustus*, 101, 6). Aceste documente, pe care Suetonius le-a putut consulta în arhivele imperiale, au dispărut; dar *index rerum gestarum* a rămas pînă la noi, tocmai datorită dispoziției de a fi prezentat sub forma unei inscripții monumentale. *Editio princeps* — cea de pe mausoleul de la Roma — a dispărut; dar unele cetăți din provincii (precum Ancyra din Galatia ori Apollonia și Antiochia din Pisidia) au executat copii, pe care le-au expus public, ajungînd astfel pînă la noi. Cea mai importantă este inscripția de la Ancyra *(Monumentum Ancyranum)* — text dublu, grec și latin, gravat pe zidurile templului închinat Romei și lui Augustus. Textul latin este gravat pe șase coloane, pe doi pereți ai pronaosului templului; titlul precizează că inscripția este copie a exemplarului roman, gravat *in duabus aheneis pilis quae sunt Romae positae*. Textul grec este expus de peretele stîng al cellei. La Apollonia a fost gravată o versiune greacă a inscripției, pe partea anterioară a unei mari baze susținînd statuile lui Augustus, Liviei, lui Tiberius, Germanicus și Drusus. În Antiochia Pisidei a fost gravată o versiune greacă a inscripției, pe 10 coloane, expusă într-un pasaj dintre două piețe publice. Titlul care precedă copiile provinciale pare a anunța două subiecte și două părți: „faptele" propriu-zise *(res gestae)* și cheltuielile *(impensae)*. S-a subliniat însă că, de fapt, documentul prezintă un plan tripartit: primele 14 capitole enumeră sarcinile și onorurile publice sau religioase primite ori refuzate de Augustus; în cap. 15—24 se face un bilanț al cheltuielilor de tot felul în favoarea statului și a poporului roman; partea a treia, începînd cu cap. 25, ne readuce în domeniul istoriei, la faptele de pacificator și cuceritor ale primului împărat roman; în cap. 34—35 se revine la subiectul primei părți: numele și titlurile purtate de împărat *(Augustus, pater patriae)*. Ediții: Georges Perrot — Edmond Guillaume, *Exploration archéologique de la Galatie et de la Bithynie*, 2 vol., Paris, 1872 — după copia (desen) efectuată în 1861; comunicată lui Th. Mommsen, care publică astfel ediția sa de *Res gestae divi Augusti*, Berlin, 1865; vezi și CIL, III, p. 769 — 799; idem, *Res gestae divi Augusti*², Berlin, 1883 (după mulajele luate de consulul Humann); vezi încă: *Res gestae divi Augusti ex Monumento Ancyrano et Antiocheno Latino, Ancyrano et Apolloniensi Graecis* (text stabilit și comentat de Jean Gagé), Paris, 1935; *Res gestae divi Augusti*, Kritische Textausgabe von Hans Volkermann, Teubner, Leipzig, 1942. Extrase: *Fontes*, I, p. 268—271 (cu trad.).

[10] Rufius Festus, VIII, 1.

Cum s-a mai arătat, la mijlocul secolului I î.e.n., regele Burebista realizase o stăpînire fără precedent în istoria Daciei; ea depășea sensibil hotarele naturale ale acesteia, aducînd sub stăpînire triburi și cetăți de alte neamuri. Căderea marelui rege făcea ca istoria geto-dacilor să reintre în vechiul cadru geografic cunoscut de cel puțin o jumătate de mileniu de la intrarea lor în istorie (514 î.e.n.).

În intervalul dintre domnia lui Burebista și urcarea pe tron a lui Decebal, istoria Daciei cunoaște o sută treizeci de ani de frămîntări. Principalele etape cronologice ale acestei istorii ne-au fost transmise de istoricul Iordanes din secolul al VI-lea e.n. El arată că după Burebista, domnia dacilor a intrat în mîna marelui preot Deceneu, apoi continuă: „Iar după ce Deceneu a murit, l-au avut în aproape aceeași venerație pe Comosicus, deoarece acesta nu-i era mai prejos în iscusință. El era socotit, datorită priceperii sale, și rege pentru dînșii, și preot, și judeca poporul ca judecător suprem. Și după ce el a lăsat cele omenești, a venit la domnie Coryllus, regele geților, și timp de patruzeci de ani a stăpînit peste neamurile din Dacia"[11]. În altă parte, vorbind despre conflictele dintre daci și romani pe timpul lui Domitian, Iordanes ne informează că domnia peste daci o avea Dorpaneus.

Aceste știri de valoare excepțională sînt sprijinite și de datele altor izvoare.

Cel dintîi menționat de Iordanes, Deceneu, apare și la geograful Strabo drept un colaborator devotat al marelui rege: „Pe cînd domnea asupra geților Burebista — împotriva căruia s-a pregătit să pornească divinul Caesar —, cinstirea mai sus amintită o avea Decaineos" [12].

Comosicus apare numai la Iordanes [13], dar asupra existenței lui istorice nu pot plana dubii, întrucît numele este atestat în onomastica tracă [14].

Despre Coryllus, istoricul amintit ne informează că a domnit 40 de ani asupra neamului său. C. Daicoviciu considera că acest rege era identic cu *Scorylo, dux Dacorum*, menționat de Frontinus [15] și același care apare pe

---

[11] Iordanes, *Getica*, 73—74. Vezi N. Gostar, *Dinaștii daci de la Burebista la Decebal*, SCIVA, 35, 1984, 1, p. 45—53 (note de V. Lica, unde se consemnează bibliografia precedentă).

[12] Strabo, Geografia, VII, 3, 5; vezi și XVI, 2, 39: „Decaineos, care proorocește lui Burebista". Vezi încă N. Gostar — V. Lica, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Iași, 1984, p. 56: «A prins rădăcini în istoriografia noastră ideea că, după moartea lui Burebista, tronul acestuia a fost ocupat de preotul Deceneu. În realitate însă, atît Strabo, cît și Iordanes nu vorbesc despre o asemenea succesiune. Dimpotrivă Iordanes, *Getica*, 71, vorbind despre Deceneu și învățăturile sale, ne spune că *Dicineus ... ut non solo mediocribus, immo et regibus imperaret*, adică: „Deceneu a condus nu numai mulțimea de oameni, ci chiar și pe regi". Cu alte cuvinte, Deceneu și-a păstrat calitatea, prestigiul și autoritatea de mare preot, de conducător spiritual al dacilor și sub *urmașii lui Burebista*, căci așa înțelegem noi cuvîntul *regibus*. Dar acești *reges* pot fi și conducătorii statulețelor care au apărut după moartea lui Burebista. Acest pasaj este, deci, dintre cele mai valoroase pentru situația Daciei spre sfîrșitul sec. I î.e.n. și se poate conchide că, deși Dacia era împărțită sub mai mulți domnitori, totuși exista o unitate spirituală dacică, o unitate de credință, de conștiință etnică».

[13] Mențiunea titlului de judecător în relatarea lui Iordanes amintește de rangul lui Athanaric, regele goților, *iudex potentissimus* (Ammianus Marcellinus, XXVII, 5, 6) și reflectă și pe plan instituțional confuzia între geți și goți în antichitatea tîrzie (vezi mai departe, nota 90).

[14] CIL, III, 14214, 12: *Daizus Comozoi*.

[15] Frontinus, *Strategemata*, I, 10, 4.

vasul cu ştampilele DECEBALVS şi PER SCORILO de la Sarmizegetusa Regia[16]. În schimb, istoricul polonez Jan Trynkowski, acceptat mai apoi şi de Hadrian Daicoviciu, consideră că regii menţionaţi de Iordanes nu reprezintă lista completă a suveranilor daci de la Burebista la Decebal, ci numai din perioada Decaeneus — Coryllus; între domnia acestuia din urmă şi cea a lui Dorpaneus, contemporanul împăratului Domitian, au mai domnit şi alţi regi[17].

Unul dintre aceştia ar fi fost *Scorilo*, cel menţionat de Frontinus[18]; cum au arătat istoricii citaţi, el ar fi diferit de aproape omonimul său menţionat de Iordanes[19]. Scorilo a fost probabil contemporan cu Nero, căci tot Frontinus[20] aminteşte de un război civil *(arma civilia)* de care poporul roman era dezbinat în acest timp, probabil cel din anii 68—69 e.n.

În acest punct al expunerii noastre îşi găseşte locul discuţia în legătură cu celebra inscripţie de la Tibur: elogiul funebru al lui Ti. Plautius Silvanus Aelianus[21]. În timp ce guverna provincia Moesia (prin anii 60—68)[22], aflăm că acesta a strămutat la sud de Dunăre peste o sută de mii de transdanubieni ca să presteze tributul, împreună cu soţiile, copiii, principii şi regii lor *(plura quam centum mill(ia) ex numero Transdanuvianor(um) ad praestanda tributa cum coniugib(us) ac liberis et principibus aut regibus suis transduxit)*. Dintr-o altă inscripţie din Italia (Fundi)[23], aflăm că omologul său din Pannonia, guvernatorul L. Tampius Flavianus, a obligat şi el neamurile de peste Dunăre să predea romanilor ostatici[24].

---

16 IDR, III/3, 272 (cu toată bibliografia anterioară). C. Daicoviciu considera că se poate astfel cunoaşte o serie neîntreruptă de regi peste moştenirea micşorată a lui Burebista: „Ţinînd seama de cei 40 de ani de domnie ai lui Coryllus—Scorilo şi de durata de timp de la 44 î.e.n. pînă la 87 e.n. (moartea lui Burebista şi urcarea pe tron a lui Decebal), rămîn 130—131 de ani pentru domnia a patru regi, dintre care Scorilo—Coryllus singur deţine, după mărturia lui Iordanes, patru decenii, calculul nu e deloc inadmisibil. S-ar putea însă, ca Iordanes să nu fi înregistrat unul sau doi regi mai mărunţi din seria urmaşilor lui Burebista" *(Istoria României*, I, 1960, p. 294—295).

17 H. Daicoviciu — J. Trynkowski, *Les rois daces de Burébista à Décébale*, Dacia, N. S., 14, 1970, p. 159—166.

18 Titlul de *dux* nu trebuie să ne facă să ne îndoim asupra calităţii de rege a lui Scorilo; vezi Martial, Epigrame, IX, 35, 5: *verba ducis Dacis (Fontes*, I, p. 444).

19 Numele Coryllus transmis de Iordanes este o variantă (mai exact: o formă coruptă) a lui Scorilo, antroponim atestat epigrafic şi prin urmare cert (vezi inscripţia de la Aquincum, în Pannonia Inferioară, CIL, III, 13 379: *Scorilo, Resati libertus, domo Dacus)*; dimpotrivă, forma Coryllus nu este atestată de altă sursă. Nimic nu se opune, pe de altă parte, ca asupra dacilor să fi domnit, eventual la un interval de timp mai lung sau mai scurt, doi regi cu numele Scorilo; dar această presupunere se bazează pe concluzia falsă că Scorilo şi Coryllus sînt două nume diferite.

20 „Scorylo, conducătorul geţilor, ştiind că poporul roman era dezbinat din pricina războaielor civile şi socotind că nu-i nimerit să-i atace, deoarece datorită unui război cu un duşman din afară s-ar putea restabili înţelegerea între cetăţeni, a pus în faţa concetăţenilor săi doi cîini şi pe cînd se luptau între ei cu îndîrjire le-a arătat un lup. Imediat cîinii s-au aruncat asupra acestuia, uitînd de cearta lor. Prin această pildă, i-a oprit pe barbari de la un atac care ar fi adus foloase romanilor" *(Strategemata*, I, 10, 4).

21 CIL, XIV, 3 608; ILS, 986.

22 Vezi D. M. Pippidi, *Contribuţii la istoria veche a României*², Bucureşti, 1967, p. 287—382; idem, în *Din istoria Dobrogei*, I, p. 309—313; R. Vulpe, în *Din istoria Dobrogei*, II, p. 55—59; B. E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, Göteborg, 1984, col. 124, nr. 20; idem, în Opuscula Romana, 15, 1985, p. 129—130, nr. 16.

23 ILS, 985. Cf. B. E. Thomasson, Opuscula Romana, 15, p. 135—136, nr. 21.

24 Vezi C. C. Petolescu, Thraco-Dacica, 4, 1983, p. 142.

Greu de spus cine erau aceşti transdanubieni, luaţi pe sus cu toată casa, cu fruntaşii şi regii lor: probabil populaţii diverse, care profitaseră de slăbirea puterii geto-dacilor (după căderea lui Burebista, în cursul războaielor purtate cu romanii pe timpul lui Augustus), pentru a se infiltra în Cîmpia Română şi sudul Moldovei. Mai reţinem din inscripţia de la Tibur, între altele, cum că *regibus Bastarnarum et Rhoxolanorum filios Dacorum fratrum captos aut hostibus ereptos remisit*; din această propoziţie, conţinînd unele dificultăţi gramaticale — şi din această cauză îndelung discutată — se poate trage concluzia că guvernatorul roman a dat înapoi regilor bastarnilor şi roxolanilor pe fiii lor, iar regelui dacilor pe fiii fraţilor săi — captivi (probabil la romani) sau răpiţi de duşmani [25]. Cum sublinia N. Gostar, inscripţia se referă la un singur rege al dacilor [26], deoarece ceilalţi regişori răsăriţi după destrămarea moştenirii lui Burebista fuseseră fie eliminaţi de romani, fie acceptaseră să revină în cadrul unităţii neamului geto-dac. Fapt e că izvoarele vorbesc de acum de un singur rege stăpînitor peste geto-daci. Acest rege anonim din inscripţia de la Tibur era probabil Scorilo [27].

Se pare că i-a urmat la domnie *Diurpaneus* [28]; el a fost contemporan cu Domitian, cum aflăm de la Iordanes şi Orosius (vezi expunerea evenimentelor din anii 85—86, mai departe, p. 23—35).

Textele celor doi istorici tîrzii au constituit baza unei ipoteze ,,originale" a lui N. Gostar [29]; acesta observa că, după Orosius (care şi-a preluat ştirile de la Tacitus) şi Iordanes (care s-a informat probabil de la Dio Chrysostomos), Cornelius Fuscus s-a luptat cu Diurpaneus (Dorpaneus), pe cînd după Cassius Dio, prefectul pretoriului s-ar fi luptat cu Decebal. N. Gostar conchidea astfel: ,,Nu avem de ales, deci, decît să admitem că *Diurpaneus* este unul şi acelaşi cu *Decebalus*. De altfel, numele *Decebalus* [30] devine popular numai începînd cu

[25] Pasajul subliniază rolul important deţinut de fraţii regelui în contextul raporturilor externe; prin reţinerea ca ostatici a vlăstarelor acestora, ei erau făcuţi solidari cu politica regelui (vezi însă N. Gostar, Pontica, 12, 1979, p. 129—136). A se compara cu preţuirea de care se bucurau nepoţii de soră la germani, Tacitus, *Germania*, 20: ,,Nepoţii de soră sînt tot aşa de dragi unchiului ca şi tatălui lor. Unii cred că această legătură de sînge e mai sfîntă şi mai strînsă şi, cînd iau ostatici, cer mai mult nepoţi de soră, ca şi cum aceştia ţin legată mai tare şi inima acelui care-i dă şi pe mai mulţi din familia lui" (informaţia reflectă puternicele reminiscenţe matriarhale la germani).

[26] Vezi N. Gostar — V. Lica, *Societatea geto—dacică*, p. 48.

[27] *Ibidem*, p. 50.

[28] Aceasta este forma corectă a numelui, atestată şi epigrafic: *DIVPPANEVS* (sic) *qui Euprepes, Sterissae f(ilius), Dacus* (CIL, VI, 16 903, Roma; vezi I. I. Russu, *Daco-geţii în Imperiul roman*, Bucureşti, 1980, p. 52, nr. 32). Numele mai apare şi în formele *Dorpanas* (G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, II, nr. 771) şi *Dyrpanais* (B. Latyschev, *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini*², Petersburg, 1916 [reimpr.: Hildesheim, 1965], nr. 106, la Olbia). Remarcăm că numele *Diurpaneus* conţine două sau trei elemente, dintre care primul, *DIVR—*, se întîlneşte în numele *Diurdanus*, la Roma (CIL, VI, 3 451) şi la Sacidava în Dobrogea (C. Scorpan, *Limes Scythiae. Topographical and stratigraphical Research an the Late Roman Fortifieation in the Lower Danube*, BAR, International Series, 88, Oxford, 1980, p. 212—213, nr. 3); vezi şi *Diurpagissa*, în Moesia Superior (CIL, III, 14 574 = 8 266).

[29] N. Gostar, SCIVA, 35, 1984, 1, p. 52; N. Gostar — V. Lica, *op. cit.*, p. 56—58.

[30] Numele *Decebalus* este atestat în alte 15 cazuri în epigrafia greacă şi latină: 1. *Silvin(ius) Decibalus*, la Roma, militar în garda călare *(equites singulares)* a împăratului Caracalla, în anul 203 (A. Ferrua, Epigraphica, 13, 1951, p. 138—141, nr. 118); 2. *Sex(tius) Rufius Decibalus*, Roma (CIL, VI, 25 572); 3. *Dekibalos*, într-o închinare dionisiacă din Latium, în greceşte (A. Vogliano, în American Journal of Archaeology, 37, 1933, 1, p. 215—231);

această dată și se pare că nu era uzual înainte la daci"; „Credem că *Decebalus* nu este decît un *supernomen*, un *Siegname* acordat lui Diurpaneus în urma strălucitelor victorii din 85/86 (sau 87) împotriva lui Fuscus" [31].

Nu vom intra în amănuntele demonstrației lui N. Gostar, care nu ne-a convins și asupra căreia ne-am exprimat, de altfel, părerea într-un studiu recent [32]. Observăm acum însă că ipoteza nu este nicidecum nouă. Astfel, în binecunoscuta lucrare a lui Tomaschek despre vechii traci, citim următoarele: „Diurpaneus Dacorum rex qui et Decebalus, Tac(itus), b(ei) Oros(ius) 7, 10, 4" [33]; de aici, ideea a fost preluată de G. G. Mateescu [34]. Și mai curios, se întîmplă să găsim aceeași idee exprimată și de D. Cantemir, în opusculul *Historia Moldo-Valachica* [35], precum și în *Hronic* [36].

Așa cum apare la Tomaschek, textul latin („Diurpaneus Dacorum rex qui et Decebalus") lasă impresia că este citat dintr-un izvor autentic, ceea ce ne-a pus pe gînduri. Am socotit deci necesar a revedea textul lui Orosius, într-o ediție critică modernă [37]. Dar aceasta nu menționează vreo glosă sau interpolare, care să lase să se înțeleagă că regele Diurpaneus se numea și Decebalus. Pentru a urmări originea acestei idei, am consultat și unele ediții mai vechi ale operei lui Orosius [38]. Textul este însă pretutindeni cel pe care l-am reprodus la nota

---

4. *Deceb.*, ștampilă pe amforă, descoperită la Roma, Monte Testaccio (CIL, XV, 2 797); 5. *Deciba [...]*, pe o inscripție funerară descoperită nu departe de Camboglanna, în Britannia, pe valul lui Hadrian (CIL, VII, 866); 6. *Iul(ius) Decibalus*, la Savaria (Pannonia Superior), între membrii unui colegiu religios (CIL, III, 4 150); 7. *Fl(avius) Decebalus*, veteran al legiunii I Italica Severiana, într-o inscripție funerară de la Novae, în Moesia Inferior (V. Božilova, Klio, 62, 1980, 1, p. 68 — 69); 8. *Cresce(n)s Decebali*, membru al unui colegiu dionisiac, tot în Moesia Inferior (CIL, III, 6 150 = 7 437); 9. *Dikebalos*, pe un basorelief dedicat Dianei, cu inscripție greacă din aceeași provincie (G. Mihailov, *Inscriptiones Graecae* ..., II, 709); 10. *Eithia Dikebali*, într-o inscripție votivă greacă, descoperită lîngă Varna (M. Mirtschev, Bulletin de la Société archéologique de Varna, 14, 1963, p. 51—52, nr. 8); 11. *Valerius Decibalus*, într-o inscripție funerară de la Durostorum (CIL, III, 7 477); 12. *Diurdanus Decebali*, la Sacidava, în Dobrogea (C. Scorpan, *op. cit.*, p. 212—213, nr. 3); 13. *Dicebalus*, militar, într-o inscripție din sec. IV de la Salsovia (Em. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, nr. 272, cu toate indicațiile bibliografice); 14. inscripție greacă inedită de la Topraisar (jud. Constanța); 15. inscripție latină pe o foiță de aur descoperită recent la Germisara; inedită. Vezi I. I. Russu. *Daco-geții*, p. 51—52; C. C. Petolescu, Thraco-Dacica, 2, 1981, p. 222. Frecvența numelui Decebalus printre geto-dacii de la sud de Dunăre (probabil cei stabiliți aici de Aelius Catus, la începutul sec. I e.n.; Strabo, Geogr., VII, 3, 10), contrazice părerea lui N. Gostar că acest nume a devenit popular abia începînd cu epoca lui Decebal.

[31] SCIVA, 15, 1984, 1, p. 52.

[32] Arhivele Olteniei (serie nouă), 6, 1989, p. 11—12.

[33] W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, in Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, Wien, 1893—1894, vol. 128, 130 și 131; reimprimată în 1980 (ediție folosită și de noi). Nota noastră trimite la partea II, p. 32; vezi și p. 35, despre Duras: „Vorgänger des Diurpaneus-Dekebalus". Vezi încă St. Gsell, *Essai sur le règne de l'empereur Domitien*, Paris, 1894, p. 206, nota 11.

[34] Ephemeris Dacoromana, I, 1923, p. 189, nota 1 și p. 226.

[35] D. Cantemir, *Opere complete*, vol. IX, partea I, București, 1983 (ed. D. Slușanschi), p. 158: „Quintus et ultimus Dacorum rex fuit Decebalus (qui et Diurpanis apud quosdam dicitur: Iornandas (sic), Gotth. c. 13, pag. 629"); vezi și p. 174, 180, 228.

[36] *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*, în *Operele principelui Dimitrie Cantemir*, tomul VIII (ed. Gr. Tocilescu), București, 1901, p. 80: „Al cincilea și cel de pe urmă a Dachilor craiu au fost Decheval (acestuiaș Iornand îi zice Diurpanis ...)".

[37] Vezi *Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum*, vol. V, Viena, 1882 (ed. C. Zangemeister); îl reproducem în continuare: *nam quanta Diurpanei Dacorum regis cum Fusco duce proelia quantaeque Romanorum clades, longo textu evolverem, nisi Cornelius Tacitus, qui hanc historiam diligentissime contexuit, de reticendo interfectorum numero et Sallustium Crispum et alios auctores quamplurimos sanxisse et se impsum potissimum elegisse dixisset* (VII, 10, 4) (pentru traducere vezi mai departe textul care trimite la nota 96). Nu am avut la îndemînă ediția publicată de același la Teubner, Leipzig, 1889.

[38] La Biblioteca Academiei (București) am consultat ediția publicată la Veneția în 1499 (reimprimată în 1500), precum și cea apărută la Leiden (Lugdunum Batavorum) în 1738 (reimprimată fără schimbări în 1767).

37; dar într-o ediţie de la Leiden (Lugdunum Batavorum) citim într-o notă, referitor la *Diurpanei* (genitiv): ,,In Gualth. lib. est *Diurpanis*, Xiphilinus Dacorum regem *Decebalum* nominat"[39]. Probabil dintr-o asemenea ediţie adnotată mai veche i-a venit ideea lui D. Cantemir, iar mai tîrziu lui Tomaschek. Din *Hronicul* lui Cantemir, ideea a putut trece la N. Gostar[40], despre care ştim că s-a aplecat asupra unor date privind antichitatea daco-romană în opera marelui nostru cărturar[41].

În realitate, ştirile transmise de Orosius şi Iordanes nu îndreptăţesc afirmaţia că regele Diurpaneus era identic cu Decebalus[42]. Discuţia ne obligă să anticipăm prezentarea evenimentelor[43]: Oppius Sabinus, guvernatorul Moesiei, este înfrînt şi ucis; împăratul Domitian vine la Dunăre şi operează divizarea provinciei, în anul 86. Guvernarea Moesiei Superioare este încredinţată lui L. Funisulanus Vettonianus; dintr-o inscripţie aflăm că, în calitate de guvernator al acestei provincii, a fost decorat de împăratul Domitian în războiul dacic[44]: deci acum, în anul 86, ca răsplată a contribuţiei lui la curăţirea provinciei de invadatorii norddunăreni. În continuare, Iordanes ne informează că armatele romane, sub conducerea lui Cornelius Fuscus, trec Dunărea împotriva lui Dorpaneus; lucrurile luau o întorsătură gravă şi neaşteptată pentru regatul dacic. Pentru a complica parcă discuţia, *Excerpta Valesiana*[45] ne transmit ştirea: ,,Douras, care domnise mai înainte, lăsase lui Decebal de bună voie domnia". Îndată, scrie Cassius Dio[46], ,,Decebal, regele dacilor, a trimis soli lui Domitian şi-i făgădui pacea", ofertă respinsă de împărat.

Este adevărat că Orosius şi Iordanes nu amintesc decît de Diurpaneus (Dorpaneus). Dar, Orosius era un scriitor creştin, autor al unei scrieri polemice antipăgîne *(Adversm paganos historiarum, libri VII)*, deci scopul operei sale nu era de a face o descriere amănunţită şi exactă a evenimentelor. Aşadar, în textul său trebuie efectuată o separaţie netă între pasajul ,,cît de mari au fost luptele lui Diurpaneus cu comandantul Fuscus" *(quanta fuerint Diurpanei Dacorum regis cum Fusco duce proelia)* — eventual încă pe pămîntul Moesiei, înainte de aruncarea invadatorilor peste Dunăre — şi pasajul ,,cît de mari au fost dezastrele romanilor" *(quantaeque Romanorum clades)*. Pe de altă parte, Iordanes confundă pe geţi cu goţii (pentru el, Dorpaneus era un rege got); de aceea, în *Getica* nici nu se vorbeşte de cucerirea Daciei de către Traian (o simplă menţiune întîlnim doar în *Romana*, 217); cît temei putem pune pe exactitatea informaţiei acestui autor, vom mai avea prilejul să o arătăm[47]. Cercetarea lui N. Gostar pornea deci de la specularea exprimării întrucîtva confuze a autorilor antici, iar nu de la o temeinică analiză a tuturor datelor istorice.

O altă problemă este dacă *Diurpaneus* este acelaşi cu *Duras*. Cum am văzut, *Excerpta Valesiana*, conţinînd extrase din opera lui Cassius Dio, înregistrează forma Δούρας; nu pare a fi o eroare, căci numele este înregistrat şi de *Lexiconul* lui Suidas[48]. El este, după toate

---

[39] În ediţia de la Leiden (1738; reimprimată în 1767), p. 483, nota 5.

[40] Lipsa oricărei menţiuni a faptului că ipoteza era veche de peste două veacuri şi jumătate este surprinzătoare la un cercetător de erudiţia şi probitatea lui N. Gostar. Realitatea este că articolul publicat în 1984 în revista SCIVA (vezi mai sus nota 11) a fost descoperit sub forma unei ciorne (scrise cu creionul), între hîrtiile rămase de la N. Gostar după neaşteptata lui moarte (1978) (probabil că nu este nici măcar forma în care a fost prezentat sub formă de comunicare în 1973, la Iaşi). Notele au fost întocmite de fostul său student şi colaborator V. Lica. Nu ne rămîne decît să consemnăm imprudenţa şi graba cu care editorii revistei SCIVA şi cel ce s-a ocupat de definitivarea articolului au repus în circulaţie o ipoteză neîntemeiată.

[41] N. Gostar, *Les antiquités de la Moldavie dans l'oeuvre du Prince Démètre Cantemir*, Dacoromania, 2, 1974, p. 127—139.

[42] Am insistat asupra acestei ipoteze, deoarece ea a fost deja acceptată de unii cercetători fără rezerve: I. Glodariu — E. Iaroslavschi — A. Rusu, *Cetăţi şi aşezări dacice în Munţii Orăştiei*, Bucureşti, 1988, p. 31—33; vezi însă şi reţinerile lui C. Preda, Dacia, N.S., 31, 1987, p. 10.

[43] Vezi mai departe, p. 24—26.

[44] CIL, III, 4013 (=ILS, 1005). Despre guvernarea lui L. Funisulanus Vettonianus, vezi B. E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, col. 125, nr. 29; idem, în Opuscula Romana, 15, 1985, p. 119—120, nr. 8.

[45] Numite astfel după Henri de Valois (Valesius) (1603—1676), clasicist şi istoriograf francez, editor a o serie de scriitori greci şi latini. Vezi *Fontes*, I, p. 683 (pentru fraza din excerptele lui Valesius).

[46] Cassius Dio, *Istoria romană*, LXVII, 6, 5.

[47] Vezi mai departe, p. 24 (în legătură cu guvernările lui Agrippa şi Oppius Sabinus).

[48] Textul este reprodus şi comentat de I. I. Russu, StCl, 14, 1972, p. 126, fragm. 15; vezi şi antroponimul *Durazis*: G. G. Mateescu, Ephemeris Dacoromana, I, 1923, p. 140.

aparențele, primul element al lui *Diurpaneus-Dorpaneus*, nume compus[49] (al doilea element este tradus de Tomaschek prin „Herr", domn[50]). Altfel, ar trebui să ne imaginăm moartea în toiul luptelor a regelui Diurpaneus, urcarea pe tron a lui Duras, apoi abdicarea acestuia în favoarea lui Decebal ca urmare a noului curs al evenimentelor.

Regii menționați reprezintă continuitatea regalității și implicit a statului geto-dac, de la Burebista la Decebal[51]. De fapt, este vorba de formațiunea statală a dacilor, ramură a marelui neam al tracilor nord-dunăreni și care locuiau în special în Transilvania. Căci de la geograful Strabo aflăm că după moartea lui Burebista, imperiul creat de acesta se destrămase : „Urmașii acestuia la domnie s-au dezbinat, fărîmițînd puterea în mai multe părți. De curînd, cînd Caesar Augustus a trimis o armată împotriva lor, puterea era împărțită în cinci parți. Atunci însă stăpînirea se împărțise în patru. Astfel de împărțiri sînt vremelnice și se schimbă cînd într-un fel, cînd într-altul" [52].

Una din aceste formațiuni era cea condusă de regele Cotiso, despre care istoricul Florus ne-a lăsat următorul pasaj[53] : „Dacii trăiesc nedeslipiți de munți. De acolo, sub conducerea regelui Cotiso, obișnuiau să coboare și să pustiască ținuturile vecine, ori de cîte ori Dunărea, înghețată de ger, își unea malurile. Împăratul August a hotărît să îndepărteze această populație, de care era foarte greu să te apropii. Astfel, a trimis pe Lentullus și i-a alungat pe malul de dincolo [al Dunării] ; dincoace au fost așezate garnizoane. Astfel, atunci dacii n-au fost înfrînți, ci doar respinși și împrăștiați".

Cotiso este menționat și de Suetonius, într-un pasaj din biografia lui Augustus. Astfel, relatînd conflictul deschis izbucnit între Octavian (viitorul împărat Augustus) și colegul său de triumvirat Marcus Antonius, istoricul-biograf scrie[54] : „M. Antonius scrie că [Octavian] a făgăduit-o pe Iulia mai întîi fiului său Antonius, apoi lui Cotiso, regele geților, și că tot atunci a cerut, în schimb, în căsătorie, chiar pentru el pe fiica regelui"

Al treilea izvor care amintește pe acest rege este Horațiu. Într-una din odele sale[55], datînd din anul 29 î.e.n., poetul scrie : *Occidit Daci Cotisonis agmen* („armata dacului Cotiso a pierit").

Aceste texte au fost puse de istoricii moderni în legătură cu staterii de aur cu legenda ΚΟΣΩΝ[56] ; a existat o lungă dispută în jurul identității dintre Cotiso[57] și Koson[58], care este încă departe de a fi luat sfîrșit. Demn de amintit ar fi faptul că cele mai vechi (secolele IX–XII) manuscrise (în număr de șapte) ale operei lui Suetonius redau numele regelui în forma *Coson* sau *Cosini* (la dativ); H. Daicoviciu observa că forma *Cotisoni* apare numai în trei manuscrise din secolul al XII-lea și două din secolul al XIV-lea. „Totul ne îndeamnă, așadar, să

---

[49] Vezi mai sus, nota 28.

[50] W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, II, p. 32.

[51] Vezi H. Daicoviciu, *La continuité de l'État dace de Burebista à Décébale*, în *Actes du IIe Congrès international de Thracologie (Bucarest, 4–10 septembre 1976)*, București, 1980, p. 97–103.

[52] Strabo, Geografia, VII, 3, 11.

[53] Florus, II, 28, 18–19.

[54] Suetonius, *Augustus*, LXIII, 4.

[55] Horatius, Ode, III, 8, 18.

[56] Despre acestea, vezi : I. Winkler, SCIV, 23, 1972, 2, p. 173–199; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 353–361 (cu întreaga bibliografie).

[57] PIR², C 1544.

[58] PIR², C 1536.

conchidem că Suetoniu vorbește despre regele get Coson și nu despre Cotiso (grafia *Cosini* trebuie să fie o coruptelă din *Cosoni*)", scria istoricul-arheolog citat; apoi în continuare: „În cazul acesta, reconstituirea probabilă a istoriei lui ar fi, în linii mari, următoarea: ajuns la 44 î.e.n. stăpîn pe o parte a moștenirii teritoriale a lui Burebista, Coson intră în legături cu Brutus care, în Macedonia, se pregătea de luptă împotriva triumvirilor. Probabil că regele get îi dăduse lui Brutus ostași, primind în schimb bani buni de aur cu numele lui, dar cu figurația luată de pe monedele generalului roman. În bătălia de la Philippi însă (42 î.e.n.), Brutus e învins și se sinucide. Dobîndind de la Octavianus iertarea pentru neinspirata alianță cu dușmanul său, Coson ajunge în relații destul de bune cu dînsul pentru ca, prin anii 32—31, zvonuri despre o proiectată încuscrire a lor să poată fi puse în circulație la Roma"[59].

În acest caz, Coson, rege *get*, ar fi diferit de Cotiso, despre care Horatius și Florus scriu că era *dac*. În realitate, deosebirea între geți și daci — două ramuri ale aceluiași trunchi[60] — nu era nicidecum atît de tranșantă, încît să se poată vorbi de doi regi diferiți. Probabil că este vorba totuși de unul și același rege, forma Coson fiind contrasă din aceea mai răspîndită, *Cotiso*. Pentru aceasta ar pleda și descoperirea monedelor de tip Koson în Munții Orăștiei[61]. Cotiso nu pare a fi totuși un rege al formației centrale din Transilvania, deoarece — dacă dăm crezare lui Iordanes —, după Burebista domnia au luat-o succesiv Deceneu, Comosicus și Coryllus. Este posibil deci a-l considera un rege domnind în ținuturile de deal și munte ale Olteniei (și Banatului?). El poate fi un predecesor al acelui *basileus Thiamarkos* cunoscut din inscripția de pe fragmentele ceramice de la Ocnița[62].

Un alt dinast menționat de izvoare este *Dicomes*. Plutarh scrie în biografia lui Marcus Antonius că „Dicomes, regele geților, îi făgăduise că-l va ajuta cu o armată numeroasă"[63]. S-a discutat mult în legătură cu localizarea acestei formațiuni politice; cele mai multe șanse le are ipoteza că este vorba de un rege get din Muntenia[64].

Între timp, victorios în urma războiului civil cu Marcus Antonius, Octavian August, instauratorul *principatului*, socoate că a sosit momentul să rezolve problema geto-dacă. În urma campaniilor lui M. Licinius Crassus, Dobrogea este cucerită[65], iar dacii lui Cotiso sînt respinși peste Dunăre[66].

---

[59] H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 109.

[60] Vezi Trogus Pompeius, XXXII, 3, 16: *Daci quoque suboles Getarum sunt*, „și dacii sînt o mlădiță a geților".

[61] După C. Daicoviciu (*Istoria României*, I, p. 276), prezența monedelor în Munții Orăștiei s-ar explica „prin aducerea acestui tezaur regal în capitala statului dac de vreunul din regii centrali din sud-vestul Ardealului — fie ca pradă, fie ca moștenire firească, odată cu refacerea unității regatului dac sub Decebal sau vreun antecesor apropiat al său".

[62] D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 137—140; IDR, II, 599.

[63] Plutarh, *Vieți paralele*, Marcus Antonius, 63.

[64] După V. Pârvan (*Getica, o protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 82), această formațiune politică trebuie localizată în cîmpia munteană. N. Gostar (Apulum, 5, 1964, p. 143) pleda pentru cetățile dacice din Moldova (cea mai importantă fiind cea de la Bîtca Doamnei, lîngă Piatra Neamț), iar Maria Chițescu (SCIV, 19, 1968, 4, p. 655—664) credea că poate invoca în sprijinul acestei localizări descoperirile de denari emiși de Marcus Antonius (după autoare, prezența masivă a acestor monede, în tezaure sau izolate, pe teritoriul Moldovei, s-ar datora soldelor plătite de Marcus Antonius pentru colaborarea militară a lui Dicomes). Această ipoteză a fost contestată de C. Daicoviciu (Steaua, 20, 1969, 2(229), p. 100—101) și D. Protase (SCIV, 21, 1970, 1, p. 150—151). Trecînd în revistă ipotezele exprimate, H. Daicoviciu (*Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, p. 111) conchidea că această formațiune trebuie să fi cuprins cîmpia munteană, poate și sudul Moldovei.

[65] D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, p. 291—293; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 31—34.

[66] Vezi mai sus textul la care trimite nota 53.

Instaurarea stăpînirii romane la Dunărea de Jos înseamnă un moment de răscruce în raporturile dintre daci şi romani. Pericolul reprezentat de expansiunea romană îi determină pe daci să întreprindă o serie de acţiuni militare rapide la sud de fluviu. Poetul Ovidiu vorbeşte de atacarea şi cucerirea cetăţilor Aegyssus şi Troesmis din Dobrogea, iar Vergiliu scrie că dacii coboară de la Istrul ce conspiră împotriva noastră *(coniurato descendens Dacus ab Histro)* [67]. La rîndu-le, romanii întreprind expediţii de represalii la nord de Dunăre : expediţia lui Marcus Vinicius contra dacilor şi bastarnilor [68]; expediţia lui Sex. Aelius Catus, care strămută la sud de Dunăre 50 000 de geţi [69]. Suetonius aminteşte că pe timpul lui Augustus au fost reprimate incursiunile dacilor, fiind omorîţi trei şefi de ai lor cu multă armată (*coercuit et Dacorum incursiones, tribus eorum ducibus cum magna copia caesis*) [70]. Aceste acţiuni sînt rezumate astfel de *Res gestae divi Augusti* : „Sub comanda mea supremă, oştirea dacilor, care trecuse dincoace de acest fluviu, a fost învinsă şi alungată, iar apoi armata mea a trecut dincolo de Dunăre şi a silit neamurile dacilor să îndure stăpînirea poporului roman" [71]. Probabil în aceste împrejurări îşi încetează existenţa *dava* de la Buridava (Ocniţa).

Sub împăraţii următori, frontiera dunăreană este mai bine apărată prin organizarea Moesiei ca provincie romană (pe la anul 15 e.n.) şi îndeosebi după anexarea definitivă a Dobrogei (anul 46) [72]. Desigur că acţiunile neamurilor transdanubiene nu pot fi cu totul stăvilite, aşa cum rezultă din afirmaţia lui Seneca, anume că imperiul nu poate să împiedice pe daci de a trece Istrul [73]. Pe timpul lui Nero, se iau noi măsuri de siguranţă, prin strămutarea la sud de Dunăre a 100 000 de transdanubieni de către Ti. Plautius Silvanus Aelianus, guvernatorul Moesiei [74]. Paralele cu asemenea acţiuni de forţă, împăraţii utilizează pe scară largă diplomaţia şi mai ales banii pe care-i împart cu generozitate pentru a avea linişte la graniţele provinciilor. Aşa se explică desigur marea cantitate de monedă romană de argint descoperită sub formă de tezaure pe întreg cuprinsul Daciei. Departe de a afecta demnitatea romană, plata stipendiilor era o modalitate avantajoasă de păstrare a liniştii : căci, în definitiv, pacea era totdeauna mai bună decît un război, fie şi victorios.

Probabil că plata stipendiilor se făcea în virtutea unor înţelegeri încheiate între diferiţii regişori şi guvernatorii romani, reprezentanţi ai împăratului în administrarea şi apărarea provinciilor. Reducerea sau chiar suspendarea stipendiilor determină adesea pe daci să încalce aceste pacte ; aşa se întîmplă în anul 69, în plin război civil în Imperiul roman. De aceea Taci-

---

67 Georgice, II, 497. Despre Istrul personificat, vezi Carmen Maria Petolescu, în Symposia Thracologica, 7, 1989, p. 352—353.

68 AnnÉp, 1905, 14.

69 Strabo, VII, 3,10; cf. D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 308.

70 Suetonius, *Augustus*, XXI, 2.

71 *Res gestae divi Augusti*, V, 30, 47—49.

72 Pentru opiniile în legătură cu data anexării Dobrogei de către romani, vezi Al. Suceveanu, Pontica, 4, 1971, p. 105 şi urm.

73 Seneca, *Quaestiones naturales*, prefaţă, 9.

74 Vezi notele 21—22.

tus se exprimă destul de drastic la adresa acestora : „S-a mişcat şi neamul niciodată credincios al dacilor *(mota et Dacorum gens nunquam fida* [75]*)*, iar atunci fără frică, deoarece fusese luată armata din Moesia. Ei observară liniştiţi aceste evenimente; dar cînd aflară că Italia arde în focul războiului şi că toţi se duşmănesc între ei, luară cu asalt taberele de iarnă ale cohortelor şi cavaleriei auxiliare şi se făcură stăpîni pe ambele maluri ale Dunării. Tocmai se pregăteau să distrugă taberele legiunilor, cînd Mucianus le-a opus legiunea a VI-a; el aflase de victoria de la Cremona [contra lui Vitellius; 23 octombrie 69] şi se temea ca mulţimea barbarilor din afară să nu apese din două părţi, dacă dacii şi germanii ar fi năvălit din laturi deosebite. A venit în ajutor, ca în atîtea rînduri, norocul poporului roman, care a adus într-acolo pe Mucianus cu forţele sale din Orient şi faptul că între timp noi terminasem lupta de la Cremona" [76].

Probabil că acest atac era urmarea atitudinii dure a unei grupări mai agresive a aristocraţiei militare dace. Îndemnurile la moderaţie nu lipsiseră, aşa cum relatează Frontinus [77]. Din păcate acestea au fost repede date uitării, faţă de avantajele de moment ale unei expediţii încununate de succes, cel puţin la început; pe bună dreptate scrie Tacitus [78] că dacii au ajuns vestiţi prin înfrîngerile lor şi ale romanilor *(nobilitatus cladibus mutuis Dacus)*. Dar contramăsurile romane se pare că nu au întîrziat. Cu acest prilej, pare să-şi fi încetat existenţa dava getică de la Poiana pe Siret [79].

Treptat, la un secol după ce vulturii legiunilor romane fuseseră temeinic înfipţi pe malurile Istrului, cleştele în jurul Daciei se strînge tot mai puternic. O flotă romană — *classis Flavia Moesica* — este creată special pentru supravegherea circulaţiei şi siguranţei Dunării [80]. Zona de influenţă romană este extinsă probabil la nord de fluviu, limita ei fiind eventual marcată de marele val roman de pămînt, cunoscut sub numele de „Brazda lui Novac" (de nord), construit la o dată necunoscută, poate de Plautius Silvanus Aelianus [81]; orientarea lui arată că era probabil îndreptat împotriva dacilor „aninaţi de munţi" [82].

*

[75] Pentru romani, în epoca clasică, *fides*, în religie ca şi în politică, semnifica raporturile de încredere reciprocă, juridic stabilite, între două părţi, dintre care una poate domina asupra celeilalte; vezi J. Bayet, *Histoire politique et psychologique de la religion romaine*, Paris, 1973, p. 142.

[76] Tacitus, Istorii, III, 46, 2—3.

[77] Vezi nota 20.

[78] Tacitus, Istorii, I, 2, 1.

[79] Vezi şi opinia lui R. Vulpe, *Studia Thracologica*, Bucureşti, 1976, p. 121—122, care prelungeşte existenţa aşezării pînă la cucerirea romană (în acest sens, sugestiile oferite de analiza papirului Hunt).

[80] Despre flota dunăreană în secolul I e.n., Em. Condurachi, în *Actes du IXe Congrès international d'études sur les frontières romaines, Mamaia, 6—13 septembre 1972*, Bucureşti-Köln-Wien, 1974, p. 83—88.

[81] Data ridicării acestui val a fost subiect de dispută în istoriografia noastră. V. Pârvan *(Getica*, 1926, p. 128—129) îl atribuia lui Plautius Silvanus Aelianus (vezi în acest sens şi observaţiile noastre din Thraco-Dacica, V, 1984, p. 187—188). Ulterior a cîştigat teren părerea că este vorba de o construcţie cu caracter militar din epoca împăratului Constantin cel Mare; vezi D. Tudor, *Oltenia romană*[4], Bucureşti, 1978, p. 244—249.

[82] Florus, II, 28 [IV, 12], 18; vezi şi Statius, *Silvae*, I, 1,7: „casa aşezată pe înălţimi a dacului": imagine deformată a istoriografiei romane, care face din daci un popor exclusiv de munteni.

Secolul scurs nu a fost însă o epocă de permanente confruntări între Dacia și Roma. „Pacea romană", cu tot caracterul ei relativ, a fost totuși o realitate, și de ea au beneficiat implicit și popoarele care s-au aflat în contact direct cu imperiul. Semnificative în acest sens sînt numeroasele descoperiri de produse romane de tot felul, care umplu harta arheologică a Daciei preromane [83]. Să nu uităm că războiul era numai o alternativă, iar dacii, oricît de războinici vor fi fost, erau fără îndoială în stare să aprecieze avantajele păcii. Este semnificativ că timp de un sfert de secol după evenimentele din 68—69, raporturile dintre daci și lumea romană au fost calme.

[83] Vezi I. Glodariu, *L'intensité de l'influence romaine en Dacie préromaine*, Thraco-Dacica, V, 1984, p. 150—155.

DACIA ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI DECEBAL

ÎMPĂRATUL DOMITIAN ŞI PROBLEMA DACICĂ

După un sfert de secol de linişte, focul războiului totdeauna latent la Dunăre reizbucneşte cu violenţă [84], după cum relatează Iordanes [85]: „Pe cînd domnea împăratul Domitian [86], goţii [în realitate: geţii], de teama lăcomiei acestuia, desfăcură alianţa pe care o încheiaseră odinioară

---

[84] Cea mai recentă contribuţie: K. Strobel, *Die Donaukriege Domitians* (Antiquitas, 1,38), Bonn, 1989, p. 35—81. A se vedea şi studiul nostru *Războiul dacic al împăratului Domitianus*, în Thraco-Dacica, X, 1989, p. 155—166.

[85] *Getica*, 76.

[86] Pe numele iniţial, Titus Flavius Domitianus; s-a născut la Roma la 24 octombrie 51. Ca împărat, *Imp. Caesar Domitianus Augustus* (anii 81—96). Era fiul viitorului împărat Vespasianus (69—79) şi frate mai mic al lui Titus (79—81), care i-a precedat la tron. După victoria partidei flaviene în războiul civil din 68—69, la vîrsta de 18 ani, înainte chiar de intrarea tatălui său în Roma, a fost salutat de soldaţi cu titlul de *Caesar*. Comportarea sa nechibzuită din anii 69—70 i-a atras reticenţele părintelui său, care l-a ţinut departe de sarcinile militare şi chiar de viaţa politică; el era privit numai ca un membru al casei imperiale, ca rezervă pentru moştenirea tronului, deoarece Titus (asociat la domnie în anul 71) nu avea copii.

La moartea fratelui său, este proclamat împărat de către gărzile pretoriene (13 septembrie 81) cumpărate cu bani, iar senatul ratifică această hotărîre. Ca împărat, a dovedit reale calităţi de conducător, dar şi mai mari defecte, care i-au întunecat domnia (vezi portretul fizic şi moral pe care i-l face Suetonius); este adevărat însă că aceste defecte sînt îngroşate pînă la exagerare de istoriografia ostilă de inspiraţie senatorială. Sistemul său de guvernămînt reprezintă o cotitură evidentă faţă de cel practicat de înaintaşii săi din dinastia Flaviilor; el a părăsit revenirea spre principat, încercînd să introducă regimul monarhiei absolute, justificată (ca şi pe vremea unora din împăraţii din dinastia iulio-claudică) de incapacitatea cronică a senatului de a participa la conducerea treburilor republicii. El a guvernat astfel sprijinit pe consiliul principelui (în care a introdus cît mai multe elemente din tagma ecvestră, jurişti şi tehnicieni, oameni supuşi şi devotaţi), fără senat şi chiar împotriva acestuia — ceea ce a mărit antagonismul dintre tron şi această instituţie de tradiţie republicană. În tendinţa sa de dictatură s-a sprijinit pe armată, pe care şi-a atras-o prin mărirea soldelor. A deţinut nu mai puţin de 17 consulate (dintre care 11 în timpul domniei), a primit 22 de salutaţii imperiale şi i s-au acordat trei triumfuri — toate menite a satisface orgoliul său nemăsurat. La sfîrşitul anului 85, devine *censor perpetuus* — ceea ce îi acorda practic dreptul de a epura senatul. Culmea megalomaniei sale a fost pretenţia de a fi numit *dominus* (tra-

cu alţi împăraţi şi începură să devasteze malul Dunării, stăpînit de multă vreme de Imperiul roman, nimicind armatele şi pe comandanţii lor. În fruntea acestei provincii [87] era pe atunci, după Agrippa [88], Oppius Sabinus [89], iar la goţi domnia o avea Dorpaneus; dîndu-se lupta, romanii au fost învinşi, lui Oppius Sabinus i s-a tăiat capul, iar goţii, năvălind asupra multor castre şi oraşe, au prădat ţinuturile ce ţineau de imperiu" [90].

Poetul Statius denumeşte fapta dacilor „furie", „sminteală" [91]. Dar din textul lui Iordanes, rezultă că motivul care-i îndemna pe geţi (= daci) la desfacerea alianţei [92] era teama de *avaritia* lui Domitian, care poate decisese reducerea stipendiilor plătite regilor barbari de la graniţele lumii romane. Probabil că această decizie era determinată în măsură însemnată de dificultăţi economice reale prin care trecea imperiul. Posibil, totodată, să fi apăsat în balanţă şi impresia că subsidiile romane serveau la întărirea unui fost şi viitor inamic; în realitate, un regat clientelar puternic putea reprezenta un aliat de nădejde al Romei faţă de ameninţările continue din partea seminţiilor germanice şi sarmatice puse tot timpul pe jaf şi harţă.

În obştea istoricilor, dezbaterile în această privinţă continuă să fie aprinse şi în orice caz departe de a fi încheiate. Fapt este că dacii trec Dunărea, probabil pe gheaţă [93], în iarna anilor 85—86. Cum se exprimă Tacitus, dar referindu-se şi la evenimente ulterioare, „acum nu se mai punea în discuţie hotarul imperiului şi un mal, ci taberele de iarnă ale legiunilor şi stăpînirea provinciilor noastre" [94].

---

tind prin urmare pe toţi supuşii ca pe nişte sclavi, indiferent de categoria socială) *et deus* (pentru prima dată un împărat în viaţă pretindea a fi cinstit cu onoruri de zeu); în această alterare continuă a caracterului său a fost permanent stimulat de corupţia societăţii romane — de la păturile conducătoare la plebea interesată doar de distribuirile gratuite de cereale şi de jocurile de circ *(panem et circenses)*.

În domeniul politicii externe, se pot aminti războaiele pe care le-a purtat pentru supunerea Caledoniei (a. 82—83), luptele cu neamul germanic al chatti-lor (în 84 a luat titlul de *Germanicus*), organizarea limes-ului germano-retic (cu anexarea teritoriilor dintre Rin şi Main), războaiele cu neamurile de la Dunărea de mijloc şi de jos — quazi şi marcomani, sarmaţi, daci — reduse la situaţia de clienţi ai Romei.

Pe măsură ce manifestările autocratice ale împăratului nu mai cunoşteau limită, se intensifică şi opoziţia; după ce mai multe conspiraţii au fost descoperite şi reprimate, ceea ce a dus la exacerbarea teroarei, Domitian a sfîrşit suprimat de un complot al liberţilor de la palat. Cf. PIR² F 259; C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Traian (Beiträge*, V/2), Wien, 1932; D. Tudor, *Figuri de împăraţi romani*, I, Bucureşti, 1974, p. 203—244.

[87] Este vorba de provincia Moesia.

[88] Este vorba de C. Fonteius Agrippa, care guvernase Moesia în anul 69 (PIR² F 466; B. E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, col. 125, nr. 23). Din text nu trebuie înţeles deci că el a fost urmat de Oppius Sabinus, deoarece acesta a guvernat Moesia în 85—86 (v. nota următoare).

[89] B. E. Thomasson, *op. cit.*, col. 125, nr. 27.

[90] La Iordanes, ca şi la alţi istorici tîrzii, geţii sînt confundaţi cu goţii; vezi în această privinţă notele noastre din Thraco-Dacica, 4, 1983, p. 147—149.

[91] *Silvae*, I, 1, 26: furores; III, 3,117: *amentia*.

[92] Pentru sensul termenului *foedus* în limbajul juridic roman şi evoluţia lui, vezi R. Paribeni, în Dizionario epigrafico, III, p. 172—176.

[93] Despre folosirea acestei căi de invazie, vezi mai sus, p. 17 cu nota 53.

[94] *Agricola*, 41, 1.

De la Iordanes, aflăm în continuare : „Din cauza nenorocirii celor ai săi, Domitian a plecat cu toate forțele sale în Illyricum și încredințînd conducerea aproape întregii armate comandantului Fuscus și cîtorva bărbați aleși, i-a obligat să treacă peste Dunăre pe un pod de corăbii legate între ele" [95]. De la alt scriitor roman tîrziu, Orosius [96], aflăm doar : „Războiul contra germanilor și dacilor a fost dus de locțiitorii săi într-un mod atît de nenorocit pentru stat, precum și el la Roma decima senatul și poporul, iar la hotare armata, rău condusă, era distrusă de dușmani prin măceluri necontenite. Căci cît de mari au fost luptele lui Diurpaneus, regele dacilor, cu generalul Fuscus, și cît de mari dezastrele romanilor, le-aș enumera într-o înșirare lungă, dacă Cornelius Tacitus, care a tratat în mod organic și cu foarte mare exactitate aceste evenimente istorice [...]" etc.; din păcate, partea respectivă a *Istoriilor* lui Tacitus s-a pierdut. Din biografia împăratului Domitian [97], scrisă de Suetonius, aflăm doar următoarele despre războaiele purtate în timpul domniei acestuia : „A întreprins expediții, fie de voie, fie de nevoie; de voie, împotriva chattilor; de nevoie, una împotriva sarmaților, deoarece au măcelărit o legiune împreună cu comandatul ei, și două împotriva dacilor : prima, după ce a fost înfrînt consularul Oppius Sabinus, iar a doua după înfrîngerea lui Cornelius Fuscus, comandantul cohortelor praetoriene, căruia îi încredințase comanda supremă a războiului. Asuprra chattilor și dacilor a obținut un triumf, după un șir de lupte cu rezultat schimbător, iar împotriva sarmaților n-a adus decît o cunună de lauri lui Jupiter de pe Capitoliu". Vădit inspirat din acest text este Eutropius [98] : „El a întreprins patru expediții : una, împotriva sarmaților, cealaltă împotriva cattilor, iar două contra dacilor. Asupra dacilor și cattilor a serbat un dublu triumf; împotriva sarmaților a obținut doar cununa de lauri. Totuși a suferit multe înfrîngeri în aceste războaie; căci în Sarmatia o legiune a fost nimicită împreună cu comandantul ei, iar consularul Appius Sabinus [99] și prefectul pretoriului Cornelius Fuscus au fost uciși de daci împreună cu marile lor armate".

Relatarea războiului, dar extrem de lacunară, o găsim în *Istoria romană* a lui Cassius Dio [100], care începe astfel : „Cel mai însemnat război de atunci al romanilor a fost împotriva dacilor, asupra cărora, în vremea aceea, domnea Decebal". În *Excerpta Valesiana* se arată că Duras — probabil identic cu Diurpaneus, menționat de Iordanes [101] — lăsase de bună voie domnia lui Decebal, deoarece era „foarte priceput la planurile de război și iscusit în înfăptuirea lor, știind să aleagă prilejul pentru a-l ataca pe dușman și a se retrage la timp. Dibaci în a întinde curse, era un bun luptător [...]". Motivul abdicării lui Duras (Diurpaneus) poate fi vîrsta înaintată a regelui, cum se crede deobicei [102]. Dar nu este exclus ca fostul rege să fi plătit cu tronul neinspirata rupere a relațiilor cu Roma,

---

95 *Getica*, 77.
96 *Adversus paganos*, VII, 10, 3—4.
97 Suetonius, *Domitianus*, VI, 1.
98 Eutropius, *Ab Urbe condita*, VII, 23, 4.
99 Este vorba în realitate de Oppius Sabinus; vezi mai sus, nota 89.
100 Cassius Dio, LXVII, 6, 1—6.
101 Vezi mai sus, p. 16 cu nota 45.
102 *Istoria Romîniei*, I, 1960, p. 295.

care a determinat mutarea războiului pe pămîntul Daciei; că va fi fost aşa, pare să rezulte din faptul că, aflînd de apropierea armatei romane în frunte cu împăratul însuşi, Decebal a trimis soli făgăduind pace.

Istoricul Cassius Dio ne relatează că Domitian a zăbovit o vreme într-un oraş (probabil Naissus, azi Niš)[103], dedîndu-se unei vieţi de petreceri şi desfrîu. „Trimiterea la război în locul său pe alţi conducători de oşti şi de cele mai multe ori nu izbîndea". În realitate, se pare că împăratul a luat o serie de măsuri urgente şi destul de inspirate — cum s-a dovedit divizarea Moesiei, provincie prea întinsă şi prin urmare prea greu de apărat, în *Superior* (porţiunea dintre confluenţa rîurilor Tisa şi Ciabrus cu Dunărea) şi *Inferior* (de la gura rîuşorului Ciabrus pînă la vîrsarea Dunării în mare).

Datorită unor surse epigrafice, aflăm numele primilor guvernatori ai celor două provincii. Guvernarea Moesiei Superioare a primit-o L. Funisulanus Vettonianus[104]: fost consul (probabil în anul 78[105]), care mai guvernase Dalmatia[106] şi Pannonia[107]; în calitate de guvernator al Moesiei Superioare[108], a fost decorat pentru participarea la războiul cu dacii[109]. Guvernarea Moesiei Inferioare a fost încredinţată lui M. Cornelius Nigrinus Curiatius Maternus[110]; el a fost decorat în două rînduri în războiul cu dacii, în 86 şi 88[111].

Înainte de a urmări desfăşurarea evenimentelor, vom mai stărui asupra unui amănunt: în ce zonă a limesului moesic a avut loc expediţia dacilor din iarna anilor 85/86? Fără a cunoaşte exact situaţia apărării Moesiei, este destul de sigur că ea se baza pe cîteva legiuni (*I Italica* la Novae, *V Macedonica* la Oescus, *VII Claudia* la Viminacium, probabil şi *V Alaudae*), precum şi alte trupe auxiliare; cum se vede, grosul trupelor era masat în faţa Olteniei şi Banatului, menite a feri Moesia de un eventual atac al dacilor din munţi. Punctul slab al apărării romane era la Dunărea de Jos — şi credem că tocmai pe aici s-a produs invazia dacică din 85/86[112]. Îndrăznim să sugerăm că în aceste părţi şi-a pierdut viaţa consularul Oppius Sabinus, poate acolo unde ulterior se va ridica complexul de monumente comemorative de la Adamclisi; dar despre acestea va mai fi vorba în altă parte.

În urma unor lupte grele (vezi în acest sens Orosius), probabil în tot cursul anului 86, invadatorii au fost aruncaţi peste Dunăre; de la Eusebius[113] aflăm că în anul 86, *Nasamones et Daci dimicantes adversum Romanos victi*, „nasamonii ⟨un neam african⟩ şi dacii, care luptau împo-

---

[103] C. Patsch, *Kampf*, p. 6.

[104] Vezi nota 44.

[105] A. Degrassi, *I fasti consolari dell'Impero Romano*, Roma, 1952, p. 22.

[106] B. E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, col. 91, nr. 26.

[107] *Ibidem*, col. 102, nr. 19. Îl mai menţionează în fruntea acestei provincii diplomele CIL, XVI, 30 şi 31, din anii 84 şi 85.

[108] B. E. Thomasson, *op. cit.*, col. 125, nr. 29.

[109] V. A. Maxfield, *The Military Decorations of the Roman Army*, Londra, 1981, p.148.

[110] G. Alföldy — H. Halfmann, Chiron, 3, 1973, p. 344—345; AnnÉp, 1973, 283. Cf. W. Eck, RE Suppl. XIV (1974), col. 107; H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, I, Leuven, 1976, C 242 (vezi şi *Supplementum*, 1987, p. 1527—1528); P. Le Roux, în Tituli, 5, 1982, p. 457.

[111] V. A. Maxfield, *op. cit.*, p. 138, 148, 151.

[112] Vezi în această privinţă şi textul de la nota 178.

[113] *Chronicon*, 190, 15 i.

triva romanilor, au fost învinşi". Apoi, mai aflăm de la Suetonius [114] şi Cassius Dio [115], împăratul a încredinţat comanda războiului lui Cornelius Fuscus [116]; Iordanes adaugă „şi cîtorva bărbaţi aleşi", fără a le aminti numele; doi dintre aceştia trebuie să fi fost guvernatorii Moesiilor amintiţi mai înainte.

Văzînd că oferta-i de pace este dispreţuită, Decebal hotărăşte să facă faţă situaţiei cu trufie; Cassius Dio relatează în acest sens următoarele [117]: „Cînd a aflat de aceasta, Decebal i-a trimis din nou solie, în bătăie de joc, spunînd că va încheia pace dacă Domitian are să vrea ca fiecare roman să-i dea lui Decebal, anual, cîte doi oboli. Iar dacă nu va primi această propunere, Decebal spunea că va duce mai departe războiul şi că romanii vor avea de înfruntat mari nenorociri".

Dacă relatarea istoricului antic este reală, înseamnă că orgoliul roman a fost grav rănit: căci intempestivul Fuscus se aruncă fără precauţie asupra dacilor. În primăvara anului 87, armata romană trece Dunărea pe un pod de vase — eventual cel identificat de D. Tudor, între Vadin şi Orlea [118] —, urcînd apoi pe Olt în sus. S-ar putea, de asemenea, ca armata romană condusă de Fuscus să fi trecut Dunărea pe la Drobeta; aici, lîngă Schela Cladovei, s-a identificat un mare castru cu val de pămînt (650 × 576 m; 37,44 ha) [119], care a servit fără îndoială pentru adăpostirea unei armate ce abia debarcase (acum ori în timpul campaniilor lui Traian). De aici, armata romană a putut înainta prin zona de dealuri subcarpatice ale Mehedinţilor, trecînd Motrul şi atingînd Jiul la Porceni (com. Bumbeşti, jud. Gorj), unde se cunoaşte alt castru cu val de pămînt de dimensiuni apreciabile (234 × 156 m) [120]; apoi, în continuare, va fi intenţionat să treacă munţii, prin pasul Vîlcan, îndreptîndu-se spre Sarmizegetusa regală.

În aceste împrejurări grele pentru patria sa, Decebal îşi pune în valoare calităţile de strateg militar, aşa cum apar în caracterizarea ce i-o face Cassius Dio; retrăgîndu-se din calea invadatorului, îi pregăteşte o cursă (se crede că regele a lăsat pe imprudentul general roman să se aventureze între munţi) şi îl atacă pe neaşteptate. „Atunci goţii <geţii, dacii>, care n-au fost luaţi pe neaşteptate, au pus mîna pe arme şi chiar din prima ciocnire îi înving pe romani, iar comandantul Fuscus fiind ucis, jefuiesc bogăţiile din tabăra soldaţilor", scrie Iordanes [121]; apoi imediat în continuare: «Pentru dobîndirea acestei victorii mari ei i-au numit pe conducătorii lor semizei, adică „anzi" şi nu simpli oameni, ca şi cum ar

---

114 Suetonius, *Domitianus*, VI, 1.

115 Cassius Dio, LXVII, 6,5.

116 De rang senatorial, Cornelius Fuscus a părăsit de tînăr ordinul din care făcea parte, îmbrăţişînd cariera ecvestră, ale cărei prime trepte le-a parcurs probabil încă pe timpul domniei lui Nero. Adevărata lui carieră a fost determinată de susţinerea lui Galba, apoi a partidei flaviene în războiul civil din 68—69. Sub Domitian ajunge în înaltul post de *praefectus praetorio*. — PIR², C 1365; H.-G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain*, I, Paris, 1960, p. 77—80, nr. 34.

117 Cassius Dio, LXVII, 6,5.

118 D. Tudor, *Un pont romain ignoré dans la région du Bas-Danube*, Latomus, 20, 1961, 3, p. 501—509; idem, *Podurile romane la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1971, p. 17—31.

119 D. Tudor, *Oltenia romană*⁴, p. 300—301.

120 C. C. Petolescu, în Oltenia. Studii şi comunicări, II, Craiova, 1980, p. 106.

121 *Getica*, 78.

fi învins datorită norocului lor» [122]. Din păcate, textul lui Cassius Dio, care prezenta desfăşurarea războiului, este pierdut; dintr-un fragment din cartea LXVII se mai păstrează doar propoziţia: „cei care erau în expediţie cu Fuscus cerură să-i conducă la luptă" [123]. De la acelaşi istoric mai aflăm că, după înfrîngerea dacilor din 102, împăratul Traian „a ocupat munţii întăriţi şi a găsit acolo armele, maşinile de război cucerite, precum şi steagul (σημεῖον) luate de la Fuscus" [124] (este vorba de stindardul legiunii V Alaudae) [125].

Dezastrul lui Fuscus a produs o puternică impresie la Roma. Într-una din satirele sale [126], Iuvenal scria despre Fuscus că îşi păstra măruntaiele pentru vulturii din Dacia *(qui vulturibus servabat viscera Dacis/ Fuscus marmorea meditatus proelia villa)*; într-o scolie la această satiră, se notează: „Fuscus, comandantul armatei lui Domitian, a murit în Dacia. ⟨Poetul⟩ îl blamează, deoarece acesta, trăind într-un lux nemăsurat, întreprindea acţiuni războinice doar în toiul plăcerilor" [127].

Dar în anul următor, romanii reiau ofensiva. Comanda operaţiunilor o are de data aceasta Tettius Iulianus [128], fost consul, un general prudent şi experimentat; el era un veteran al războaielor de la Dunăre, cunoscînd bine ţara dacilor împotriva cărora era trimis. De aceea a ales, se pare, calea de înaintare prin Banat. Relatarea evenimentelor, din păcate prea concisă, o găsim iarăşi la Cassius Dio (excerptele lui Xiphilinus) [129]: „În vremea războiului dacic s-au întîmplat următoareale evenimente demne de a fi pomenite. Iulianus, rînduit de împărat cu conducerea războiului, printre alte măsuri, luă pe aceea de a-i obliga pe soldaţi să scrie pe scuturi numele lor şi ale centurionilor, pentru a se deosebi mai lesne cei ce se vor arăta viteji de cei cu purtare mişelească. Şi dînd lupta cu duşmanii la Tapae, măcelari pe mai mulţi dintre ei. Între duşmani se afla şi Vezina,

---

122 *Ibidem*: „...*magnaque potiti per loca victoria iam proceres suos, quorum quasi fortuna vincebant, non puros homines, sed semideos id est Ansis vocaverunt*"; cuvîntul *Ansis* corespunzînd latinescului *semidei* trebuie să fie un vechi cuvînt germanic (am văzut că Iordanes considera pe goţi identici cu geţii; despre această eroare a istoriografiei romane tîrzii, vezi mai sus, nota 90).

123 *Fontes*, I, p. 685.

124 Cassius Dio, LXVIII, 9,3.

125 E. Ritterling, RE, XII (1925), col. 1277.

126 Iuvenalis, *Satirae*, IV, 111–112.

127 Vezi *Fontes*, I, p. 504–505.

128 General roman, cunoscut pentru activitatea sa militară la Dunărea de Jos. În iarna anilor 68/69, pe timpul domniei lui Otho, un atac al dacilor şi sarmaţilor abătut asupra Moesiei era respins de legiunile III Gallica, VII Claudia şi VIII Augusta. Comandanţilor celor trei legiuni li s-au decernat la Roma însemnele consulare; între aceştia era şi Tettius Iulianus, legatul legiunii VII Claudia (Tacitus, Istorii, LXXIX). După proclamarea lui Vespasian ca împărat de către trupele din Orient, Aponius Saturninus, guvernatorul Moesiei, a încercat să-l suprime pe Tettius Iulianus, „din pricina unor duşmănii personale, pe care le acoperea acum cu lupta dintre cele două partide" (flavieni şi vitelieni); refugiat dincolo de Munţii Haemus, „el n-a mai luat parte la războiul civil, lungind cu felurite zăbave drumul pînă la Vespasian şi întîrziind sau grăbindu-se, după cum erau ştirile de război" (Tacitus, Istorii, LXXXV). În dizgraţie, din acest motiv, sub Vespasian, el se reabilitează abia pe timpul lui Domitian; în 84 este *consul ordinarius*, în 88 conduce expediţia împotriva dacilor, apoi devine guvernator al Moesiei Superioare. – PIR, T 102; A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Budapesta, 1940, p. 38 şi urm.; Doina Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior şi a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia şi legiunea a IIII-a Flavia*, Cluj-Napoca, 1983, p. 42–43, 111.

129 Cassius Dio, LXVII, 10, 1–3.

care venea, ca demnitate, îndată după Decebal; pentru că nu putea scăpa cu fuga, el se trînti la pămînt, ca şi cum ar fi murit; şi astfel rămase nebăgat în seamă, iar în timpul nopţii a fugit. Decebal se temu ca romanii victorioşi să nu pornească spre capitala lui. De aceea tăie copacii din preajma lor [la o oarecare înălţime] şi puse arme pe trunchiuri, pentru ca romanii să creadă că sînt soldaţi şi să se retragă înspăimîntaţi. Ceea ce s-a şi întîmplat". Locul bătăliei a fost identificat ipotetic de istoricii moderni cu Poarta de Fier a Transilvaniei[130].

Cam în acelaşi timp, împăratul a organizat o expediţie punitivă împotriva cvazilor şi marcomanilor: „Domitian vru să să se răzbune pe cvazi şi marcomani, fiindcă nu-l ajutaseră împotriva dacilor. Veni în Pannonia ca să se lupte cu ei şi ucise solii de pace, pe care îi trimiseseră pentru a doua oară"[131]. Dar, relatează în continuare acelaşi istoric[132], „Învins şi pus pe fugă de marcomani, Domitian a pornit grabnic o solie la Decebal, regele dacilor, îndemnîndu-l să încheie un tratat, pe care el <Domitian> îl refuzase mai înainte, deşi <regele> i-l ceruse adesea. Decebal primi propunerea de pace (căci era la mare strîmtoare), dar nu a vrut să vină el însuşi să stea de vorbă cu Domitian, ci l-a trimis pe Diegis, împreună cu cîţiva bărbaţi, ca să-i predea armele şi cîţiva prizonieri, sub cuvîntul că i-ar avea numai pe aceştia. După sosirea acestuia, Domitian puse lui Diegis o diademă pe cap — *ca şi cum ar fi fost un adevărat învingător şi* omul în stare să dea un rege dacilor —, iar soldaţilor le împărţi onoruri şi bani".

Carl Patsch[133] credea că marcomanii erau în relaţii clientelare cu romanii încă din anul 69; refuzul de a-l ajuta în războiul contra dacilor a determinat venirea împăratului în Pannonia. Ca şi Decebal în 86, marcomanii au trimiş soli, ale căror explicaţii se pare că nu l-au satisfăcut pe împărat. Repetarea ambasadei l-a înfuriat însă pe Domitian, care a ucis solii de pace. Dar unitatea romană trimisă peste Dunăre a fost înfrîntă de marcomani (Cassius Dio).

Cassius Dio afirmă că Decebal a primit propunerea de pace „căci era la mare strîmtoare", probabil în urma înfrîngerii de la Tapae şi — după Patsch — datorită unor mişcări separatiste în Dacia[134]. În realitate, Decebal a ştiut să iasă cu bine din înfrîngere. El a întîrziat în chip diplomatic să încheie pacea, pentru a obţine maximum de avantaje posibile; cel puţin aşa reiese din afirmaţia poetului Statius[135], cînd se adresează lui Domitian: „Tu supui muntele care întîrzie să încheie un tratat după un război îndelungat". Din acelaşi motiv, regele se eschivează să vină personal să se întîlnească cu împăratul.

---

130 Tot la Tapae va da şi Traian bătălia cu dacii în anul 101 (vezi mai departe, p. 63); itinerariul urmat de împărat (vezi fragmentul transmis de Priscianus din *Dacica* scrise de Traian: *Fontes*, I, p. 484—485) arată că *Tapae* trebuie localizate în Banat, între Aizis şi Sarmizegetusa.

131 Cassius Dio, LXVII, 7,1.

132 Ibidem, 7, 2—3.

133 *Kampf*, p. 33—34.

134 *Ibidem*, p. 31.

135 Statius, *Silvae*, I, 1, 80—81.

Solia dacă este confirmată şi de o epigramă a lui Martial[136], în care ni se dezvăluie identitatea lui Diegis ca frate al lui Decebal[137]:

«Diegis, locuitor de pe ţărmul care acum ne aparţine,
A venit să te vadă, o Germanicus, tocmai de pe apele
Istrului,
care se află sub stăpînirea ta. Bucuros şi uimit cînd a văzut
pe stăpînul lumii,
se zice că ar fi spus celor ce-l însoţeau :
„Soarta mea este mai bună decît a fratelui meu, fiindcă mie
îmi este îngăduit
să privesc atît de aproape pe zeul pe care îl cinsteşte atît
de departe"».

Acelaşi poet face aluzie într-o altă epigramă[138] la ceremonia aşezării diademei pe capul lui Diegis *(talis supplicibus tribuit diademata Dacis)*, despre care vorbeşte Cassius Dio[139].

Desigur, versurile citate sînt ale unui poet patriot, menit să consoleze orgoliul roman rănit în urma unor înfrîngeri şi a unei păci care pentru mulţi romani trecea drept ruşinoasă. Dacă Diegis va fi rostit cu adevărat vorbele consemnate de poet — dar cu precizarea : „se zice că ar fi spus celor care-l însoţeau" ! —, ele pot fi cel mult luate ca o exprimare în termeni diplomatici din partea fratelui regelui, de la care va fi primit „instrucţiuni" să obţină maximum de avantaje la care Decebal putea spera în urma înfrîngerii suferite. Şi, într-adevăr, pacea a fost avantajoasă, mai avantajoasă poate decît va fi sperat Decebal. Cassius Dio[140] ne informează că împăratul „cheltuise foarte mulţi bani pentru încheierea păcii, căci fără întîrziere dădu lui Decebal nu numai însemnate sume de bani, dar şi meşteri pricepuţi la felurite lucrări folositoare în timp de pace şi de război şi făgădui să-i dea mereu mai multe"[141].

De la acelaşi istoric mai aflăm că împăratul a împărţit onoruri şi bani; ştirea este confirmată de o serie de descoperiri epigrafice. Astfel, în afară de guvernatorii celor două Moesii, menţionaţi mai înainte, inscripţiile mai amintesc : un tribun militar[142] şi doi centurioni[143] ai legiunii V Macedonica, un centurion al legiunii II Adiutrix[144], un stegar al călăreţilor legiunii VII Claudia[145], un centurion al cohortei XIII urbana de la

---

136 Martial, Epigrame, V, 3, 1–6.

137 *Accola iam nostrae Diegis, Germanice, ripae*
a famulis Histri qui tibi venit aquis,
laetus et attonitus visu modo praeside mundi,
ad fatus comites dicitur esse suos:
„Sors mea quam fratris melior, cum tum prope fas est
cernere, tam longe quem colit ille deum".

138 Epigrame, VI, 10,7: „aşa-i el (Domitian) cind dă diademe dacilor care îl roagă".

139 Cassius Dio, LXVII, 7, 3.

140 *Ibidem*, 7, 4.

141 Vezi încă *ibidem*, LXVIII, 6, 1.

142 CIL, XII, 3167 (=ILS, 1016) (Nemausus).

143 CIL, III, 7397 (Perinth), 12411 (Nedan).

144 CIL, III, 10224 (= ILS, 9193) (Sirmium).

145 Este vorba de Tiberius Claudius Maximus, vestitul *captor* al lui Decebal (vezi nota 383).

Cartagina[146], prefectul unei ale necunoscute și al unui steag (*vexillum*) de pretorieni[147]; fie și simpla lor enumerare ne încunoștințează despre forțele militare angajate în războiul cu dacii. Dintre alte trupe, se presupune că a participat la lupte legiunea V Alaudae, care ar fi pierit în dezastrul lui Fuscus[148].

„Ca un biruitor, trimise la Roma, între altele, niște așa-ziși soli ai lui Decebal și o pretinsă scrisoare de-a acestuia, despre care se spune că ar fi plăsmuit-o el", ne mai informează Cassius Dio[149]. De la poetul Statius[150], pare să reiasă că Domitian a fost însoțit în campanie de șeful biroului de corespondență (*ab epistulis*), ceea ce ar face plauzibilă afirmația lui Cassius Dio despre confecționarea acestui fals. Oricum, scrisoarea trebuie să fi existat (vezi astfel Martial[151] : *verba ducis Daci chartis mandata resignas*, „desfaci sigiliul de pe răvașul conducătorului dac"), iar așa-zișii soli trebuie să fi fost daci autentici, poate niște nobili disidenți filoromani[152].

Asupra dacilor, Domitian a sărbătorit un triumf; despre acesta ne informează Statius[153] (*magno gens est damnata triumpho*, „neamul lor a fost condamnat să ne dea prilejul unui mare triumf"), Martial[154], Suetonius[155], Cassius Dio[156] („Domitian își împodobi trimful cu multe lucruri ce nu fuseseră luate ca pradă. Aceste lucruri el le-a scos din mobilierul împărătesc. Căci el folosea totdeauna asemenea lucruri ca pradă de război[157], ca unul care adusese împărăția în stare de robie"), Pliniu cel Tînăr[158] („un împărat despre a cărui înfrîngere și fugă nu există altă dovadă mai sigură decît triumfurile pe care le serba"), Eusebius[159] (*Domitianus de Dacis et Germanis triumphavit*), Eutropius[160] (vezi textul citat în legătură cu campaniile lui Domitian), Orosius[161] (*Domitianus tamen pravissima elatus iactantia sub nomine superatorum hostium de extinctis legionibus triumphavit*, „totuși Domitian, umflat de cea mai nebunească vanitate, sub pretextul înfrîngerii dușmanilor, triumfa pentru legiunile distruse"; cf. Pliniu cel Tînăr).

„Victoria dacică" a fost trîmbițată de o serie de lingușitori, „cea mai rea specie de dușmani" (*pessimum inimicorum genus, laudantes*), cum îi denumește Tacitus[162]. Dar împăratul nu și-a luat niciodată titlul triumfal

---

[146] CIL, VIII, 1026; ILS, 2127.

[147] AnnÉp, 1972, 572; cf. Emilia Doruțiu-Boilă, StCl, 17, 1977, p. 89—100; Al. Suceveanu, SCIVA, 30, 1979, 1, p. 47—61.

[148] Mai sus, nota 125.

[149] Cassius Dio, LXVII, 7, 3.

[150] *Silvae*, V, 1, 127—129.

[151] Epigrame, IX, 35, 5.

[152] Vezi nota 134. Într-o inscripție din Britannia (CIL, VII, 811), apare un tribun al unei trupe de daci, *cohors I Aelia Dacorum*, pe numele L. Funisulanus Vettonianus; el poate fi urmașul unui nobil dac, dăruit cu cetățenie de omonimul guvernator al Moesiei Superioare, participant la războiul dacic al lui Domitian (vezi E. Groag, RE, VII (1912), col. 304—305).

[153] *Silvae*, III, 3, 118.

[154] Epigrame, V, 19, 3; VI, 4, 2 și 10, 8.

[155] Suetonius, *Domitianus*, VI, 1.

[156] Cassius Dio, LXVII, 7, 4.

[157] Despre „prăzile" (*exuviae*) luate de la daci, vezi și Statius, *Silvae*, I, 2, 181.

[158] Pliniu cel Tînăr, *Panegyricus*, 11, 4.

[159] *Chronicon*, 191, 9 b, anul 90.

[160] Eutropius, VII, 23, 4.

[161] *Adversus paganos*, VII, 10, 5.

[162] *Agricola*, 41, 1.

de *Dacicus*, pe care din lingușire i-l acordă Martial [163] și Iuvenal [164]. Statius vorbește de „dacii alungați din muntele care conspiră împotriva noastră” *(coniurato deiectos vertice Dacos* [165]*)* și de blîndețea împăratului „care lasă dacilor muntele lor” *(quaeque suum Dacis donat clementia montem)* [166]. Dar Martial avea fără îndoială dreptate cînd indirect proclamă binefacerile păcii : „copilul dac să nu se teamă de armele împăratului” *(non timeat Dacus Caesaris arma puer)* [167].

În general, istoricii moderni privesc pacea din anul 89 ca o pace de compromis, necesară din cauza violenței luptelor și a epuizării reciproce [168]. Greu de spus dacă romanii erau atunci în stare de un nou efort militar pentru a-i îngenunchea pe daci; în orice caz, nu erau dispuși să-l facă. Este mai logic a accepta că Domitian nu a dorit să se îndepărteze de doctrina augustee a sprijinirii imperiului pe granițe naturale și deci să nu depășească Dunărea [169]. Pe de altă parte, Decebal era conștient că pentru țara sa, o amenințare permanentă o reprezentau și neamurile din jur — precum sarmații iazygi cuibăriți în pusta pannonică ori frații lor roxolani care trăiau la răsărit de Dacia, ca și unele seminții germanice din nord-vest, care rîvneau la pămînturile dacilor. Ca rege aliat al Romei, cu sprijin financiar și chiar militar roman, Decebal putea face față mai ușor acestei primejdii. În spiritul tratatului *(foedus)* se înscrie și permisiunea dată ca o trupă romană, condusă de primipilul C. Vellius Rufus, să treacă prin regatul lui Decebal *(per regnum Decebali regis Dacorum)* pentru o expediție contra barbarilor de dincolo de Dacia [170].

Pacea a adus liniște și în provinciile ce fuseseră afectate de năvala dacilor ; cel puțin așa pare să reiasă dintr-o altă epigramă a lui Martial, „epitaful” lui Cornelius Fuscus [171] :

> „Fuscus, care a fost păzitorul unui personaj sfînt, al zeului
> Marte îmbrăcat în togă,
> căruia i-a fost încredințată tabăra comandantului suprem,
> odihnește aici. Putem s-o spunem cu glas tare, Fortuna,
> lespedea aceasta nu se mai teme de amenințările dușmanului.
> Dacul a primit pe grumazul său înfrînt un mare jug,
> iar umbra victorioasă stăpînește pădurea înrobită”.

Dar unde era mormîntul lui Cornelius Fuscus ?

---

[163] Prefața cărții a VIII-a a epigramelor.
[164] *Satirae*, VI, 205.
[165] *Thebais*, I, 1, 20; vezi și nota 67.
[166] *Silvae*, III, 3, 169.
[167] Epigrame, I, 22, 6.
[168] H. Daicoviciu, *Portrete dacice*, p. 131. Războiul durase trei ani; acesta este sensul afirmației lui Martial, cum că Domitian „de trei ori și-a scăldat calul asudat în zăpada getică” (IX, 101, 18: *sudantem Getica ter nive lavit equum).*
[169] *Res gestae divi Augusti*, V, 30: „am împins hotarele Illyricului pînă la malul fluviului Dunărea” (vezi *Fontes*, I, p. 268–271).
[170] ILS, 9200; AnnÉp, 1903, 368.
[171] *Ille sacri lateris custos Martisque togati*
credita cui summi castra fuere ducis,
hic situs est Fuscus. Licet hoc, Fortuna, fateri:
non timet hostilis iam lapis iste minas;
grande iugum domita Dacus cervice recepit
et famulum victrix possidet umbra nemus.
(Martial, Epigrame, VI, 76, 1–6).

Pe teritoriul com. Adamclisi (jud. Constanța) se află, după cum se știe, ruinele a trei monumente, care se leagă de războaiele purtate la sfîrșitul secolului I — începutul secolului al II-lea e.n. contra dacilor. Cel mai cunoscut era *Trofeul*, ridicat de împăratul Traian; la 80 m nord de acesta se află un tumul, iar la 250 m est de trofeu un altar funerar [172] (vezi despre acestea, mai departe, p. 54-58, unde se dau o serie de detalii de ordin arheologic și arhitectonic).

Pentru moment ne reține, pe scurt, atenția altarul. Inscripția de pe fața sa principală, așa cum a fost reconstituită, păstrează cîteva litere din titulatura unui împărat și dedicația în memoria preavitejilor bărbați care s-au jertfit luptînd pentru patrie; dedesubt urma numele unui comandant militar, din care s-a păstrat numai indicația originii: *[c]ol. [Po]mp. domicil. Neapol. Italiae, prae...* [173]. După C. Cichorius, personajul necunoscut poate fi identificat cu Cornelius Fuscus, prefectul pretoriului al împăratului Domitian [174]. Contestată pînă în ziua de astăzi, ipoteza a cîștigat un nou temei prin identificarea la Pompei a unei vile a gintei Cornelia [175]; această idee a fost întărită de J. Colin cu noi argumente [176]. Toate pledează pentu identificarea personajului anonim din inscripția altarului de la Adamclisi cu Cornelius Fuscus. S-a remarcat că urmarea indicării originii de aceea a domiciliului este unică în epigrafie [177], fiind însă explicată prin faptul că orașul Pompei fusese distrus de erupția Vezuviului în anul 79.

Accepînd această identificare, ne întrebăm în ce împrejurări s-a ridicat altarul tocmai în acest loc? După Cichorius, Fuscus și soldații săi ar fi căzut într-o bătălie desfășurată în această regiune a Moesiei Inferioare; această părere a fost reluată, cu observații suplimentare, de Em. Condurachi [178]. Argumentele aduse vin însă în contradicție cu izvoarele, îndeosebi cu Iuvenal, care afirmă că Fuscus a căzut în Dacia.

În fond, s-ar putea admite că trupul lui Fuscus a fost adus pe pămînt roman de soldații care au scăpat teferi din dezastru, ori că a fost remis autorităților romane după pacea din anul 89. Dar de ce s-a ales locul de înmormîntare tocmai la Adamclisi? Sesizînd această dificultate, H. Daicoviciu scria: „Dealtminteri, expresia *hic situs est Fuscus* („aici este așezat Fuscus", „aici odihnește Fuscus") sugerează mai degrabă un mormînt la Roma decît în îndepărtata Moesie Inferioară" [179].

---

172 Despre aceste monumente, vezi Gr. G. Tocilescu, Otto Benndorf, George Niemann, *Monumentul de la Adamklissi. Tropaeum Traiani*, Viena, 1895; recent: Mihai Sâmpetru, *Tropaeum Traiani*, II. *Monumentele romane*, București, 1984 (cu întreaga bibliografie anterioară).

173 CIL, III, 14214.

174 C. Cichorius, *Die römischen Denkmäler in der Dobrudseha, eine Erklärungsversuch*, 1904, p. 37 urm. Teza lui Cichorius a fost respinsă de o serie de învățați, precum A. v. Domaszewski, R. Syme, R. Vulpe, dar acceptată de alții: E. Ritterling, W. Wagner, J. Colin, E. Doruțiu-Boilă, I. Berciu, Em. Condurachi, N. Gostar; rezumatul discuțiilor: M. Sâmpetru, *op. cit.*, p. 27 și urm.

175 Matteo Della Corte, *Case ed abitanti di Pompei* ², Roma, 1954.

176 J. Colin, Latomus, 15, 1956, 1, p. 57—82.

177 *Ibidem*, p. 66, 79.

178 Em. Condurachi, Cercetări istorice, Iași, II, 1971, p. 129—140, îndeosebi p. 138—139: „De altminteri, cine studiază direcția atacurilor dacice în tot cursul acestui secol, poate constata că ea s-a schimbat permanent, de la Dunărea de mijloc spre Dunărea de jos".

179 H. Daicoviciu, *Portrete dacice*, p. 123.

După părerea noastră, impasul este determinat de faptul că istoricii care s-au ocupat de aceste monumente consideră că generalul anonim din capul listei eroilor de pe altar era cel îngropat în mausoleul situat la nord de Tropaeum [180]. În realitate, mormîntul, fie şi simbolic (mai exact: un cenotaf), al acelui general (Fuscus) era chiar altarul; înseamnă că mausoleul de pe locul actualului tumul a avut altă destinaţie. După mărimea sa (circa 36 m diametrul cercului marginal şi peste 10 m diametrul cercului interior), rezultă că mausoleul adăpostea resturile pămînteşti ale unei colectivităţi [181]. Lucrurile se pot limpezi dacă presupunem că este vorba de soldaţii lui Oppius Sabinus, căzuţi poate în aceste părţi în cursul atacului dacic din iarna anilor 85/86. După alungarea invadatorilor, romanii vor fi adunat pe cîmpul de la Adamclisi ce mai rămăsese din trupurile sfîrtecate de fiare şi păsările de pradă şi le-au dat un mormînt [182]. Le venirea păcii, pe locul respectiv s-a ridicat probabil un mausoleu [183]. De asemenea, pentru a cinsti memoria lui Fuscus şi a soldaţilor săi căzuţi dincolo de Dunăre, Domitian va fi ridicat în apropiere altarul-cenotaf; chiar dacă Fuscus nu odihnea într-adevăr aici, cum scria Martial *(hic situs est Fuscus;* dar cîţi cunoşteau adevărul sau îndrăzneau să cîrtească?), aceasta era lespedea *(lapis)* care nu trebuia să se mai teamă de ameninţarea dacilor! Cum remarca Em. Condurachi [184], legăturile strînse ale lui Cornelius Fuscus cu dinastia Flaviilor, la a cărei ascensiune contribuise, îl obliga pe Domitian la un asemenea act de pietate.

Cum se explică atunci prezenţa trofeului lui Traian în acest loc? Există destule temeiuri a crede că Traian a avut de înfruntat în iarna anilor 101/102 o invazie abătută asupra Moesiei Inferioare din partea dacilor şi sarmaţilor [185]. Probabil că dacii şi aliaţii lor vor fi ales ca loc de invazie aceleaşi regiuni, ca pe vremea lui Domitian [186]. Pentru a comemora victoria contra invadatorilor şi a sublinia că injuria adusă în două rînduri (în 85/86 şi 101/102) poporului roman a fost răzbunată, împăratul Traian a dispus ridicarea marelui *Tropaeum*, pe care l-a dedicat lui *Mars Ultor* [187].

---

[180] C. Cichorius, *op. cit.*, p. 37–38; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 100.

[181] Pentru o propunere de reconstituire a mausoleului, vezi A. G. Poulter, în *Studien zu den Militärgrenzen Roms*, III. *Vorträge des 13. Internationalen Limeskongresses, Aalen, 1983*, Stuttgart, 1987, p. 524–525.

[182] Întocmai ca soldaţii lui Germanicus, care în anul 15 e.n. adună resturile pămînteşti ale soldaţilor romani căzuţi în dezastrul lui Varus (Tacitus, *Annales*, I, 61–62).

[183] Pentru situaţia arheologică, cu descoperirea unor resturi de incineraţie, vezi M. Sâmpetru, *op. cit.*, p. 175 (vezi şi p. 34 cu nota 44).

[184] Cercetări istorice, II, 1971, p. 140.

[185] R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 86 şi urm. (cu bibliografie); vezi mai departe, p. 64.

[186] Vezi nota 316.

[187] C. Cichorius, *op. cit.*, p. 29; cf. R. Vulpe, *op. cit.*, p. 109: „Cichorius uitase că *Mars Ultor*, căruia Traian i-a dedicat trofeul, era în permanenţă divinitatea oficială a armatei şi că epitetul său n-a avut valoare etimologică decît o singură dată, în anul 2 e.n., atunci cînd Augustus a instituit cultul acestui zeu pentru a comemora „răzbunarea" împotriva asasinilor lui Iulius Caesar". De la Suetonius *(Augustus*, 21, 4) aflăm de regi care jură în templul lui Mars Ultor (Maria Rosa Cimma, *Reges amici et socii populi Romani*, Roma, 1976, p. 324). Vezi încă: I. A. Richmond, SCIV, 19, 1968, 1, p. 28 („Aşa ne explicăm pe deplin valoarea dedicaţiei către Mars Ultor. Sentimentul de împlinire a răzbunării i-a în-

Greu de spus care erau intențiile viitoare ale lui Decebal și cum înțelegea el să folosească mijloacele puse la dispoziție de imperiu. Probabil totuși că dorea să mențină pacea : dovadă că a respectat tratatul cu Domitian și nu s-a dedat la acte de ostilitate contra Romei. Este clar însă că a încercat să obțină avantaje maxime din această situație și să folosească cît mai chibzuit subsidiile acordate de romani pentru întărirea capacității de apărarea a regatului său.

REGELE DECEBAL[188]

Despre originea lui Decebal, izvoarele antice tac aproape cu desăvîrșire. Folosind totuși cu pătrundere unele știri, istoricii moderni au putut să-și formeze o imagine asupra familiei regelui dac.

Nu se cunoaște ascendența sa. În această privință, a fost invocat vasul de la Grădiștea Muncelului, conținînd în cartușe separate ștampilele DECEBALVS și PER SCORILO [189]. C. Daicoviciu considera că dublul sigiliu conține, în limba dacă, o referire la părintele regelui dac : „Decebalus, fiul lui Scorilo" [190]; acest Scorilo ar fi identic cu *Coryllus* menționat de Iordanes în lista dinaștilor daci [191] și cu *Scorylo, dux Dacorum* menționat de Frontinus [192].

Acceptată o vreme fără rezerve notabile, această ipoteză a fost apoi pusă la îndoială de alți istorici[193], care consideră că ștampilele menționate ar reprezenta o marcă de olar: "Decebalus prin Scorilo"; Decebal (identic eventual cu regele) ar fi fost proprietarul unui atelier în care s-a confecționat vasul, iar Scorilo [194] meșterul ceramist. Noua ipoteză a fost însă

---

demnat să aleagă locul monumentului aproape de mausoleu și de altarul celor căzuți în luptă, *fortissimi viri* a căror glorie era cinstită în fiecare an prin parăzi ceremoniale"); Em. Condurachi, *loc. cit.*, p. 140 („Mai puțin clară este însă rațiunea construirii la Adamclisi a monumentului triumfal al lui Traian. Chiar dacă trebuie să luăm în considerație diversiunea lui Decebal în Moesia la începutul celui de-al doilea război dacic, nu avem nici un izvor istoric care să precizeze în regiunea viitorului oraș Tropaeum Traiani darea unei astfel de lupte. În schimb însă, Ammianus Marcellinus și Iordanes amintesc clar o victorie a lui Traian împotriva dacilor în regiunea viitorului oraș Nicopolis ad Istrum. Dacă însă monumentul triumfal de la Adamclisi a fost ridicat alături de altarul funerar al lui Domitian, faptul putea avea o adîncă semnificație: Traian sublinia prin acest monument închinat lui Mars Ultor răzbunarea înfrîngerii suferite cu două decenii mai înainte de pe urma inițiativei aceluiași adversar").

188 G. Brandis, RE, IV (1901), col. 2247—2252, s.v. *Decebalus;* I. I. Russu, în Transilvania, 72, 1941, p. 456—466; D. Tudor, *Decebal, regele erou al dacilor*, București, 1964; H. Daicoviciu, *Portrete dacice*, p. 108—180: L. Mărghitan, *Decebal*, București, 1987; C. Preda, Dacia, N.S., 31, 1987, p. 5—10; C. C. Petolescu, Arhivele Olteniei (serie nouă), 6, 1989, p. 7—16.

189 C. Daicoviciu, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 57, 201—202; ștampilele sînt reproduse în diferite lucrări, menționate de I. I. Russu, IDR, III/3, nr. 272 (cele mai importante).

190 C. Daicoviciu, *loc. cit.*, p. 203; idem, în *Istoria României*, I, p. 294: cuvîntul *per* ar fi de origine dacică (înrudit cu latinescul *puer)* și se întîlnește în unele nume traco-dacice.

191 *Getica*, 73—74, 76—78.

192 *Strateg.*, I, 10, 4.

193 K. Horedt, SCIV, 24, 1973, 1, p. 109—110; I. I. Russu, Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, 19, 1976, p. 44; idem, în *Epigraphica. Travaux dédiés au VIIe Congrès international d'épigraphie grecque et latine*, București, 1977, p. 43—45: AnnÉp, 1977, 672.

194 Amîndouă numele par a fi fost destul de răspîndite în onomastica geto-dacă; vezi notele 19 și 30.

respinsă de H. Daicoviciu: «Interpretarea lui „per" ca o prepoziţie latinească este greu de acceptat şi din pricina lipsei unei analogii convingătoare, şi din pricina faptului că această prepoziţie cere cazul acuzativ, care nu poate lua forma „Scorilo". Nici traducerea lui „per" prin „pentru" nu este acceptabilă din aceleaşi motive gramaticale»[195].

După părerea noastră, nu încape îndoială că ştampila de la Sarmizegetusa Regia este o inscripţie latinească. Nu ştim cum va fi sunat desinenţa numelui regelui în limba dacă, dar *Decebalus* este fără doar şi poate o formă latinizată[196]. De asemenea, argumentele de ordin gramatical invocate de H. Daicoviciu nu au în vedere numeroasele aberaţii ale latinei populare: de exemplu, în textele epigrafice din provinciile dunărene ale Imperiului roman, prepoziţia *per* este deseori utilizată cu ablativul, uneori cu sensul „pentru"[197]. Alte observaţii ale autorului citat rămîn însă valabile: «Dacă voiau să imite obiceiul roman al indicării atelierului, ar fi fost normal ca olarii daci să imite una din formulele obişnuite romane şi ştampilele ar fi sunat „*Decebali officina*" („Atelierul lui Decebalus") sau „*Scorilo fecit*" („Scorilo a făcut")»[198]. Într-adevăr, în caz că epigrafele citate ar reprezenta o marcă de olar, ar trebui ca asemenea ştampile (conţinînd şi alte nume) să apară şi pe alte recipiente ceramice. Dar ştampilarea produselor (tegule, vase etc.) în lumea romană avea scopul de a garanta calitatea mărfii, în condiţiile concurenţei dintre producători — ceea ce nu era cazul în Dacia.

De altfel, forma vasului de la Grădiştea Muncelului arată că el nu era un obiect de uz curent, deci nu era destinat comercializării; aşa cum s-a observat încă de la descoperirea şi publicarea sa, acest vas nu avea caracter utilitar, ci de cult[199]. După părerea noastră, acesta servea fie la îndeplinirea unui ritual legat de cultul morţilor, fie mai degrabă drept capac de urnă funerară[200].

Oricum, ştampilele citate se referă la casa regală dacică. Dar faptul că numele DECEBALVS nu este însoţit de atributul REX[201] ar arăta că Decebal nu era încă rege; el s-a îngrijit poate de mormîntul unei rude apropiate: tată (care nu era nici el rege), frate, fiu etc., încercînd să-i eternizeze (după moda greco-romană) memoria prin aplicarea stîngace a celor două ştampile (ambele inverse, una răsturnată), semnificînd deci: „Decebalus pentru Scorilo".

Aşadar, nu ştim aproape nimic despre originea regelui Decebal. În schimb, izvoarele antice ne dau cîteva informaţii despre unii membri ai familiei regale.

Astfel, de la Cassius Dio aflăm că în faţa primejdiei romane iminente, regele Duras — poate deja bătrîn — renunţă la tron, cedînd domnia lui Decebal; se crede că Decebal ar fi nepotul fostului rege, dar această ipoteză se bazează la rîndu-i pe părerea că Decebal era fiul lui Scorilo, iar acesta fratele lui Duras (Dorpaneus).

Dintr-o informaţie de la Martial, deja citată în paginile precedente, rezultă că Decebal avea un frate, pe Diegis, care este trimis ca ambasador la împăratul Domitian şi primeşte în numele regelui însemnele regale din mîna împăratului[202].

---

195 H. Daicoviciu, *Portrete dacice*, p. 111.

196 Pentru formele în care apare acest nume în epigrafia greacă şi latină, vezi nota 30.

197 H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, Bucureşti-Paris, 1978, p. 248; întîlnim şi utilizarea prepoziţiei *pro* cu acuzativul: *ibidem*, p. 248—249.

198 H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 112. În sprijinul acestei păreri vine şi inscripţia de la Ocniţa (jud. Vîlcea): BACIΛEYC ΘIAMAPKOC EΠOIEI, „regele Thiamarcos a făcut (vasul?)" (D. Berciu, *Buridava dacică*, 1981, p. 137—140).

199 C. Daicoviciu, SCIV, 6, 1955, 1—2, p. 203; idem, în *Istoria României*, I, p. 329; H. Daicoviciu, *Portrete dacice*, p. 111.

200 La începutul secolului trecut, în ruinele dacice de la Grădiştea Muncelului a mai fost descoperit un fragment ceramic cu ştampila PER SCORILO (IDR, III/3, 272). Pentru complexul arheologic în care au apărut fragmentele din 1954, vezi I. Glodariu — E. Iaroslavschi — A. Rusu, *op. cit.*, p. 94—96 (cu o încercare de reconstituire).

201 Vezi vasul cu inscripţie de la Ocniţa (mai sus, nota 198), unde titlul regal este menţionat.

202 H. Daicoviciu, *Portrete dacice*, p. 126, credea că Vezina (menţionat de Cassius Dio, LXVII, 10, 2: „care venea, ca demnitate, îndată după Decebal") era eventual frate al lui Decebal şi prezumtiv moştenitor al tronului. Rangul înalt al acestui dregător, pro-

De la Cassius Dio [203] mai aflăm că în cursul primului război dacic, Manius Laberius Maximus, guvernatorul Moesiei Inferioare, a capturat într-o cetate o soră a lui Decebal. Episodul a fost recunoscut de istoricii moderni într-o scenă de pe columnă, în care vedem cum, într-un port de la Dunăre, cîteva femei dace sînt conduse spre a fi îmbarcate pe o corabie; la aceasta asistă însuşi împăratul Traian care schiţează un gest de curtoazie spre o captivă nobilă, care pare a fi chiar sora regelui dac [204].

De asemenea, într-una din scenele finale ale Columnei (CXLVI), vedem cum un grup de soldaţi romani surprind într-o pădure un grup de daci; fugarii maturi sînt ucişi, dar doi băieţi sînt cruţaţi şi legaţi. Ei au fost consideraţi drept odrasle de neam regal, fiii sau nepoţii regelui Decebal [205].

Alegerea lui Decebal ca urmaş al regelui Duras avea desigur în vedere nu doar faptul că era succesor legal la tron, în puterea vîrstei, ci realele sale calităţi deopotrivă de comandant militar şi de diplomat. Iată caracterizarea ce i-o face Cassius Dio: „foarte priceput la planurile de război şi iscusit în înfăptuirea lor, ştiind să aleagă prilejul pentru a-l ataca pe duşman şi a se retrage la timp. Dibaci în a întinde curse, era un bun luptător şi se pricepea să folosească izbînda, dar şi să iasă cu bine dintr-o înfrîngere. Din această pricină, multă vreme a fost un duşman de temut pentru romani"[206].

Caracterizarea extrem de concisă, dar prinzînd trăsăturile esenţiale ale portretului moral al lui Decebal, ne dispensează de a insista asupra calităţilor sale de strateg militar şi diplomat. Ele reies de altfel destul de clar din relatarea conflictului militar cu imperiul condus de Domitian şi din aranjamentele păcii din anul 89.

Dintre toţi regii geto-daci, Decebal este singurul al cărui chip a fost reprodus de arta plastică antică [207].

---

babil mai în vîrstă şi cu multă experienţă („viceregе"), nu implică decăderea lui Diegis — probabil mai tînăr — din calitatea sa de „prinţ de coroană"; este posibil ca el să fi fost deja asociat la tron, aşa explicîndu-se faptul că primeşte din mîna împăratului (în locul fratelui său) diadema regală.

[203] Cassius Dio, LXVIII, 9, 4.

[204] R. Vulpe, *Capturarea surorii lui Decebal*, Sargetia, 4, 1966, p. 75—94.

[205] În Historia Augusta (*Tyr. trig.* 10, 8) se afirmă că Regalianus se trăgea din regele Decebal: *fuit Regalianus, quod negari non potest, vir in re militari semper probatus et Gallieno iam ante suspectus, quod dignus videretur imperio, gentis Daciae, Decibali ipsius, ut fertur, adfinis* („a fost Regalianus, ceea ce nu se poate nega, un bărbat priceput în treburile militare şi suspect lui Gallienus încă de mai înainte, deoarece se părea că era demn de domnie; se spune că era de neam din Dacia, fiind chiar rudă cu însuşi Decebal"). Despre acest personaj, vezi I. I. Russu, *Elementele traco-getice în Imperiul Roman şi în Byzantium (veacurile III—VIII)*, Bucureşti, 1976, p. 34—35; idem, *Daco-geţii în Imperiul Roman*, p. 56. Pentru guvernarea acestuia în provinciile de la Dunăre, în jurul anului 260, vezi B. E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, col. 108, nr. 56 (Pannonia Superior), col. 118, nr. 47 (Pannonia Inferior), col. 130, nr. 58 (Moesia Superior), col. 146, nr. 145 (Moesia Inferior).

[206] Cassius Dio, LXVII, 6, 1. Este surprinzător cum unele din aceste calităţi ale regelui dac se regăsesc în portretul lui Ştefan cel Mare, pe care i-l schiţează cronicarul Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei* (ed. C. C. Giurescu, Craiova, 1934), p. 61: „Amintrelea era om întreg la fire, neleneş şi lucrul său îl ştia a-l acoperi, şi unde nu gîndeai acolo îl aflai. La lucruri de războaie meşter, unde era nevoie însuşi se vîra, ca văzîndu-l ai săi să nu îndărăpteze, şi pentru aceea rar război de nu biruia şi unde-l biruia alţii, nu pierdea nădejdea, că ştiindu-se căzut jos, se ridica deasupra biruitorilor".

[207] Vezi H. Daicoviciu, *Portrete dacice*, p. 108 şi urm.

Cum este şi firesc, atenţia istoricilor s-a îndreptat în primul rînd spre Columna lui Traian. Episoadele succesive ale acestei naraţiuni în imagini sculptate reproduc de 60 de ori chipul cuceritorului; era firesc deci ca acest *De bello Dacico* în piatră să redea cel puţin de cîteva ori şi chipul marelui adversar al Romei. Cercetătorii Columnei s-au oprit asupra a opt scene, în care poate fi identificat cu destulă certitudine regele Decebal [208].

Scena XXIV : lupta de la Tapae ; în spatele liniei de bătaie, printre arbori, se zăreşte profilul unui pileat dac, care urmăreşte cu înfrigurare bătălia. Tensiunea lăuntrică ce se citeşte pe faţa acestuia arată că este vorba de un personaj de seamă, identificat cu Decebal de cei mai mulţi exegeţi ai Columnei.

Scena LXXV : capitularea dacilor la sfîrşitul primului război, în vara anului 102. Împăratul Traian, pe tron, primeşte solia de pileaţi şi comaţi care, aruncînd armele, îngenunchiază înaintea împăratului. Un impunător nobil dac încheie şirul ; dar, spre deosebire de ceilalţi, el stă în picioare, în atitudine demnă, exprimînd cererea de pace prin întinderea braţelor : este fără îndoială regele Decebal. Reprezentarea regelui pe Columnă contrazice afirmaţia lui Cassius Dio, cum că Decebal „merse la Traian, căzu la pămînt spre a i se închina şi azvîrli armele" [209] ; dreptatea trebuie să fie de partea acestui monument contemporan, autentic.

Scena XCIII : al doilea război ; în faţa unei cetăţi, dacii încearcă o ieşire contra duşmanului. Se disting patru pileaţi, dintre care unul singur nu poartă scut, ci doar o spadă neobişnuit de lungă şi lată ; ceilalţi au privirea întoarsă spre el, ca pentru a primi un ordin. În mulţimea dacilor, plină de mişcare şi emoţie, figura centrală — Decebal, fără îndoială — apare calmă, impunătoare, exprimînd autoritate şi hotărîre.

Scena CXXXV : spre sfîrşitul celui de-al doilea război ; într-un episod secundar, daci asaltînd un castru roman. În marginea din dreapta, încadraţi de copaci, un grup de trei pileaţi daci urmăresc cu îngrijorare lupta. Cel din centru, privind încordat, a fost identificat cu Decebal.

Scena CXXXIX : într-o pădure, un grup de daci ascultă alocuţiunea unei căpetenii. Acesta are capul descoperit ca şi ceilalţi. Deteriorarea scenei nu permite a distinge trăsăturile personajului. Ipotetic, el a fost identificat cu Decebal. Scena vrea poate să arate pe rege încercînd să iasă din încercuire, probabil travestit, pentru a nu atrage special atenţia romanilor.

Scena CXLIV : grup de călăreţi daci, urmăriţi de cavaleria romană ; cel din centru, cu figura tratată mai îngrijit, a fost identificat cu Decebal.

Scena CXLV : regele, rămas singur, este înconjurat de cavaleriştii romani. Căzut la tulpina unui stejar, sprijinit în genunchiul stîng şi trăgînd cu mîna-i stîngă de pulpana mantiei spre a-şi descoperi pieptul, Decebal îşi înfige pumnalul în gît. Chipul regelui nu a fost tratat cu precizie de portret, totuşi privirea lui arată sfidare la adresa duşmanului care poate încearcă să-i promită viaţa.

---

[208] Em. Panaitescu, *Il ritratto di Decebalo*, Ephemeris Dacoromana, I, 1924, p. 387 şi urm.; R. Vulpe, *Despre portretul lui Decebal*, Apulum, 13, 1975, p. 71 şi urm.

[209] Cassius Dio, LXVIII, 9, 6.

Scena CXLVIII : în interiorul unui castru roman — probabil la Ranisstorum —, împăratul rostește o alocuțiune, iar pe o tipsie sînt prezentate soldaților capul cu pileus și mîna regelui. Scena este mutilată.

Cele opt scene prezentate pe scurt sînt singurele de pe Columnă în care chipul regelui poate fi identificat cu probabilitate. După cum au subliniat însă diferiți autori și se poate vedea chiar din urmărirea imaginilor fotografice ce însoțesc expunerea noastră, cele opt chipuri diferă mult între ele ; de altfel, numai unele au fost tratate mai expresiv și individual, contrastînd cu identitatea celor cîteva zeci de reprezentări ale împăratului Traian. „Explicația este una singură : în timp ce figura împăratului roman le era tuturor sculptorilor monumentului familiară, portretul regelui dac le rămăsese total necunoscut. Pentru a-l reda, recurgeau la imaginație, fiecare închipuindu-și-l în alt fel. Chiar trăsăturile de aparență individuală, pe care cei mai înzestrați dintre ei i le atribuiau, nu reprezentau decît rezultatul unor procedee convenționale aplicate în raport cu psihologia personajului dedusă din semnificația respectivului episod al narațiunii" [210].

După părerea lui Emil Panaitescu, Traian a fost însoțit în Dacia de o echipă de pictori și sculptori, care ar fi imortalizat diferite aspecte ale campaniilor dacice. Scepticismul manifestat în această privință de R. Vulpe nu este pe deplin justificat. Astfel, la Pliniu cel Tînăr citim în *Panegiric*, cînd își închipuie viitorul triumf al lui Traian [211]: „Mi se pare că văd tablourile pline de isprăvile groaznice ale barbarilor...". Cel puțin Apollodor a luat parte la războaie, făcînd parte din statul major al împăratului, și fără îndoială că lui i-a venit gîndul să împodobească fusul Columnei cu imagini din războaiele dacice. Romanii au avut prilejul să vadă direct chipul lui Decebal măcar o singură dată, cu ocazia capitulării dacilor după primul război. Dar încheierea marelui nostru istoric rămîne valabilă ca o judecată de ansamblu în legătură cu portretul regelui : „În consecință, deși figurarea lui Decebal pe Columnă este în afara oricărui dubiu, nici unul din chipurile sale de acolo nu poate fi considerat ca reprezentînd un portret autentic. Într-o asemenea situație, nu ne rămîne decît să ne mulțumim măcar cu una din cele șapte imagini care pretind a înlocui acel portret (căci a opta, capul mutilat, nu intră în discuție) și să ne îndreptăm preferința spre cea mai expresivă și cea mai impresionantă dintre ele, fără îndoială cea din scena XXIV de la Tapae, acordîndu-i totuși cel mult o valoare simbolică. E motivul pentru care și este în general reprodusă, în mai toate tratatele din vremea noastră, ca cea mai verosimilă dintre reprezentările chipului lui Decebal. Desigur, și această figură rezultă din multă imaginație, dar este imaginația unui contemporan, care va fi putut reține, cel puțin din auzite, dacă nu din proprie impresie, unele trăsături caracteristice ale portretului regal" [212].

În afară de reprezentările de pe Columnă, regelui dac i-au fost atribuite două din busturile de nobili daci care împodobeau odinioară Forul lui Traian.

Unul a fost descoperit în anul 1822 și se păstrează acum în Muzeul Vaticanului. Bustul și gîtul sînt restaurate pe trei sferturi ; înălțimea este

[210] R. Vulpe, *loc. cit.*, p. 76.
[211] *Panegyricus*, 17, 2.
[212] R. Vulpe, *loc. cit.*, p. 77–78.

de 1,05 m (capul măsoară 0,60 m). Personajul poartă barbă scurtă, mustăți, iar părul, de asemenea scurt, este acoperit de o bonetă moale de lînă cu moțul aplecat înainte. Fața este severă, cu pomeții ușor ieșiți, arcadele mari și arcuite, gura mare și puternică. Această reprezentare a fost apropiată de Em. Panaitescu de cea de pe Columnă, din scena bătăliei de la Tapae [213].

Celălalt bust, de dimensiuni ceva mai mari, a fost descoperit în 1855 în Forul lui Traian și a făcut parte la început din colecția Campana din Roma; acum se păstrează în Muzeul Ermitaj din Leningrad. Bustul este acoperit de o mantie prinsă de umărul drept cu o fibulă rotundă. Chipul personajului apare impunător — cu privirea înainte, mustăți și barbă cu șuvițele ceva mai lungi, iar pe cap cunoscutul *pileus* [214].

După părerea lui Radu Vulpe, cele două busturi ar reprezenta doar nobili daci captivi [215]; un argument important adus de acest istoric ar fi că portretul din Muzeul Vaticanului provine din decapitarea unei statui de nobil captiv [216]. Într-adevăr, în timp ce bustul din Muzeul Ermitaj privește drept înainte, cel de la Vatican pare a avea privirea lăsată în jos, întocmai ca la statuile de nobili captivi. Poate de aceea H. Daicoviciu înclină a considera bustul din Muzeul Ermitaj drept un portret mai probabil al lui Decebal [217].

Astfel, cele mai autentice reprezentări sculpturale ale regelui Decebal rămîn cele de pe Columnă. Alte reprezentări: pe monumentul funerar al lui Ti. Claudius Maximus de la Grammeni sau pe vasele gallice de terra sigillata [218] sînt reprezentări convenționale, lipsite de detalii și deci de valoare pentru reconstituirea portretului fizic al lui Decebal.

SOCIETATEA DACĂ PE TIMPUL LUI DECEBAL

De la Burebista la Decebal, regatul geto-dac a parcurs un lung drum, ale cărui etape reflectă evoluția societății omenești în întreg spațiul carpato-dunărean. Fără îndoială, acest mers ascendent a avut la bază un progres net în domeniul activității productive, care a stimulat în proporții fără precedent schimbul de valori materiale și spirituale în interior, dar îndeosebi în afară, cu lumea greco-romană. Acest fenomen răzbate din numeroasele descoperiri arheologice, care îmbogățesc continuu harta Daciei.

Progresele materiale au influențat fără îndoială și evoluția socială, dar acest aspect este mai greu sesizabil arheologic. Probabil totuși că în acest domeniu lumea geto-dacă se arată a fi infinit mai conservatoare, (de aceea vom face uneori apel și la izvoare mai vechi).

---

[213] Em. Panaitescu, *op. cit.*, p. 406 și urm. Vezi și A. Decei, în Magazin istoric, VIII, 1974, 6 (87), p. 2–8.

[214] A. I. Vostschinina, Голова „варваров" из собрания Эрмитажа, în Труды античного отдела М. Эрмитажа, Leningrad, 1946, p. 203, pl. I.

[215] Vezi și răspunsul lui A. Decei, Sargetia, 14, 1979, p. 69–91.

[216] Despre aceste statui și busturi de daci, vezi I. I. Russu, *Daco-geții în Imperiul Roman*, p. 65 și urm.

[217] H. Daicoviciu, *Portrete dacice*, p. 110.

[218] Vezi mai departe, p. 91 și urm.

Dacii erau un popor de oameni liberi, chiar dacă şi aici societatea cunoscuse de mai multă vreme o diferenţiere de rang şi avere.

Izvoarele ne fac astfel cunoscută o nobilime, avîndu-şi originea în aristocraţia gentilică din secolele precedente. Cea mai importantă ştire o aflăm însă la Iordanes [219], care s-a inspirat de la Dio Chrysostomos : *Qui dicit primum Tarabostes eos, deinde vocatos Pilleatos hos, qui inter eos generosi extabant, ex quibus eis et reges et sacerdotes ordinabantur*, „Acesta ⟨Dio⟩ spune că acei dintre ei, care erau de neam s-au numit la început *tarabostes*, iar apoi *pileati* ; dintre dînşii se alegeau regii şi preoţii". Afirmaţia lui Dion „Gură-de-Aur" este deosebit de importantă pentru stabilirea sensului termenului desemnînd nobilimea, sugerînd şi o evoluţie în timp. Rezultă aşadar că termenul iniţial şi autentic geto-dacic era cel de *tarabostes* ; el era fără îndoială un cuvînt compus, un tetrasilabon, elementul *-bostes* regăsindu-se în onomastica geto-dacă : *Rubobostes*, poate şi *Burebista* [220]. Ei erau nobili de sînge, urmaşii acelei aristocraţii gentilice, asemeni eupatrizilor în Attica străveche sau patricienilor la romani. Treptat, rîndurile acestor aristocraţi „de neam" s-au rărit, locul luîndu-le tot mai mult o aristocraţie de funcţii şi sabie, răsplătiţi de rege cu semnul nobleţei pentru „credincioasă slujbă" ; ei nu erau poate toţi tarabostes, dar purtau semnul distinctiv al aristocraţiei, *pileus*. Aşa pare să rezulte din afirmaţia lui Iordanes cum că acei dintre geţi care erau de neam s-au numit *la început* tarabostes, iar *apoi* pileati. Într-adevăr, celelalte texte care se referă la nobilimea geto-dacă folosesc numai acest ultim termen : Criton [221] („geţii purtători de pileus", *pilophoroi*), Cassius Dio [222] („Decebal a trimis soli... pe cei mai buni dintre pileaţi") şi Sex. Aurelius Victor [223] (despre Traian : „a extins stăpînirea romană dincolo de Dunăre, supunînd şi transformînd într-o provincie pe dacii care purtau *pileus*").

Din rîndurile nobililor se recrutau preoţii. Tot de la Iordanes aflăm că Deceneu „a ales dintre ei pe bărbaţii cei mai de seamă şi mai înţelepţi, pe care i-a învăţat teologia, i-a sfătuit să cinstească anumite divinităţi şi sanctuare, făcîndu-i preoţi şi le-a dat numele de pileati" [224] ; organizarea sacerdoţiului a mers mînă în mînă cu acţiunea de unificare a lumii geto-dace întreprinsă de regele Burebista.

Din rîndul preoţilor şi nobililor îşi alegea regele sfatul. Vorbind de colaborarea regelui cu marele preot întru aducerea la deplină ascultare a supuşilor, Strabo scria : „Obiceiul acesta a continuat pînă în zilele noastre, pentru că mereu se găsea cineva gata să-l sfătuiască pe rege — şi acelui om geţii îi spuneau zeu" [225]. Din acest sfat făceau parte fără îndoială prinţii casei regale, precum şi alţi nobili ; astfel, Cassius Dio ne spune că Decebal a trimis pe Diegis, fratele său, cu cîţiva bărbaţi (desigur nobili), ca să înapoieze lui Domitian armele şi cîţiva captivi [226] ; acelaşi autor vorbeşte des-

---

219 *Getica*, 40.

220 I. H. Crişan, *Burebista şi epoca sa*, p. 43 (cu bibliografie).

221 Vezi I. I. Russu, StCl, 14, 1972, p. 121–122, fragm. 3.

222 Cassius Dio, LXVIII, 9, 1.

223 Aurelius Victor, *Caesares*, XIII, 3.

224 *Getica*, 71.

225 Strabo, Geografia, VII, 3, 5 (C. 297).

226 Cassius Dio, LXVII, 7, 2–3.

pre Vezina „care venea în locul al doilea după Decebal" [227], precum şi despre Bicilis, „un soţ de-al lui", care ştia unde au fost ascunse comorile regale [228]; vezi şi Zonaras [229] (după Cassius Dio): „dar unul dintre prietenii lui Decebal, avînd şi el cunoştinţă de tezaur, l-a arătat". De asemenea, se citează o informaţie din lexiconul lui Suidas (atribuită lui Criton), în legătură cu un prizonier roman: „agitîndu-se geţii şi cerînd să fie pedepsit, a biruit (părerea unuia) Duras, care propuse regelui ca acesta să fie ţinut sub pază" [230].

Nobililor le erau încredinţate diferite dregătorii, în special militare şi de administrare a teritoriului. Astfel, în *Lexiconul* lui Suidas, citim sub βοωτίαις „cei care muncesc pămîntul cu boii": „şi pe cînd unii erau puşi peste cei ce munceau pămîntul cu boii, alţii — dintre cei din jurul regelui — erau rînduiţi să se îngrijească de fortificaţii, spune Criton în *Getica*" [231]. S-a discutat dacă această situaţie înfăţişează aparatul administrativ permanent, ori unul adaptat stării speciale de război. Cum cea de-a doua situaţie a prevalat în decursul domniei lui Decebal (pregătirea pentru marea încleştare a durat de fapt în tot răstimpul de pace dintre 88—101), este firesc a vedea preocuparea regelui de a avea sub controlul său producţia agricolă a ţării şi crearea stocurilor de provizii necesare garnizoanelor cetăţilor pentru a rezista asediului.

Masa poporului dac o formau însă oamenii de rînd, liberi. Numele lor autentic este necunoscut, ori poate nici nu aveau un nume aparte, societatea geto-dacă nefiind conştientă de o împărţire în categorii sociale. Istoricul Cassius Dio le spune κομῆται, ceea ce ar reprezenta echivalentul termenului latin *comati*, „cei cu coamă (plete)"; Iordanes îi denumeşte *capillati* [232].

Distincţia exterioară între aceste categorii era se pare de vestimentaţie. Iată ce scria Dio Chrysostomos: „Căci aici uneori se pot vedea oameni avînd pe cap un fel de căciuli (πῖλοι), *aşa cum poartă unii traci numiţi geţi* şi cum purtau înainte vreme lacedemonienii şi macedonenii [...]" [233]. De asemenea, deosebirea între aceste categorii sociale nu era atît de netă, precum se afirmă uneori. Reamintim ce scrie despre ei Cassius Dio [234]: „Decebal a trimis soli, chiar înainte de înfrîngere, nu dintre comaţi — ca mai înainte —, ci pe cei mai buni dintre pileaţi"; iar într-o altă variantă a textului transmis: „Decebal a trimis soli lui Traian dintre pileaţi. Aceştia sînt la ei oamenii cei mai onoraţi. Trimisese comaţi mai înainte. Aceştia se bucură de mai puţină trecere la ei".

Rezultă de aici că pileaţii reprezentau o nobilime, deopotrivă de sînge şi arme, ea însăşi conţinînd o anumită stratificare, dovadă că solia la care se referă autorul antic era formată din „cei mai buni dintre pileaţi".

---

227 *Ibidem*, 10, 2.
228 *Ibidem*, LXVIII, 14, 5.
229 Zonaras, X, 32.
230 I. I. Russu, StCl, 14, 1972, p. 126, fragm. 15, atribuind această frază lui Criton, crede că prizonierul era generalul Longinus, despre care va fi vorba mai departe; îndemnul la moderaţie ne aminteşte de episodul Dromichaites-Lysimachos relatat de Diodor din Sicilia (XXI, 12, 3).
231 Vezi I. I. Russu, *loc. cit.*, p. 122, fragm. 4.
232 *Getica*, 72.
233 Dio Chrysostomos, Discursuri, LXXII, 3.
234 Cassius Dio, LXVIII, 9, 1.

Probabil totuşi că nici comaţii nu erau oameni de dispreţuit (vezi afirmaţia lui Cassius Dio, abia citată : „aceştia se bucură de mai puţină trecere la ei"), căci dintre ei sînt trimişi primii soli la Traian cu propuneri de pace. Ei nu purtau titlul de nobleţe şi semnul distinctiv al pileaţilor [235], dar erau oameni liberi, probabil ţărani trăind în obşti, muncitori ai pămîntului şi care puneau mîna pe arme la chemarea regelui lor [236]. Ei sînt asemănători moşnenilor şi răzeşilor, care au făcut gloria militară a ţărilor române întru apărarea independenţei lor.

S-a discutat mult şi în contradictoriu despre existenţa sclaviei la daci [237]. Izvoarele nu ne lasă să conchidem că diferenţierea socială ar fi mers atît de adînc, încît să fi dus la pierderea libertăţii individuale de către unii membri ai comunităţii. Probabil că vor fi existat şi robi, şi încă de multă vreme, aparţinînd regelui şi familiei regale, utilizaţi ca scribi sau în serviciul de curte; vor fi avut sclavi şi unii nobili, dar puţini la număr. Probabil însă că toţi erau străini de neam, ajunşi în Dacia ca pradă de război sau prin cine ştie ce împrejurări în aceste părţi [238] În acest sens, avem o ştire de la Pliniu cel Tînăr : „Stăpîne, ostaşul Apuleius, care este în postul de la Nicomedia, mi-a scris că un anume Callidromus, fiind reţinut cu forţa de către brutarii Maximus şi Dionysius, cărora le închiriase munca sa, s-a refugiat la statuia ta şi, după ce a fost dus în faţa autorităţilor, a arătat că a fost cîndva sclavul lui Laberius Maximus că a fost luat prizonier în Moesia de către Susagus şi că a fost trimis în dar de către Decebal lui Pacorus, regele parţilor, că a fost mai mulţi ani în slujba acestuia, de unde mai tîrziu a fugit şi că a ajuns în Nicomedia.

---

[235] G. Brandis (RE, IV, 1901, col. 1955) şi G. Kazarow (*Beiträge zur Kulturgeschicht der Thraker*, Sarajevo, 1916, p. 16), transcriu acest termen κωμῆται, însemnînd prin urmare „săteni, ţărani"; vezi încă N. Gostar — V. Lica, *Societatea geto-dacică*, p. 104 (cu discuţia problemei). După părerea noastră, termenul *capillati* este aplicat abuziv la geto-daci: astfel, Iordanes spune că Deceneu a dat ordin ca „restul poporului să se numească *capillati*, nume pe care goţii îl amintesc pînă astăzi în cîntecele lor, deoarece i-au dat o mare consideraţie". Or, în secolul al VI-lea, cînd scria Iordanes, geto-dacii erau deplin romanizaţi, nu mai existau ca *ethnos* aparte; goţii însă persistau ca grupare etnică chiar la sudul Dunării, din rîndul lor trăgîndu-se însuşi Iordanes (ceea ce explică şi afirmaţia cum că numele de *capillati* era amintit pînă în vremea sa de goţi în cîntecele lor). Vezi şi R. Vulpe, *Studia thracologica*, p. 65, care arată că Iordanes a făcut probabil o confuzie între termenul *capillati* şi un altul vechi germanic, necunoscut. De altfel, termenul „pletoşii" (cum ar suna în traducere *capillati*) nu se potriveşte deloc pentru daci, care apar pe columnă şi printre busturile de la Roma cu părul retezat scurt, ci mai degrabă pentru conaţionalii goţi ai lui Iordanes.

[236] I. H. Crişan, *op. cit.*, p. 176—198, a emis părerea că sub termenul de *comati* nu trebuie înţeles poporul de rînd — ci o categorie privilegiată (vezi în acest sens şi M. Petrescu-Dîmboviţa, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, Iaşi, 1978, p. 150). Problema este cît de departe poate fi dusă această ipoteză; mai logic este a admite că în rîndul acestei ţărănimi era o diferenţiere — dar nu atît de ordin social, cît de atribuţii şi sarcini (în primul rînd militare). Astfel, cei care locuiau în zona cetăţilor aveau desigur o serie de obligaţii militare (precum plăieşii de mai tîrziu), dar se bucurau desigur şi de unele privilegii.

[237] În această privinţă, vezi observaţiile lui C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, p. 281; cf. D. M. Pippidi, *În legătură cu sclavajul la daci*, în *Contribuţii la istoria veche a României*[2], p. 519—523.

[238] Vezi N. Gostar — V. Lica, *op. cit.*, p. 116 : „... sîntem de părere că, cel puţin în vremea statului dac, Dacia nu a mai furnizat sclavi lumii greco-romane decît, în cea mai mare parte, sub forma captivilor făcuţi de armatele romane expediţionare la Dunăre". Pentru captivi străini la daci, *ibidem*, p. 117—118.

El a fost adus în fața mea și după ce mi-a istorisit același lucru, am socotit că trebuie să-l trimit la tine"[239].

În legătură cu caracterul societății geto-dace stă cel al caracterului statului dac. Dar în locul caracterizării acestuia drept stat incipient sclavagist, este preferabilă, din motive asupra cărora ne-am oprit destul de pe larg mai sus, cea de regat geto-dac — mai generală —, punînd accent în special pe rolul acestuia în organizarea vieții sociale interne și pe apărarea teritoriului față de primejdiile externe.

În special acestei a doua meniri îi sînt subordonate construcția a numeroase cetăți și complicata arhitectură militară dacă[240]. În această privință, complexul de cetăți și așezări din Munții Orăștiei reprezintă cea mai înaltă expresie a culturii materiale geto-dace din secolele I î.e.n. — I e.n. Ele acoperă o suprafață de circa 150 km² și apar grupate, în genere, în jurul Apei Grădiștii, prin care se face legătura spre nord cu valea Mureșului. Asemenea cetăți se aflau la Costești—Cetățuie, Costești—Blidaru, Vîrful lui Hulpe; accesul dinspre miază-zi, prin pasul Vîlcan, era controlat de fortificația de pe Piatra Cetății (com. Bănița), iar dinspre sud-vest, de pe valea Streiului, de cetatea de la Piatra Roșie și Valul („Troianul") de la sud de aceasta. Aceste cetăți erau situate pe înălțimi care domină ținuturile dimprejur. Scopul lor era apărarea accesului spre Sarmizegetusa Regia, centrul politic și cultural-religios cel mai de seamă al regatului dac.

Capitala Daciei era situată pe locul denumit astăzi Grădiștea Muncelului (1 500 m altitudine); fortificația de aici este cea mai mare dintre cetățile dacice cunoscute. Incinta urmează configurația terenului, închizînd o suprafață de circa 3 ha; are forma unui hexagon neregulat, care urcă și coboară pe cîteva terase. Zidul este gros de 3,20 m. Fortificația avea două porți spre care se făcea accesul printr-un drum pavat. Cercetările au pus se pare în lumină distrugerea cetății după primul război dacic, precum și refacerea cetății. La circa 100 m de poarta de răsărit a cetății se află incinta sacră. Pe alte terase s-au constatat urme de locuire civilă.

În afară de complexul din Munții Orăștiei, alte cetăți s-au construit în diferite puncte de importanță strategică ale regatului dac. Una din acestea era cea de la Căpîlna, pe valea Sebeșului, al cărei rol, se afirmă, era acela de a proteja flancul drept (de est) al complexului de cetăți menționat mai sus. Mai spre nord de viitorul Apulum roman, la Piatra Craivii, pe masivul stîncos, s-a construit altă cetate cu incintă patrulateră.

---

[239] *Epistulae*, 74, 1. Vezi D. Tudor, *Peregrinările sclavului Callidromus*, în Studii și articole de istorie, 1956, p. 19—30.

[240] Din bibliografia referitoare la acest subiect, cităm: H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, p. 127—149 (vezi idem, *Les fortifications daces des Monts d'Orăștie et leur signification historique*, în *Actes du IIe Congrès international de Thracologie*, București, 1980, p. 71—75); I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*², p. 290—382; I. Glodariu, *Arhitectura dacilor*, Cluj—Napoca, 1983, p. 49—121 (recenzie: N. Conovici, Monica Mărgineanu—Cârstoiu, în *Thraco-Dacica*, 6, 1985, p. 205—213); D. Antonescu, *Introducere în arhitectura dacilor*, București, 1984, p. 97—174; Al. Vulpe — M. Zahariade, *Geto-dacii în istoria militară a lumii antice*, București, 1987, p. 48—57; cărți de popularizare: M. Macrea—Oct. Floca—N. Lupu—I. Berciu, *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, București, 1966; N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969; I. Glodariu — E. Iaroslavschi — A. Russu, *op. cit.* (nota 42).

Zidurile de incintă de la Costeşti, Piatra Roşie, Blidaru, Băniţa (zidul B), Grădiştea de Munte, Căpîlna şi Piatra Craivii sînt considerate ca fiind tipul clasic al „zidului dacic" *(murus Dacicus)*.

Cetăţi cu ziduri de piatră au fost identificate şi mai departe : spre răsărit, la Sărăţel—Covasna, iar la sud de munţi la Polovragi (jud. Gorj) şi Cetăţeni (jud. Argeş).

În afară de fortificaţiile cu ziduri de piatră, se cunosc, din perioada Burebista — Decebal, numeroase cetăţui şi aşezări întărite numai cu val de pămînt şi palisadă. Un caz special este cel al cetăţii de la Tilişca (jud. Sibiu), înconjurată de un val (cu pantele căptuşite cu piatră de stîncă) şi prevăzută cu o „terasă de luptă" şi două turnuri (avînd partea inferioară construită în *opus quadratum*).

Puternicul sistem defensiv al regatului dacic este considerat pe bună dreptate fără pereche în arhitectura „barbară" a epocii : cetăţi cu bastione şi turnuri, din piatră ecarisată şi cărămidă, situate pe înălţimi greu accesibile [241]. Construcţii de tot felul, din cărămidă sau lemn, cisterne şi conducte de apă, ateliere meşteşugăreşti etc. dovedesc că unele din aceste cetăţi erau şi centre de producţie — alături de caracterul de cetăţi de refugiu pe care îl păstrează cele mai multe dintre ele. De obicei, viaţa civilă se desfăşoară în afara zidurilor, cum este îndeosebi cazul la Sarmizegetusa, unde cetatea militară şi o mare aşezare civilă sînt vecine, dar distincte. Cercetările au arătat cum aici s-a dezvoltat o viaţă tinzînd spre un caracter urban. Cetăţile erau păzite de războinici conduşi de un fel de prefecţi, după Dio Chrysostomos ; în felul acesta, se accentuează şi diferenţa între populaţia aflată în aşezările civile din văi şi tarabostele numit dregător şi comandant al cetăţii situate pe înlţime.

În afară de aceste fortificaţii, lumea geto-dacă a cunoscut şi *aşezări întărite*, centre de viaţă civilă protejate de anumite elemente defensive ; ele se întîlnesc în special în lumea extracarpatică, cum sînt cele de la Popeşti pe Argeş, Poiana pe Siret sau cea de la Barboşi de la Galaţi.

Cetăţile şi aşezările întărite sînt staţiunile arheologice cele mai bine cunoscute din săpături. Cercetările în aşezările deschise, civile, sînt mai puţine la număr şi mai neconcludente. În orice caz, cel puţin în zona Munţilor Orăştiei se cunosc pînă acum peste o sută de aşezări dacice ; autorii cercetărilor au încercat, chiar în acest stadiu, să facă o distincţie, încă anevoioasă, între aglomeraţii de tip rural şi cele oppidane (de tip tîrg). Cele dintîi, aflate deobicei la şes, erau destul de compacte ; uneori, pe înălţime (cum era la Costeşti) se afla cetatea, care servea de acropolă, iar în vale aşezarea civilă. Existau şi cîteva aşezări de munte mai mari, cu locuinţe numeroase, avînd un caracter oppidan : la Sarmizegetusa, Feţele Albe sau Faţa Cetei. Locuirea se desfăşura pe terase, unele amenajate artificial, cîteodată (ca la Feţele Albe) sprijinite de ziduri în *opus quadratum* pentru a le feri de alunecarea la vale. Chiar şi astfel, ele dădeau impresia de locuri întărite, confirmînd, alături de cetăţile de piatră, impresia autorului antic despre munţii întăriţi ai dacilor [242].

---

[241] Numai romanii, cu tehnica poliorcetă şi maşinile lor de asediu, puteau cuceri asemenea fortificaţii.

[242] Vezi Statius, *Silvae*, I, 1, 80 : „muntele care întîrzie să încheie un tratat".

Sistemul defensiv, ale cărui elemente au fost prezentate rezumativ în paginile de mai sus, reprezenta doar nucleul militar şi politic al regatului dac *(regnum Decebali)*. Este greu de spus cît de întinsă a fost autoritatea lui Decebal şi dacă el a refăcut într-adevăr unitatea lumii geto-dace destrămată după moartea lui Burebista. În această privinţă, se poate urma o remarcă a lui C. Daicoviciu, după care provincia *Dacia*, creată în 106, este tocmai regatul lui Decebal. Acesta va fi cuprins în primul rînd Transilvania, dar şi Banatul şi cel puţin nord-vestul Olteniei : doar acestea erau regiunile prin care dacii trec în cîteva rînduri atacînd provincia Moesia. Ştim iarăşi că, în anul 105, în schimbul eliberării lui Longinus, Decebal pretindea lui Traian, între altele, „să-i cedeze ţara pînă la Istru" [243], cu alte cuvinte să-i restituie teritoriul ocupat în urma primului război dacic (Banatul şi Oltenia). Nu este exclus ca de poruncile lui Decebal să mai fi ascultat cel puţin o parte a populaţiei din ţinuturile dintre Carpaţi şi Siret, unde s-au descoperit o serie de cetăţi — precum cea de la Bîtca Doamnei, în apropierea căreia romanii aveau să construiască un castru în locul numit Troian [244] (dovadă că în avîntul lor cuceritor, romanii au ajuns pînă în acele părţi). În schimb, alte teritorii, precum Muntenia (cel puţin cîmpia) şi sudul Moldovei, scăpau probabil de sub autoritatea regelui dac (fiind, poate, de mai multă vreme, sub influenţa militară şi politică romană). Precum se vede, regatul lui Decebal trebuie să fi fost mai redus din punct de vedere teritorial decît cel al regelui Burebista unificatorul. În schimb, era mai echilibrat din punct de vedere geografic, avînd o coeziune internă infinit mai mare; tendinţele centrifuge par a a fi fost nule, iar defecţiunile—trădările unor nobili — presupuse, dar nu dovedite. Şi din punct de vedere militar, statul dac reprezenta o forţă deosebită, bazată pe puternicul sistem defensiv, dar şi pe valoarea combativă a războinicilor daci — marea lor masă ţărani luaţi de la coarnele plugului, hotărîţi deci să apere cu preţul vieţii pămîntul şi libertatea lor.

[243] Cassius Dio, LXVIII, 12. 2.

[244] N. Gostar, Apulum, 5, 1964, p. 144; idem, *Cetăţi dacice*, p. 38; idem, Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol" din Iaşi, 1980, p. 3.

RĂZBOAIELE DACICE ALE LUI TRAIAN

CAUZELE RĂZBOAIELOR DINTRE DACI ȘI ROMANI

Studierea cauzelor acestor războaie ar părea superfluă, avînd în vedere conflictul perpetuu, de secole, dintre romani și populațiile transdanubiene. Totuși, nici una din confruntările anterioare nu a avut amploarea celor două războaie dacice ale lui Traian și nu a avut scopul — sau un scop atît de clar definit — precum acela al lui Traian : de a transforma Dacia în provincie romană [245].

Încercînd a desluși cauzele acestor războaie, este drept a da mai întîi cuvîntul celor vechi ; din păcate, cunoaștem numai opinia cuceritorilor, chiar și aceasta din două surse depășind în timp un secol între ele.

Astfel, referindu-se la lipsa de bărbăție a lui Domitian, Pliniu cel Tînăr afirmă despre daci [246] : „Prin urmare, au prins curaj, au scuturat jugul și nu se mai luptau cu noi pentru libertata lor, ci pentru supunerea noastră și nu mai încheiau nici măcar un armistițiu decît pe picior de egalitate și ca să primească ei condițiile noastre, trebuia mai întîi ca noi să le primim pe ale lor". Desigur, autorul roman exagerează mult cînd afirmă că dacii luptau cu romanii cu intenția de a-i supune. Pe de altă parte, nu s-ar putea afirma că Dacia lui Decebal ar fi stat în calea politicii de expansiune a Romei, fie și pentru faptul că după ce romanii atinseseră linia Dunări sub împăratul Augustus, nu o depășiseră niciodată pînă acum cu intenția de a face noi anexiuni teritoriale.

Faptul că Decebal, diplomat abil, știuse să întoarcă sorții izbînzii în favoarea sa și să utilizeze ajutoarele romane în scopul întăririi stăpînirii sale, nemulțumeau pe Traian : „Deoarece, dacă un rege barbar a ajuns pînă într-acolo cu nerușinarea și nebunia sa, încît să merite mînia și indignarea ta [. . .]", scrie Pliniu cel Tînăr [247]. Mai moderat și mai lucid, Cassius Dio scrie despre Traian : „Cugeta la cele săvîrșite de aceștia și era copleșit

---

[245] Ammianus Marcellinus, XXIV, 3, 9, consemnează astfel intenția fermă a lui Traian de a transforma Dacia în provincie : *Sic in provinciarum speciem redactam videam Daciam, sic pontibus Histrum et Euphratem superem* („așa să văd eu supusă Dacia în rîndul provinciilor, așa să trec peste poduri Istrul și Eufratul").

[246] *Panegyricus*, 11, 4.

[247] *Ibidem*, 16, 5.

cînd se gîndea la sumele de bani pe care trebuiau să le plătească în fiecare an. Vedea apoi că puterea şi îngîmfarea dacilor sporesc necontenit'' [248].

Rezultă din aceste texte că principala cauză de îngrijorare era creşterea puterii dacilor [249]. Imperiul avea experienţa gravă a prezenţei unui vecin puternic la graniţele sale orientale: regatul partic, care ameninţa continuu posesiunile romane din Orient. Două regate puternice în coastele imperiului reprezentau o ameninţare permanentă şi mai ales de perspectivă; deşi n-o spun, contemporanii erau conştienţi de acest dublu pericol, cît se poate de real: dovadă că Decebal a încercat, cum se va vedea, să intre în relaţii cu regele parţilor pentru o cooperare militară antiromană. Dovadă iarăşi că, după Dacia, Traian a hotărît să lichideze şi regatul partic, duşmanul cel mai de seamă al Romei după Cartagina.

Celălalt motiv invocat de istoricul antic — sumele de bani anuale plătite ca subsidii — nu poate fi apreciat cu justeţe, dată fiind imposibilitatea de a evalua cuantumul acestora. Se poate crede că, pe ansamblu, plata acestor subsidii către diferiţi prinţi barbari reprezenta o povară financiară apreciabilă, de aceea nu o dată împăraţii romani au procedat la reducerea lor. Probabil că nu este doar o figură de stil afirmaţia lui Iordanes că dacii desfăcuseră alianţa, fiindcă le *era teamă de avariţia lui Domitian* [250]. Foarte probabil că Traian însuşi a procedat la o scădere a stipendiilor către unii barbari, căci la venirea pe tron, viitorul împărat Hadrian trebuie să ţină seama de nemulţumirea regelui roxolanilor, care se plîngea de micşorarea stipendiilor *(qui de imminutis stipendiis quaerebatur)* [251]. Probabil că tăierea subsidiilor producea reacţia celor afectaţi, cum procedează dacii lui Dorpaneus, sau roxolanii de care aminteam mai sus.

Fără îndoială, acestea reprezentau motive serioase, iar ele au atîrnat mult în cumpănă în propaganda imperială în jurul problemei dacice. După cum credem că este clar, atît Augustus, cît şi, mai recent, Domitian şi-au dat seama de dificultatea cuceririi, dar mai ales a menţinerii unei noi provincii; se ştie doar că Hadrian, abia urcat pe tron, era hotărît s-o abandoneze. Se pare că însuşi împăratul Traian a ezitat în luarea unei decizii, cu atît mai mult cu cît a avut de înfruntat şi opoziţia senatului.

Motivele expuse de autorii antici erau, chiar şi numai ele, suficiente pentru a justifica războiul. Dar anexarea Daciei avea în vedere într-o măsură la fel de însemnată — dacă nu chiar mai mare — prada de război şi exploatarea bogăţiilor Daciei. Aceasta era şi o justificare pentru riscul campaniei, menită să atenueze opoziţia celor ce îndemnau la prudenţă. Era vorba de tezaurul dacic şi de aurul munţilor (exagerate probabil cu intenţie), de alte bogăţii ale subsolului, dar, totodată, de veniturile în perspectivă ale exploatării intensive a resurselor agricole şi animaliere ale viitoarei provincii.

---

[248] Cassius Dio, LXVIII, 6, 1.

[249] Într-adevăr, oricînd se putea repeta situaţia din anul 85, la are se referă Tacitus, *Agricola*, 41, 1 (vezi mai sus, p. 24 cu nota 94).

[250] *Getica*, 76. În legătură cu acest pasaj, vezi: J. Klose, *Roms Klientel—Randstaaten am Rhein und an der Donau. Beiträge zu ihrer Geschichte und rechtlichen Stellung im 1. und 2. Jahrhundert n. Chr.*, Breslau, 1934, p. 125; R. Vulpe, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 62.

[251] Historia Augusta, *Hadrianus*, 6,6; cf. J. Klose, *op. cit.*, p. 128—129.

Într-o măsură, a tras în cumpănă şi personalitatea împăratului: militar înăscut, unul din cei mai de seamă comandanţi de oşti pe care i-a dat Roma. Cel puţin în cazul expediţiei contra parţilor, este limpede că Traian dorea să imite pe Alexandru cel Mare, cuceritorul Orientului.

În ce-l priveşte pe Decebal, el şi-a dat seama, desigur, de schimbarea de orientare în politica romană odată cu venirea la tron a lui Traian. Probabil că el a folosit la maximum resursele băneşti şi materiale puse la dispoziţie de Domitian pentru a întări forţa de apărare a regatului său. Nu avem însă nici un motiv să credem că el a provocat în vreun fel pe romani, afară doar prin faptul că „puterea şi îngîmfarea dacilor sporesc necontenit"[252]. El a respectat fără îndoială „în litera lui" pactul cu Domitian. Chiar cînd Traian îi taie subsidiile, nu se produce o reacţie din partea lui Decebal, cel puţin izvoarele antice nu ne lasă să înţelegem aceasta. Este limpede că actul de agresiune a fost comis de Traian.

PERSONALITATEA LUI TRAIAN

Marcus Ulpius Traianus[253] s-a născut la 18 septembrie 53 e.n., în oraşul Italica din Baetica (Spania). El a fost primul împărat din afara Italiei urcat pe tronul Imperiului roman.

Tatăl viitorului împărat, purtînd acelaşi nume, a guvernat pe timpul lui Nero Baetica. A servit sub ordinele lui Vespasian în Siria, în 69 a devenit consul, iar peste zece ani a primit guvernarea Siriei. Ascensiunea tatălui a netezit drumul carierei fiului.

Viitorul împărat a făcut o carieră militară strălucită şi temeinică. A servit zece ani în calitate de tribun militar, mai întîi în Siria, apoi în armata Germaniei. În primii ani ai domniei lui Domitian, îşi începe *cursus honorum* la Roma; după pretură, primeşte comanda legiunii VII Gemina din Hispania, urmată de guvernarea aceleiaşi provincii. După consulat, a fost numit guvernator al provinciei Germania Superior; acolo a primit vestea adopţiunii sale de către împăratul Nerva (anul 97).

Oficial, s-a numit Imperator Caesar Nerva Traianus Augustus (98—117 e.n.). El a respectat sistemul politic al pricipatului instituit de către Augustus, bazat pe diviziunea puterii între principe şi senat. A avut un respect profund pentru înaltul corp legiuitor al imperiului — ceea ce i-a adus din partea acestuia titlul de *Optimus Princeps*, iar în uzajul curent a intrat urarea *felicior Augusto, melior Traiano* („să fii mai fericit decît Augustus şi mai bun decît Traian"), adresată fiecărui împărat la urcarea pe tron.

Cu el se deschide un secol de progres, indiscutabil cel mai prosper din istoria imperiului. La Roma, a iniţiat opere edilitare de seamă care-i poartă numele (forul, Basilica Ulpia, Columna); dar urmele activităţii

---

252 Cassius Dio, LXVIII, 6, 1.

253 Despre împăratul Traian şi epoca sa, a se vedea: R. Paribeni, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano*, I—II, Messina, 1926; R. Hanslik, RE Suppl. X (1965), col. 1032—1102, s.v. *M. Ulpius Traianus*; D. Tudor, *Traianus*, Bucureşti, 1966 (vezi idem, *Figuri de împăraţi romani*, Bucureşti, 1974, p. 5—56); E. Cizek, *Epoca lui Traian*, Bucureşti, 1980.

sale constructive apar pretutindeni în imperiu, fiind consemnate de un mare număr de inscripții. Pe plan economic și social a fost inițiatorul unei serii de reforme, care au redresat statul roman.

Militar de carieră, Traian a fost unul din marii căpitani ai lumii antice. În 97 a primit titlul de *Germanicus*, iar în urma înfrîngerii dacilor și parților, pe cele de *Dacicus* (102) și *Parthicus* (116). A fost deosebit de popular în rîndul soldaților, pe care i-a tratat cu atenție și considerație. Printr-o etimologie populară, fără îndoială legată de legenda troiană despre originea poporului roman, numele său apare în numeroase inscripții de pe teritoriul întregului Imperiu roman în forma *Troianus* [254]. Sub numele de Troian, el a rămas pînă în evul mediu în tradiția popoarelor din sud-estul Europei, iar numele-i este legat de o serie de toponime din aceste părți.

Traian a murit la 10 august 117, la Selinus (Traianopolis) din Cilicia, pe cînd se întorcea din expediția orientală.

IZVOARELE ISTORICE PRIVITOARE LA RĂZBOAIELE DACICE

Cunoașterea istoriei celor două războaie dacice ale lui Traian prezintă numeroase lacune; sursele — atît cele scrise, cît și cele arheologice — sînt de valoare inegală.

Izvoarele narative [255]. Despre războaiele dacice s-a scris destul de mult în antichitate, dar o soartă vitregă a făcut ca aceste izvoare să se piardă în întregime sau în cea mai mare parte.

Prima scriere, ca însemnătate istorică, trebuie să fi fost *Dacicele (Dacica)* împăratului Traian; dar istoria acestor războaie, scrisă în mai multe cărți, nu ni s-a păstrat, cu excepția unui fragment exiguu citat de gramaticul Priscianus (din secolul al VI-lea).

O altă scriere este cea a lui Criton, medic militar care l-a însoțit pe Traian în Dacia; el a prezentat evenimentele într-o scriere în limba greacă, intitulată *Getika* („Geticele''); din opera sa au mai rămas doar cîteva fragmente citate de alți autori mai tîrzii.

Din statul major al împăratului a făcut parte și gromaticul roman Balbus; cu acest prilej, el a efectuat diverse măsurători și a condus diverse lucrări de construcție. După terminarea războiului a scris o lucrare de topografie sau geometrie *Ad Celsum Expositio et ratio omnium formarum* (Expunerea și teoria figurilor geometrice, dedicate lui Celsus), din care cîteva fragmente au ajuns pînă la noi.

Appianus (s-a născut la Alexandria pe la 100 și a murit după anul 161) a compus o *Istorie romană* în limba greacă în 24 de cărți; ultimele două, tratînd tocmai despre războaiele lui Traian în Dacia și Arabia, s-au pierdut.

Flavius Arrianus (a trăit aproximativ între 95—175 e.n.) a fost un personaj foarte important, ocupînd o serie de funcții militare și civile,

---

[254] Vezi nota noastră, *Troianus in epigrafia latină*, Thraco—Dacica, IV, 1983, p. 143—145.

[255] C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 301—302; I. I. Russu, *Getica lui Statilius Crito*, StCl, 14, 1972, p. 111—120 (în prima parte, p. 111—114, sînt prezentate izvoarele istorice ale epocii lui Traian). Textele sînt reproduse, însoțite de traduceri, în *Fontes*, I; pentru biografiile unora din scriitorii citați, a se consulta dicționarul de *Scriitori greci și latini* (coord. N. I. Barbu și Adelina Piatkowski), București, 1978.

între altele aceea de guvernator al Cappadociei în anul 136. A lăsat mai multe scrieri istorice, militare și filozofice, dar tocmai cea despre războaiele dacice s-a pierdut.

Poetul P. Annius Florus (L. Annaeus Florus) (a trăit pe vremea împăraților Traian și Hadrian) a cîntat în versuri triumful lui Traian contra dacilor, dar opera s-a pierdut. Intenția altui poet, Caninius Rufus — consemnată de Pliniu cel Tînăr —, de a descrie în versuri războiul dacic, nu s-a realizat [256]. Pliniu cel Tînăr însuși a rostit un panegiric spre lauda împăratului, în septembrie 100, foarte important pentru cunoașterea ideologiei epocii lui Traian; dar nu conține mai nimic despre problema ce ne interesează.

Din păcate, iarăși, intenția lui Tacitus de a scrie istoria domniilor lui Nerva și Traian a rămas neîmplinită.

Astfel, cea mai importantă sursă rămîne *Istoria romană* (80 de cărți) în limba greacă a lui Cassius Dio [257]. Dar tocmai cărțile LXVII--LXVIII, tratînd războaiele lui Domitian și Traian, s-au pierdut; unele fragmente au ajuns pînă la noi numai în niște excerpte bizantine tîrzii, uneori incoerente (Xiphilinus din secolul al XI-lea și Zonaras din secolul al XII-lea).

De asemenea, partea de început a istoriilor lui Ammianus Marcellinus (secolul al IV-lea), continuînd opera lui Tacitus, s-a pierdut.

Izvoarele epigrafice [258]. Inscripțiile reprezintă o categorie de izvoare deosebit de importantă pentru cunoașterea istoriei războaielor dacice. Ele completează și uneori suplinesc datele izvoarelor narative. Cele mai multe fac referire la ofițeri și generali romani participanți la lupte și la unitățile militare pe care le conduceau. O parte din descoperiri provin de pe teritoriul viitoarei provincii romane, dar cele mai multe s-au descoperit în afara teritoriului acesteia.

Izvoarele arheologice. Din această categorie, trebuie menționate mai întîi două monumente de mare faimă: Columna lui Traian și Monumentul triumfal de la Adamclisi. Prin depănarea evenimentelor de pe frizele inspirate de războaiele lui Traian, ele se apropie mult de izvoarele narative.

---

[256] *Epistulae*, VIII, 4, 1: „Foarte bine faci că te pregătești să scrii despre războiul dacic. Căci ce subiect poate fi mai actual, mai bogat, mai vast, în sfîrșit mai plin de poezie și mai de domeniul legendelor, deși este vorba de lucruri foarte adevărate? Vei cînta rîuri noi, fluvii conduse peste cîmpii, noi poduri aruncate peste fluvii, tabere așezate pe coastele abrupte ale munților, un rege alungat din reședința sa, izgonit chiar din viață, fără ca să fi pierdut niciodată nădejdea; pe lîngă acestea, două triumfuri, din care unul a fost cel dintîi împotriva unui neam neînvins, iar celălalt cel din urmă".

[257] Vezi *Scriitori greci și latini*, p. 43—45. În românește, opera lui Cassius Dio a apărut sub titlul *Istoria romană*, 3 vol. (București, 1973, 1977 și 1984), traducere și note de Adelina Piatkowski (studiu introductiv de Gh. Ștefan).

[258] A se vedea seria *Inscripțiile Daciei romane* (IDR, I, II, III/1—4) din culegerea națională de inscripții; pentru cele externe, se poate deocamdată consulta culegerea lui A. Dobó, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes* [4], Budapest—Amsterdam, 1975. În 1989, autorul acestei cărți a predat Editurii Academiei un volum conținînd *Inscripțiile grecești și latine externe privitoare la istoria Daciei*.

Columna lui Traian[259], monument ridicat la Roma, în forul lui Traian, a fost inaugurată la 12 mai 113 fiind, ca şi forul care o adăpostea, opera celebrului arhitect Apollodor din Damasc[260].

Înălţimea coloanei, fără statuie, este de 39,83 m. Deasupra unui soclu paralelipipedic cu latura de 5,48 m şi înălţimea de 5,37 m şi unei plinte în formă de cunună de laur înaltă de 1,68 m, se ridică fusul coloanei, înalt de 26,62 m, format din 18 tamburi (dintre care 17 împodobiţi cu reliefuri) din marmură de Carrara, un capitel doric de 1,48 m şi o bază cilindrică avînd rol de suport al statuii împăratului de 4,66 m. Baza (plinta), fusul şi capitelul măsoară împreună 29,78 m, ceea ce echivalează cu 100 picioare romane; de aceea, ea a fost denumită şi *columna centenaria*. Diametrul la bază este de 3,83 m, scăzînd uşor pînă la vîrf, unde măsoară 3,66 m; dimpotrivă, lăţimea panglicii de reliefuri creşte treptat, dinspre bază în sus, de la 0,89 la 1,25 m (şi o dată cu acestea înălţimea figurilor sculptate, pentru a putea fi observate de jos). Banda sculptată se întinde pe o lungime de 200 m şi reprezintă 124 de episoade din războaiele dacice, în care apar circa 2 500 de figuri. Soclul este străpuns de o poartă care dă într-un vestibul, de unde porneşte o scară interioară în spirală (luminată de 43 de ferăstruici) ducînd spre vîrful Columnei. În vîrful acesteia se afla statuia împăratului. Se poate însă ca, iniţial, să fi fost doar imaginea unei acvile, aşa cum apare pe o monedă din anii 103—111.

Deasupra porţii se vede inscripţia susţinută de două Victorii : *Senatus populusque Romanus/Imp(eratori) Caesari Divi Nervae f(ilio) Nervae/ Traiano Aug(usto) Germ(anico) Dacico pontif(ici)/maximo trib(unicia) pot(estate) XVII, imp(eratori) VI, co(n)s(uli) VI, p(atri) p(atriae)/ ad declarandum quantae altitudinis/mons et locus tantis operibus sit egestus ;* în traducere : „Senatul şi poporul roman (au ridicat acest moment) împăratului Caesar Nerva Traianus Augustus, fiul lui Nerva cel trecut între zei, învingătorul germanilor, învingătorul dacilor, mare pontif, învestit pentru a 17-a oară cu puterea de tribun, avînd şase salutaţii imperiale, consul pentru a şasea oară, părinte al patriei, pentru a arăta cît de înalţi erau muntele şi locul săpat cu eforturi atît de mari''. Din inscripţie ar rezulta că ridicarea Columnei a avut doar intenţia de a păstra în memoria genera-

---

[259] Bibliografie : W. Froehner, *La Colonne Trajane*, Paris, 1865; J. H. Pollen, *A Description of the Traian Column*, Londra, 1874; S. Reinach, *La Colonne Trajane au Musée de Saint-Germain*, Paris, 1886; C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule*, Berlin—Leipzig, 1896—1900 (2 vol. text + 2 vol. planşe); T. Antonescu, *Columna Traiană studiată din punct de vedere arheologic, geografic şi artistic*, Iaşi, 1910; K. Lehmann—Hartleben, *Die Trajanssäule*, Berlin—Leipzig, 1926; I. Romanelli, *La Colonna Traiana*, Roma, 1942; C. Daicoviciu — H. Daicoviciu, *Columna lui Traian*, Bucureşti, 1966; R. Vulpe, *Columna lui Traian, monument al etnogenezei românilor*, Bucureşti, 1988 (postfaţă de Lucia Marinescu). Pentru o informare generală asupra acestui monument, a se vedea : L. Rochetti, în *Enciclopedia dell'arte antica*, II, 1959, p. 756—760; H. Daicoviciu, în *Dicţionar de istorie veche a României* (sub red. lui D. M. Pippidi), Bucureşti, 1976, p. 179—180.

[260] Născut la Damascus (Siria), activ îndeosebi pe timpul domniei lui Traian, al cărui arhitect oficial a fost — atît pentru construcţii civile, cît şi militare; unul din cei mai mari artişti ai epocii imperiale romane. L-a însoţit pe Traian în războaiele dacice ca inginer militar. Pe timpul lui Hadrian, a intrat în conflict cu acesta, fiind mai întîi exilat, apoi ucis din ordin împărătesc (pe la 125 e.n.). Portretul său pare a fi identificat printr-un bust provenind de la Roma (păstrat în gliptoteca din München), avînd numele săpat cu litere greceşti. El poate fi recunoscut pe Columnă, într-un grup care ni-l prezintă pe Traian sacrificînd aproape de podul de peste Dunăre (scena XCIX). — R. Bianchi Bandinelli, în *Enciclipedia dell'arte antica*, I, 1958, p. 477—480; D. Tudor, *Podurile romane la Dunărea de Jos*, 1971, p. 53—102.

ţiilor eforturile mari [261] făcute pentru a se săpa şaua ce lega Quirinalul de Capitoliu. Aceasta l-a determinat pe învăţatul Giuseppe Lugli să dea crezare întru totul textului inscripţiei şi să afirme deci că săparea fîşiei de reliefuri este ulterioară, după ce Apollodor şi-ar fi dat seama de monotonia unei atît de mari suprafeţe cilindrice goale. Dacă se admite însă să reliefurile coloanei reprezentau o ilustrare a *Comentariilor* lui Traian despre războiul dacic, este mai probabil că ideea realizării acestor reliefuri este concomitentă cu proiectul de ridicare a Columnei.

Columna lui Traian este o creaţie originală a artei romane de la începutul secolului al II-lea ; ea reprezintă culmea atinsă de relieful istoric roman. O trăsătură caracteristică a scenelor sculptate este realismul şi forţa dramatică ce se degajă din derularea spiralei. Deşi menită să sublinieze vitejia armatei romane şi glorificarea lui Traian, scenele istorice sînt totodată străbătute, după cum sublinia un specialist de seamă în istoria artei antice (R. Bianchi Bandinelli), de un incontestabil respect faţă de dacii şi regele lor surprinşi într-o eroică disperare ; ele vădesc astfel o nobleţe şi un umanism care cinstesc creaţia artiştilor şi aruncă a nouă lumină asupra celui care într-adevăr a fost *Optimus Princeps*.

Columna prezintă însă interes în special ca izvor istoric, mai ales că izvoarele literare referitoare la războaiele dacice s-au pierdut, după cum am mai arătat, în cea mai mare parte [262]. Interpretarea reliefurilor columnei a captivat pe numeroşi învăţaţi preocupaţi de a reconstitui desfăşurarea războaielor dintre daci şi romani şi nu şi-a epuizat forţa de atracţie nici pînă în ziua de azi. Aceasta pune problema valorii istorice a columnei, în această privinţă părerile fiind împărţite : pentru unii (C. Cichorius, S. Reinach), reliefurile ar reprezenta o cronică fidelă a evenimentelor ; pentru alţii (K. Lehmann-Hartleben, E. Strong, I. A. Richmond şi chiar R. Paribeni), Columna ar fi doar o reprezentare artistică, de sinteză, suferind numeroase exagerări şi deformări ale evenimentelor istorice. O părere mai realistă este cea a lui Carl Patsch, care considera reliefurile drept o reprezentare foarte expresivă a războaielor dacice, bine documentată din punct de vedere geografic, şi că evenimentele s-au desfăşurat, în linii generale, aşa cum sînt reprezentate pe Columnă [263]. În orice caz, se impune permanent o confruntare a episoadelor relatate de această cronică în piatră cu ştirile furnizate de izvoarele literare, epigrafice şi arheologice — deşi, în multe privinţe, Columna ne dă informaţii unice, de neînlocuit prin alte surse.

După moartea lui Traian, Columna a servit şi ca mormînt al cuceritorului Daciei. Într-un vestibul al acesteia, împăratul Hadrian a dispus să se amenajeze o cameră sepulcrală, în care a aşezat urna de aur cu

---

[261] Vezi şi Cassius Dio, LXVIII, 16, 3.

[262] Pentru valoarea documentară a columnei, în afară de lucrările citate la nota 259, a se vedea : E. Petersen, *Trajans dakische Kriege nach dem Säulenrelief erzählt* (2 vol.), Leipzig, 1899—1903 ; A. v. Domaszewski, *Die Dakerkriege Trajans auf den Reliefs der Säule*, Philologus, 65, 1906, p. 321 şi urm. ; G. Lugli, *Il treplice significato : topografico, storico e funerario della Collona Traiana*, în Analele Academiei Române. Memoriile secţiunii istorice, seria III, t. XXV, 1943 ; Werner Gauer, *Untersuchungen zur Trajanssäule* (Monumenta Artis Romanae, XIII), Berlin, 1977 (non vidi).

[263] Rezumatul discuţiilor : C. Daicoviciu — H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 15—16 ; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 12—14.

cenuşa lui Traian (dispărută în cursul evului mediu). Tot în mileniul întunecat, în împrejurări necunoscute, a fost răsturnată statuia lui Traian; prin 1587, papa Sixtus V a poruncit artistului Fontana să ridice în locul ei statuia apostolului Petru (sculptată de Gerolamo della Porta).

Columna a devenit, în antichitate, model de inspiraţie: de exemplu, pentru coloana istorică a lui Marcus Aurelius, care comemorează războaiele marcomanice, chiar dacă aceasta a doua este deosebită ca manieră artistică de precedenta.

Pentru Dacia, columna reprezintă o istorie în imagini a cuceririi ei şi transformării în provincie romană; de aceea este considerată, pe bună dreptate, un adevărat act de naştere al poporului român.

Complexul de monumente de la Adamclisi [264]. Pe teritoriul comunei Adamclisi (jud. Constanţa) se află ruinele a trei monumente, puse de majoritatea istoricilor în legătură cu războaiele purtate contra dacilor. Cel mai cunoscut este *trofeul*, ridicat, aşa cum rezultă din inscripţia inaugurală, în anul 109 [265]:

Ma[rti] Ultor[i]
Im[p(erator) Caes]ar divi
Nerva[e f(ilius)] N[e]rva
[Tra]ianus [Aug(ustus) Germ(anicus)]
[Dac]i[c]us p[ont(ifex)] ma[x(imus)]
[trib(unicia) potes]t(ate) XIII
[imp(erator) VI co(n)s(ul)] V p(ater) p(atriae),
[devicto exerc]itu [Dacorum]
[et sociorum eor]um
[..................]e
.................................[266].

---

[264] Vezi bibliografia citată la nota 172; adaugă: F. B. Florescu, *Monumentul de la Adamclissi, Tropaeum Traiani*, 2 ediţii, Bucureşti, 1959 şi 1961 (versiunea germană: *Das Siegesdenkmal von Adamklissi, Tropaeum Traiani*, Bucureşti—Bonn, 1965); V. Barbu, *Monumentul de la Adamclisi*, Bucureşti, 1965.

[265] CIL, III, 14214. Rîndurile 9—10 ale inscripţiei au putut fi reconstituite prin analogie cu altă inscripţie, descoperită în cetate — unde a fost utilizată ca material de construcţie, în turnul sudic al porţii de est (Emilia Doruţiu—Boilă, StCl, 7, 1965, p. 209—214; eadem, StCl, 25, 1987, p. 45 — 60; N. Gostar, Latomus, 28, 1969, 1, p. 120 — 125; D. Ciurea — N. Gostar, Arheologia Moldovei, 6, 1969, p. 114—121):

[. . . . . .po]nt. [max., trib.]
[pot ...imp ...] co[s...p.p.]
[devicto exerc]itu D[acorum]
[et Sarmata]rum ...

P. Nicorescu, Emilia Doruţiu—Boilă şi N. Gostar au considerat că trofeul avea iniţial două inscripţii identice, dispuse simetric pe două feţe opuse ale etajului superior al bazei trofeului. Recent, E. Doruţiu—Boilă şi-a modificat părerea, înclinînd a crede că acest nou fragment provine de la o inscripţie fixată pe turnul rectangular (nucleul) care susţinea baza cu trofeul; de aici concluzia că turnul central era iniţial vizibil, fiind îmbrăcat în tamburul de mortar abia pe timpul lui Constantin cel Mare, cînd s-ar fi aşezat şi piesele sculpturale (metopele) şi s-ar fi gravat inscripţia (cu numele lui Traian, primul dedicant) de pe baza hexagonală a trofeului. După cum se vede o ipoteză se sprijină pe altă ipoteză tot atît de îndoielnică. Mai normal ni se pare a admite că această a doua inscripţie, descoperită în cetate, a fost aşezată pe alt monument, poate chiar la poarta cetăţii întemeiate de Traian.

[266] În penultimul rînd păstrat, Tocilescu propunea literele *SV*: în realitate, pe piatră se păstrează (cum se vede din desenul publicat de Tocilescu) o hastă oblică provenind de la *V* şi cele două haste oblice interioare ale lui *M*.

„Lui Marte Răzbunătorul. Împăratul Caesar Nerva Traianus Augustus Germanicus Dacicus, fiul lui Nerva cel trecut între zei, mare preot, învestit cu cea de-a XIII-a putere tribuniciană, avînd cea de-a VI-a salutație imperială, avînd cinci consulate, părinte al patriei, fiind înfrîntă armata dacilor [și a aliaților lor?]...".

Așadar, acest monument, situat pe o colină ce domină dealurile din sudul Dobrogei, avea scopul să comemoreze luptele grele pe care romanii le-au dus în aceste părți împotriva dacilor și aliaților lor. Dar, după cum se știe, metopele nu reprezintă scene de luptă continuie, nu urmează deci o anume narațiune; în felul acesta, este imposibil a reconstitui ordinea în care sculpturile erau ordonate de jur împrejurul monumentului.

Nucleul trofeului îl formează un „turn" rectangular, înalt de 12,42 m, construit din blocuri regulate de piatră [267]. De-jur-împrejurul acestuia, s-a construit un postament de piatră, cu diametrul depășind 40 m, avînd marginea terminată în trepte; pe acesta se sprijinea tamburul de mortar (vizibil în zilele noastre), în care erau fixate (la o oarecare înălțime, pentru a fi vizibile) cele 54 de metope (s-au păstrat pînă la noi 48). Turnul menționat continua în sus în formă cilindrică, pînă la înălțimea de aproape 16 m, pentru a permite construirea acoperișului în formă de trunchi de con. Marginea acoperișului era sprijinită de un parapet crenelat; pe merloanele acestuia s-au sculptat diferite reprezentări de prizonieri barbari. În partea superioară, deasupra acoperișului, turnul lua aspect hexagonal în plan, cu două etaje, înalte de încă 10,64 m; deasupra era așezat trofeul, avînd cam aceeași înălțime. S-a calculat că în total monumentul era înalt de circa 37 m (M. Sâmpetru) sau chiar 39 m (A. Furtwängler).

Studiul acestui monument a suscitat numeroase și interminabile discuții, cu privire la data construirii și semnificația sa istorică. Gr. Tocilescu — care a efectuat săpături de mare amploare, dezvelind monumentul (1882—1884, 1890) și făcînd săpături în cetatea învecinată numită în mod semnificativ *Tropaeum Traiani* — considera că monumentul triumfal comemorează luptele lui Traian pe teritoriul Dobrogei; aceeași părere au împărtășit-o O. Benndorf, G. Niemann, Fr. Studniczka, E. Petersen, S. Reinach, T. Antonescu, V. Pârvan, R. Paribeni, P. Nicorescu, R. Vulpe și F. B. Florescu. Cu totul singulară a rămas opinia lui A. Furtwängler, care leagă monumentul de victoria lui M. Licinius Crassus contra bastarnilor și dacilor în anul 29 î.e.n. După alți învățați, precum C. Cichorius și S. Ferri, trofeul a fost construit de Traian; dar stîngăcia realizării metopelor și sculpturilor ar indica o artă decadentă, de aceea acești învățați erau de părere că monumentul a fost refăcut și completat cu sculpturile decorative în secolul al IV-lea, sub Constantin cel Mare sau Valens. În realitate, această apreciere drastică era făcută

---

267 Părerea că turnul central ar fi fost inițial vizibil (susținută mai intîi de W. Janecke în 1919, apoi de S. Ferri în 1933 și de alții după ei; vezi nota 265) este combătută cu argumente convingătoare de M. Sâmpetru (vezi articolele: *Trofeul lui Traian de la Adamclisi pe monede ale orașului Tomis*, SCIV, 30, 1979, 3, p. 367—375; *În legătură cu Trofeul lui Traian*, SCIVA, 38, 1987, 2, p. 126—141).

prin comparație cu Columna ridicată la Roma, iar nu cu sculptura provincială; se uita astfel, și se uită încă și astăzi de cei care încearcă să aducă noi argumente în favoarea tezei lui Cichorius, că trofeul reprezintă un monument tipic de artă provincială.

Pînă în prezent, teza tradițională, apărînd unitatea de construcție și de concepție a monumentului, nu a putut fi contestată cu argumente demne de luat în seamă nici de Cichorius, nici de adepții mai noi fascinați de „originalitatea" acestei teorii.

Altarul se află la circa 250 m est de trofeu. A fost cercetat de Gr. Tocilescu în 1895—1896 și de M. Sâmpetru în 1968 și 1977 [268].

Înainte de a se face săpături, la suprafața terenului se ridica o movilă, cu un diametru de circa 20 m și înaltă de 2,50 m. Cercetările au arătat că movila ascundea resturile unei construcții de formă patrată, cu latura (la baza treptelor) de aproape 16 m (fațadele cu inscripție: 12,42 m). Monumentul a fost distrus probabil încă din antichitate; au mai rămas din el doar baza și cîteva trepte de pe laturile de nord și est.

Altarul a fost construit din blocuri mari de piatră legate cu mortar *(opus quadratum)*; grosimea fundației era de 3,54 m. Spațiul patrulater interior a fost umplut de la început cu pămînt și bolovani de carieră. Săpăturile au scos la lumină o mare cantitate de fragmente de țigle, care au căzut probabil de la învelitoarea edificiului. Se presupune că fațadele monumentului depășeau înălțimea de 10 m.

Pe latura de est s-au descoperit mai multe fragmente dintr-o inscripție monumentală căzută de pe fațada altarului, dedicată de un împărat necunoscut; se păstrează doar două litere din titulatura imperială, *[I]mp(erator)*, iar pe alt bloc *[tri]b(unicia) pot(estate)*. Pe alte patru blocuri alăturate, se mai păstrează o parte din dedicație, întregită astfel: *[in honorem et] memoriam fortis[simorum virorum] / [qui pugnantes] pro rep(ublica) morte occubu[erunt]*. În fruntea listei acestor preaviteji bărbați care au murit pentru patrie era trecut numele unui general roman, din păcate pierdut, apoi urma indicația originii și a rangului său: ...*[domo] Pomp(eis) domicil(io) Neapol(is) Italiae, pra...* Pe trei din blocurile menționate se păstrează, înscrise pe coloane, numele unor soldați urmate de indicația originii [269]. Probabil tot de pe fața altarului provine încă un bloc cu inscripție (reconstituit din 18 fragmente), conținînd numele altor soldați cu indicarea originii [270], precum și alt fragment cu numele unor gradați ai unei legiuni [271].

Pe latura de nord a fost descoperit alt bloc cu inscripție, conținînd numele unor soldați din trupele auxiliare; se păstrează numai numele unei unități, *cohors II Batavorum* [272].

Alte trei fragmente au fost descoperite în cetate, utilizate ca material de construcție la „basilica de marmură" [273].

---

[268] Despre acest monument, M. Sâmpetru, *Tropaeum Traiani*, II, p. 32—33 (cu indicarea surselor bibliografice), 145—160.

[269] CIL, III, 14214; Gr. Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, București, 1903, p. 65 și urm.

[270] Emilia Doruțiu, Dacia, N. S., 5, 1961, p. 346—347, fig. 4.

[271] *Ibidem*, fig. 8.

[272] CIL, III, 14214; E. Doruțiu, *loc. cit.*, p. 346 și fig. 3.

[273] E. Doruțiu, *loc. cit.*, p. 347, fig. 5 (legionari), p. 348 și fig. 6 (fragment dintr-o listă de soldați auxiliari), fig. 8 (fragment conținînd o listă de subofițeri).

În 1968, cu ocazia degajării terenului din jurul altarului, s-au descoperit, în pămîntul scos din săpăturile lui Tocilescu, încă trei fragmente mici de inscripţii (nesemnificative) [274].

La 80 m nord de trofeu se află un *tumul* [275]. Primele cercetări sistematice au fost efectuate de Gr. Tocilescu, în 1895—1896; date noi, privind îndeosebi stratigrafia tumulului, au adus săpăturile efectuate în 1971—1972, 1975 şi 1977 de M. Sâmpetru. O serie de gropi (una în formă de pîlnie, în centrul movilei, efectuată probabil încă în antichitatea tîrzie), constatate în 1895 în cursul cercetărilor, au distrus interiorul mormîntului, îngreunînd observaţiile arheologilor.

Cu prilejul săpăturilor au fost identificate în interiorul movilei patru ziduri inelare concentrice de piatră, cel exterior avînd diametrul de circa 36 m. Spaţiul din cuprinsul inelului central era plin cu piatră brută de diferite dimensiuni şi pămînt; săpîndu-se mai jos (în 1895), s-a dat aici de o groapă circulară cu diametrul de 1,20 m şi adîncă de 1,30 m. Aceasta era străpunsă de altă groapă, de formă dreptunghiulară (1,00 × 0,50 m), adîncă de 1 m şi pătrunzînd în pămîntul viu de la baza movilei; pe fundul acestei gropi s-au descoperit cîteva oase mari, ce păreau a fi de bovine.

În mantaua secundară a tumulului (în afara inelului de piatră nr. 3 şi îndeosebi a celui marginal), s-au constatat resturile unor materiale de construcţie, despre care se crede că au fost aduse de la altar. Între acestea se află cîteva fragmente de piese arhitectonice, considerate a fi piese rebutate [276]. Dar două dintre acestea ne reţin în mod deosebit atenţia: după forma lor, ele provin de la o balustradă crenelată, amintind de balustrada cu merloane a trofeului. Aceasta sugerează ideea că tumulul actual ascunde ruina unui mausoleu [277]; cele două piese arhitectonice (descoperite în mantaua tumului, dincolo de cercul exterior) au alunecat după ruinarea mausoleului.

Îndeosebi cercetările recente au permis concluzia că groapa circulară (din inelul central), în apropierea căreia s-au descoperit unele resturi de incineraţie, reprezintă mormîntul propriu-zis, peste care probabil s-a ridicat apoi mausoleul; acest mormînt a fost distrus de groapa dreptunghiulară efectuată de profanatori. Ulterior (secolele V—VI), tumulul a fost străpuns de două morminte barbare de înhumaţie.

Învăţaţii care s-au ocupat de aceste monumente au adus o serie de argumente de ordin arheologic, care sugerează ridicarea acestora într-o anumită succesiune. Astfel, O. Benndorf [278] arăta că piatra care a servit la construcţia altarului şi a trofeului provine din aceeaşi carieră (de la Deleni); dar în timp ce la construcţia altarului s-a folosit calcarul cochilifer (*Muschelkalk*) din stratul superior, la trofeu s-a folosit roca din stratul următor, mai frumoasă, semănînd cu marmura. Cum observa însă

---

[274] M. Sâmpetru, *op. cit.*, p. 152—153.

[275] *Ibidem*, p. 161 — 187, cu bibliografia anterioară şi expunerea rezultatelor cercetărilor mai vechi şi proprii de la tumul.

[276] *Ibidem*. p. 178 şi fig. 127, 130 (1—2), 131 (1—2).

[277] A. G. Poulter a intuit întrucîtva această problemă, cînd propune o reconstituire a mausoleului într-o manieră asemănătoare trofeului (vezi nota 181).

[278] O. Benndorf, *Neues über Adamklissi*, în Oest. Jahreshefte, 6, 1903, p. 254—255 (citat după J. Colin, vezi notele 176 şi 279).

cu dreptate J. Colin, anterioritatea cronologică incontestabilă a altarului față de trofeu nu poate fi numărată în ani [279]. M. Sâmpetru arată însă că piatra folosită la altar este calcar numulitic [280]. Același cercetător observă că piatra de construcție a altarului este diferită de aceea de la trofeu, dar identică cu cea de la mausoleu (tumul); totodată, există o serie de deosebiri în tehnica de construcție (de exemplu, liantul) și sub raport decorativ-stilistic între altar și mausoleu (tumul) pe de o parte și trofeu pe de alta [281] (autorul citat crede că întreg complexul comemorativ datează din timpul lui Traian : altarul și tumulul ar fi fost ridicate după 102, iar trofeul în 109 [282]).

S-a discutat mult și cu privire la raportul cronologic dintre cele trei monumente. M. Sâmpetru observă că prelungirea axului E—V al altarului (a cărui fațadă privea spre est) trece chiar prin centrul mausoleului; de asemenea, distanța dintre altar și centrul trofeului este egală cu distanța dintre altar și centrul mausoleului — ceea ce îi sugerează autorului citat ideea interesantă a unui „triunghi comemorativ" (latura de 127,50 m, unind centrele trofeului și mausoleului, formează baza unui triunghi isoscel). M. Sâmpetru găsește în această observație încă un argument privind unitatea de concepție a acestui complex comemorativ și implicit contemporaneitatea lor [283].

S-a observat însă că altarul privește spre răsărit, ceea ce se opune ideii de concepție unică în realizarea acestui complex monumental [284]. De asemenea, faptul că numai altarul și mausoleul sînt situate pe un ax (E—V) arată că trofeul — care iese în afara acestuia — a fost adăugat ulterior. De altfel, majoritatea cercetătorilor acestor monumente (inclusiv M. Sâmpetru, autorul celei mai recente contribuții), consideră că altarul și mausoleul (tumulul de azi) datează mai devreme decît trofeul; noi ne-am raliat părerii că ele datează din timpul lui Domitian [285]. Traian avea să adauge trofeul, înălțînd aici un adevărat complex comemorativ; dispus la baza „triunghiului comemorativ", el era apropiat probabil și ca realizare arhitectonică de mausoleu (vezi în acest sens forma circulară și diametrele apropiate; balustrada crenelată poate să fi fost adăugată chiar în timpul lui Traian). Prin aceasta se exclude și ideea aberantă că inițial nucleul trofeului era vizibil, tamburul de mortar și metopele fiind adăugate ulterior.

Un loc important în studiul războaielor dacice îl dețin cercetările arheologice de teren. În special cercetarea cetăților din Munții Orăștiei au adus elemente extrem de importante privitoare la cucerirea și distrugerea în cursul primului război dacic a mai multor cetăți, refacerile în grabă din preajma celui de-al doilea război și distrugerea lor definitivă din ordinul cuceritorului.

---

279 J. Colin, Latomus, 15, 1956, 1, p. 68.

280 M. Sâmpetru, *op. cit.*, p. 176—177.

281 *Ibidem*, p. 184—185.

282 *Ibidem*.

283 *Ibidem*, p. 19.

284 E. Doruțiu—Boilă, Dacia, N. S., 5, 1961, p. 361, observă astfel cu dreptate că altarul privește spre răsărit — deci este opus trofeului, care se află la 250 m spre vest.

285 Vezi mai sus, p. 33 și urm.

De asemenea, s-au cercetat un număr de castre romane (cele mai multe cu val de pămînt) din acest răstimp, trăgîndu-se o serie de concluzii cu privire la împrejurările construirii lor şi la trupele care au staţionat în ele. Cercetările arheologice de teren au contribuit astfel în mod substanţial la îmbogăţirea cunoştinţelor noastre despre desfăşurarea acestei încleştări pe viaţă şi pe moarte.

RĂZBOIUL DIN ANII 101–102[286]

La 25 martie 101, împăratul Traian pornea din Roma [287] şi se îndrepta spre Moesia Superioară, care reprezintă baza de pornire a operaţiunilor militare.

Pregătirile fuseseră minuţioase şi duraseră aproape trei ani. Pentru a facilita concentrarea efectivelor şi legăturile cu Pannonia, împăratul a întreprins două lucrări de artă de mare importanţă. Pe malul drept al Dunării, în defileul Cazanelor, a pus să se taie un drum în stîncă (anul 100); acţiunea este consemnată de o inscripţie ajunsă pînă la noi : *Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) Nerva Traianus Aug(ustus) Germ(anicus) pontif(ex) maximus trib(unicia) pot(estate) III pater patriae co(n)s(ul) III montibus excisi[s] anco[ni]bus sublatis via[m] f[ecit]* [288]. De asemenea, pentru a uşura legăturile pe Dunăre, împiedicate de cataractele de la Porţile de Fier, a pus să se sape un canal de-a lungul malului drept, între actualele localităţi Sip şi Carataš (R. S. F. Iugoslavia); această acţiune este consemnată de o altă inscripţie din anul 101, descoperită cu mai bine de trei decenii în urmă : *Imp(erator) Caesar divi Nervae f(ilius) Nerva Traianus Aug(ustus) Germ(anicus) pontif(ex) max(imus) trib(unicia) pot(estate) V p(ater) p(atriae) co(n)s(ul) IIII ob periculum cataractarum derivato flumine tutam Danuvi navigationem fecit*[289].

---

[286] Prezentări ale războaielor pentru cucerirea Daciei se găsesc în mai multe lucrări de sinteză, precum: C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 305–315; M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 22–26; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, 1972, p. 321–335; D. Tudor, *Oltenia romană* [4], 1978, p. 30–34, precum şi în lucrările de popularizare evocînd personalitatea regelui Decebal (citate la nota 188). Cele mai importante sinteze rămîn cele semnate de C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan* (Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, V/2), Wien—Leipzig, 1937 şi K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans* (Antiquitas, 1, 33), Bonn, 1984.

[287] CIL, VI, 2074 (=ILS, 5035) : *vota* (rugi) pronunţate de colegiul preoţesc al fraţilor Arvali [*pro salute et redit]u et victoria imp(eratoris) Caesaris Nervae Traiani Aug(usti) Germ(anici)* („pentru sănătatea şi întoarcerea şi victoria împăratului Caesar Nerva Traianus Augustus, învingătorul germanilor". Cf. R. Paribeni, *Optimus Princeps*, p. 221; R. Hanslik, RE Suppl. X (1965), col. 1062; K. Strobel, *op. cit.*, p. 162.

[288] CIL, III, 8267 (= 1699 = ILS, 5863). Traducerea: „Împăratul Caesar Nerva Traianus Augustus Germanicus, fiul divinului Nerva, mare preot, avînd puterea de tribun pentru a patra oară, fiind consul pentru a treia oară, a făcut drumul, după ce a tăiat munţii şi au fost fixate console".

[289] AnnÉp, 1973, 475; Anna şi Jaro Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt*, Ljubljana, 1978, nr. 468. Traducere: „Împăratul Caesar Nerva Traianus Augustus Germanicus, fiul divinului Nerva, mare preot, avînd puterea de tribun pentru a cincea oară, părinte al patriei, consul pentru a patra oară, din cauza pericolului cataractelor, fiind derivat fluviul, a făcut sigură navigaţia pe Dunăre".

În vederea războiului fuseseră concentrate în provinciile vecine numeroase trupe. Armata romană era formată din cele patru legiuni ale Pannoniei (I și II Adiutrix, XIII și XIV Gemina), două ale Moesiei Superioare (IV Flavia și VII Claudia), trei ale Moesiei Inferioare (I Italica, V Macedonica și XI Claudia) și alte cîteva aduse de la Rin ; în total 13–14 legiuni, numărînd peste 70 000 de oameni. Se adaugă un mare număr de unități auxiliare din armata regulată : *alae* (unități de cavalerie) și *cohortes* (unități de infanterie), dar și formațiuni etnice speciale, recrutate din rîndul diferitelor popoare (mauri, palmireni, asturi etc.). Operațiunile de debarcare erau sprijinite de flota dunăreană, *classis Flavia Moesica*. Se apreciază că forța de invazie se ridica la circa 150 000 de oameni [290].

Unitățile militare erau puse sub comanda unor generali și ofițeri capabili și încercați, ale căror nume sînt amintite de numeroase inscripții consemnînd distincțiile primite pentru actele de bravură pe cîmpul de luptă. Printre aceștia se număra și viitorul împărat Hadrian — pe atunci legat al legiunii I Minervia — , Iulius Sabinus, D. Terentius Scaurianus și C. Iulius Quadratus Bassus, viitori guvernatori ai Daciei, și alții. Statul major al împăratului era format dintr-o serie de generali valoroși, precum Licinius Sura, mai apoi Hadrian, ca și o serie de tehnicieni precum gromaticii Balbus și Celsus.

Armata dacilor trebuie să fi fost și ea apreciabilă ca forță, fără să se ridice însă numeric la valoarea celei romane. De altfel, este un principiu al purtării războaielor, ca o armată în expediție să fie dublă sau chiar triplă față de aceea a adversarului. Se poate aprecia deci că ea nu trecea de 50 000 de oameni. Probabil totuși că nu toți bărbații în stare să poarte armele au fost chemați la luptă. Purtarea războiului era privilegiul unei anumite categorii sociale, iar comații nu reprezentau probabil chiar poporul de jos. Cum rezultă de pe Columnă, armata lui Decebal era formată dintr-o cavalerie luptînd cu arcuri și o pedestrime înarmată cu paloșe curbe *(siccae)*, săbii drepte sau curbe *(falces)* [291], iar ca stindard aveau vestitul balaur — *draco*. Încrederea mare a regelui era, alături de bărbăția ostașilor săi, în seria de cetăți și fortificații din jurul capitalei și de mai departe, în munții și codrii întunecoși și în zeii Daciei care nu-i părăsiseră pînă atunci niciodată.

Atmosfera de efervescență din tabăra dacilor se poate reconstitui recitind relatarea lui Dio Chrysostomos, care fusese în Dacia în anul 98 : „. . . am ajuns la niște oameni întreprinzători, care nu aveau răgazul să asculte cuvîntări, ci erau agitați și tulburați ca niște cai de cursă la potou,

---

[290] Vezi N. Gostar, *L'armée romaine dans les guerres daces de Trajan (101—102, 105—106)*, Dacia, N. S., 23, 1979, p. 115—122 (apreciază efectivele romane aruncate în luptă la circa 80 000 de oameni).

[291] Sabia curbă reprezintă semnul distinctiv al dacilor pe monumentele sculpturale romane (vezi lespezile cu inscripții ale cohortei *I Ulpia Dacorum milliaria* de la Camboglanna, pe valul lui Hadrian, în Britannia : C. C. Petolescu, în Revista de istorie, 33, 1980, 6, p. 1058, fig. 2 ; I. I. Russu, *Daco-geții în Imperiul roman*, p. 31—33), precum și pe monedele simbolizînd provincia Dacia. Aceste săbii erau probabil arme redutabile, așa cum reiese din afirmația istoricului Fronto *(Principia historiae*, II, p. 204) : Traian „a plecat în război [este vorba de războiul cu parții] cu soldați încercați, care disprețuiau pe parți, dușmanii noștri, și nu se sinchiseau de loviturile de săgeți ale acestora, după grozavele răni ce le-au fost pricinuite de săbiile încovoiate ale dacilor".

înainte de plecare, nerăbdători să treacă vremea, cai pe care rîvna şi înfocarea îi fac să lovească pămîntul cu copitele. Acolo, la ei, puteai să vezi peste tot săbii, platoşe, lănci, toate locurile fiind pline de cai, arme şi oameni înarmaţi. În mijlocul atîtor oameni deosebiţi, eu însumi mă înfăţişam grozav de nepăsător, un spectator foarte paşnic al războiului, neputincios la trup, înaintat în vîrstă, om care nu purta sceptrul de aur şi nici panglicuţele sfinte ale vreunui zeu, care nu venise pe drumul unde-l mîna nevoia, în tabăra ostăşească, pentru a cere slobozirea fiicei sale, ci doritor de a vedea pe oameni luptînd unii pentru stăpînire şi putere, iar alţii pentru libertate şi patrie'' [292].

Probabil că Decebal a încercat să coalizeze la cauza antiromană şi unele neamuri vecine, ca bastarnii şi sarmaţii, mai mult sau mai puţin conştienţi de iminenţa pericolului roman. A căutat se pare să determine la o acţiune antiromană şi pe Pacorus II (78—110), regele parţilor. Se pare că o ambasadă dacă a ajuns — înainte de cel de-al doilea război — pînă la acesta, prilej cu care Decebal i-a trimis în dar pe sclavul Callidromus ; solii au străbătut lungul drum probabil pe la nordul Mării Negre, prin ţara sarmaţilor roxolani şi alani — populaţii de neam iranian — care îi erau favorabili lui Decebal.

Desfăşurarea primului război. Armata romană a pătruns în Dacia pe un pod de vase, aşa cum se vede într-o scenă de pe Columna lui Traian. Trupele romane ies pe poarta unei cetăţi, probabil Viminacium (Kostolać, R. S. F. Iugoslavia) şi păşesc pe pod (scena III); zeul Danubius, cu bustul ieşit din valuri, capul încununat cu trestie şi apa şiroindu-i din păr şi barbă, sprijină cu dreapta prin apă podul [293]. Soldaţii sînt în ţinută militară ; săbiile *(gladii)* le atîrnă pe şoldul drept, căştile le sînt agăţate de umăr, iar în mîna stîngă poartă scutul prelung. Infanteriştii sînt precedaţi de cinci purtători de stindarde. La celălalt capăt al podului, se văd soldaţii care au pus deja piciorul pe malul nordic al fluviului ; se disting doi trîmbiţaşi cu cornuri mari semicirculare, iar în continuare cîţiva călăreţi înarmaţi cu lănci. Podul nu este reprezentat continuu (scena IV) ; se observă două segmente formate din grupuri de corăbii, legate probabil de piloni bătuţi în albia fluviului [294]. Ajuns pe celălalt mal, Traian ţine sfat de război : îl vedem între doi ofiţeri, iar alţii stau în picioare mai în spate. Aceasta era deci coloana condusă de însuşi împăratul, care traversează Banatul spre Tibiscum ; itinerariul ne este cunoscut din unicul fragment păstrat (la gramaticul Priscian) din *Dacicele* lui Traian : *inde*

---

[292] Dio Chrysostomus, Discursuri, XII, 19—20.

[293] Despre personificarea Dunării în izvoarele antice : Carmen Maria Petolescu, Thraco-Dacica, 6, 1985, p. 196—199 (= Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae, III/1, 1986, p. 343—344). Tzetzes (Chiliades, II, 62—63) scrie că ,,după ce sosi la Istru, Traian îi trecu îndată pe romani dincolo, cu corăbiile, împotriva dacilor" ; în realitate, romanii au trecut Dunărea pe pod de vase, aşa cum arată columna.

[294] Reprezentarea ar putea sugera că podul se întrerupea la insula Ostrova din faţa oraşului Viminacium, continuînd apoi pe celălalt braţ pînă la Lederata (Ramna) ; R. Vulpe *(Columna,* p. 25) respingea această eventualitate, deoarece segmentele podului sînt redate în planuri diferite, iar între ele se vede apa Dunării curgînd. Este posibil, iarăşi, ca al doilea segment să reprezinte capătul de nord al podului, pe pămîntul Daciei.

Berzobim, deinde Aizi processimus („de acolo am înaintat spre Berzobis, iar apoi spre Aizis"; cele două localități au fost identificate cu Berzovia și Fîrliug).

Se crede că cele două segmente ale podului reprezintă două coloane ale armatei care a pătruns în Dacia [295]. Exegeții moderni ai războaielor dacice sînt de acord că o a doua coloană a armatei romane a pătruns în Dacia pe la Dierna (Orșova), a înaintat pe valea Cernei și a Timișului, întîlnindu-se cu prima coloană la Tibiscum (Jupa, lîngă Caransebeș). Este posibil ca o a treia coloană să fi pătruns pe la Drobeta, unde s-a identificat un mare castru de pămînt, la Schela Cladovei, iar de aici a trecut pe sub munți pe la Cătune, Vîrțu și Porceni (Bumbești) — traseu marcat de alte castre de pămînt [296]—, urcînd prin pasul Vîlcan spre Sarmizegetusa regală.

Pătrunzînd pe teritoriul Daciei, armata romană este preocupată mereu de consolidarea terenului ocupat, pentru siguranța armatei de ocupație; se construiesc castre, drumuri și poduri, așa cum reiese din scenele Columnei (X – XXIII). Iată ce scrie în această privință Balbus :

„Dar după ce noi am pășit pe pămîntul dușmanilor, pe dată, Celsus, operațiunile militare ale Cezarului nostru au început să solicite știința măsurătorilor. Pe o anumită porțiune determinată a drumului trebuiau trase două drepte regulate, cu ajutorul cărora să se înalțe masa uriașă a întăriturilor necesare pentru apărarea comunicațiilor; datorită invenției tale, folosirea instrumentului de măsurat a permis trasarea acestor linii pentru fiecare sector al liniilor în parte. Iar în ceea ce privește planul podurilor, chiar dacă dușmanul ar fi vrut să ne hărțuiască, noi puteam indica lățimea cursurilor de apă de pe malul nostru. Știința divină a numerelor ne-a arătat cum să cunoaștem înălțimea munților care trebuiau apoi cuceriți" [297].

Înaintarea armatei romane s-a petrecut fără incidente. Decebal s-a hotărît să-i aștepte pe romani într-un loc prielnic pentru a da bătălia.

Un fragment din *Istoria romană* a lui Cassius Dio, rezumat de Xiphilinus, prezintă o întîmplare petrecută în acest răstimp : „Cînd Traian a pornit împotriva dacilor și se apropia de Tapae, locul unde barbarii își aveau tabăra, i se aduse o ciupercă mare, pe care era scris cu litere latine că atît ceilalți aliați, cît și burii sfătuiesc pe Traian să se întoarcă și să facă pace" [298]. Exegeții columnei au încercat a identifica episodul relatat într-o scenă a acesteia (IX) : un barbar desculț, îmbrăcat într-o cămașă lungă care-i lasă dezgolit umărul drept, cade de pe un cal (sau asin?) înspăimîntat la vederea lui Traian și a doi însoțitori ai săi; în mîna stîngă ridicată ține un obiect rotund, iar în dreapta, cu care se reazimă de pămînt un fel de baston. Unii istorici identifică aici scena solului bur; obiectul rotund poate fi ciuperca mare amintită de Cassius Dio (sau un scut, iar „bastonul" din dreapta un sul pe care era scris?) [299].

---

[295] Este părerea lui Cichorius, acceptată și de R. Vulpe, *loc cit.*; vezi și nota precedentă.

[296] Vezi nota 120.

[297] Vezi *Gromatici veteres* (ed. C. Lachmann, I, 1848), p. 92. Cf. „munții întăriți" la Cassius Dio (LXVIII, 9, 3) și Statius (*Silvae*, I, 1, 80); pentru „munții întăriți cu ziduri", vezi *Istoria României*, I, 1960, p. 305.

[298] Cassius Dio, LXVIII, 8, 1.

[299] Pentru interpretarea acestei scene, vezi R. Vulpe, *Les Bures alliés de Décébale dans la première guerre dacique de Trajan*, StCl, 5, 1963, p. 223–247.

Se pare că Traian a respins cu duritate ultimatumul [300] și a continuat înaintarea. Bătălia s-a dat tot la Tapae (scena XXIV) — probabil la Poarta de Fier a Transilvaniei — , ca și aceea cu Tettius Iulianus. Rezumatul lui Xiphilinus redă astfel această încleștare: „Dar Traian dădu lupta cu ei, își văzu răniți pe mulți dintre ai săi și ucise mulți dușmani. Deoarece îi lipseau bandajele, se zice că nu și-a cruțat nici propriile vestminte, ci le-a tăiat fîșii. Apoi a poruncit să se ridice un altar soldaților căzuți în luptă și să li se aducă în fiecare an jertfă pentru morți" [301]. Luptele au fost crîncene; scena de pe columnă arată pe însuși Jupiter, favorabil romanilor, aruncînd fulgerele sale contra dacilor! Traian este salutat de soldați cu titlul de *imperator* (a doua salutație)[302].

În fața copleșitoarei forțe expediționare romane, Decebal se hotărăște să se retragă spre cuibul de vulturi din munți și să reziste în cetățile cu ziduri de piatră. Cîteva așezări și cetăți cad în mîna romanilor (scenele XXV, XXVI, XXIX).

Derularea firească a filmului columnei arată petrecîndu-se cîteva evenimente mai deosebite. Ele sînt relatate și de principalul izvor al acestui război (Cassius Dio); dar, fără prezentarea lor în succesiune cronologică din jurnalul Columnei, am fi îndemnați, datorită stării în care a ajuns la noi cartea LXVIII a *Istoriei romane*, a așeza unele episoade abia la sfîrșitul războiului, în 102.

Astfel, în scena XXV, pe zidul unei cetăți dacice, printre creneluri, se zăresc un șir de pari în care sînt fixate cranii umane; lîngă ele, un *vexillum* roman. Sînt probabil capetele prizonierilor romani, prinși în timpul dezastrului lui Fuscus, precum și stindardul pierdut de acesta împreună cu armele și mașinile de război [303].

Într-o altă scenă (XXVII), îl vedem pe Traian într-un castru, în picioare, vorbind unor soldați; în afara castrului se văd chipurile cîtorva barbari, despre care R. Vulpe credea că reprezintă o solie a burilor și sarmaților [304]. Atenția cu care împăratul tratează pe proprii militari (alocuțiune ori darea unor ordine) contrastează cu desconsiderația arătată ambasadei barbare; era o metodă psihologică, menită să arate solilor că nu le ascultă nici cererile, nici eventualele lor amenințări [305].

Deosebit de interesantă este scena XXVIII, reprezentînd o solie dacică; vedem cinci comați adresîndu-se împăratului, cei din față cu mîinile întinse în semn de rugăminte. Evenimentul este consemnat și

---

[300] Observația ne este sugerată de poziția nefirească a mesagerului în scena de pe columnă: căzut pe spate (speriat), iar nu în atitudine de prosternare în fața împăratului.

[301] Ridicarea altarului ar fi, între altele, o dovadă că regiunea în care s-a dat bătălia era considerată anexată de romani (vezi *Fontes*, I, p. 687, nota 115). După R. Vulpe (*Dion Cassius et la campagne de Trajan en Mésie Inférieure*, StCl, 6, 1964, p. 211—223), relatarea din paragraful LXVIII, 8,2 din *Istoria romană* a lui Cassius Dio (de fapt, rezumatul lui Xiphilinus) se referă la luptele din Dobrogea de lîngă Adamclisi, unde s-a ridicat binecunoscutul altar.

[302] R. Hanslik, RE Suppl. X (1965), col. 1056.

[303] Prin pacea cu Domitian, Decebal restituise numai o parte din arme și prizonieri (vezi informațiile din opera lui Cassius Dio la care trimit notele 124 și 132).

[304] R. Vulpe, *Columna*, p. 62—64.

[305] Scena aduce aminte de episodul narat de istoricul bizantin Petrus Patricius, în legătură cu solia carpilor la Tullius Menophilus, guvernatorul Moesiei Inferioare (vezi *Fontes*, II, p. 489).

de Cassius Dio [306]. Nu știm dacă era vorba de solicitarea sinceră a unui armistițiu ori pur și simplu dorința de a cîștiga timp. Tot acum s-a petrecut un alt eveniment, relatat de scena XXX. Împăratul este reprezentat asistînd la deportarea unei femei nobile dace, cu prunc la sîn, care se îndreaptă spre o corabie, probabil pe Dunăre : alte femei ridicîndu-și copii în brațe schițează poate un gest de adio. Scena a fost pusă de exegeții Columnei în legătură cu binecunoscutul pasaj din opera lui Cassius Dio, din care aflăm că „Maximus prinsese în acest timp pe sora aceluia [a lui Decebal] și cucerise un loc întărit'' [307]. Generalul menționat de istoricul antic era Laberius Maximus, guvernatorul Moesiei Inferioare [308], care pătrunsese în Transilvania, poate prin pasul Rucăr-Bran. Cetatea cucerită ar fi fost, după C. Daicoviciu, cea de la Costești [309], unde Traian va fi recuperat armele și insignele pierdute de Fuscus în 87; după H. Daicoviciu, ar fi vorba eventual de Tilișca [310].

Între timp, evenimentele luau o întorsătură nouă. Se pare că solia prin care „ceilalți aliați, cît și burii sfătuiesc pe Traian să se întoarcă și să facă pace'' nu fusese numai un insolent ultimatum. Într-adevăr, mai multe scene de pe columnă (XXXI — XLIV) arată lupte în altă parte, probabil în răsărit. În iarna anilor 101 — 102, se vede că Decebal a încercat să schimbe soarta războiului, organizînd o diversiune [311] : invazia dacilor aliați cu sarmații roxolani și probabil burii germanici asupra Dobrogei ; se reeditau : atacul din timpul lui Diurpaneus din iarna anilor 85 — 86, cele din iarna anilor 68 — 69 din partea roxolanilor ori nenumăratele atacuri ale sarmaților de care amintește Ovidiu. Trecerea Dunării înghețate nu a fost lipsită de primejdii : vedem cum ghiața se rupe sub greutatea cailor și călăreților, care luptă cu valurile și sloiurile (scena XXXI). Dar pedestrașii, probabil mai ușori, reușesc să treacă fluviul cu bine; vedem cum doi tarabostes (unul purtînd *draco*) și cavaleria roxolană, în armuri de solzi, se apropie de zidurile unei fortificații romane pe care o asediază (scena XXXII). Altă scenă arată pe daci, sub ziduri, aruncînd săgeți asupra apărătorilor ; cîțiva încearcă să spargă zidul cu un berbec. Cum s-a subliniat de cei ce au avut meritul să se ocupe de Columnă, scena este simbolică, reproducînd de fapt atacul asupra garnizoanelor romane din castrele de la Dunăre.

Atacul a luat prin surprindere garnizoanele romane; invadatorii se umplu de prăzi. Probabil dacii și aliații lor au profitat de faptul că apărarea Moesiei Inferioare fusese slăbită, trupele ei fiind solicitate în războiul pentru cucerirea Daciei.

---

[306] Cassius Dio, LXVIII, 9,1: „Decebal a trimis soli, chiar înainte de înfrîngere, *nu dintre comați — ca mai înainte* (sublinierea noastră) —, ci pe cei mai buni dintre pileați''.
[307] Cassius Dio, LXVIII, 9,4; vezi mai sus, p. 37 și nota 204.
[308] B. E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, col. 131, nr. 66.
[309] *Istoria României*, I, 1960, p. 307.
[310] H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la Decebal*, p. 326. Același autor, în *Portrete dacice*, p. 159, respinge identificarea scenei XXX de pe columnă cu episodul narat de Cassius Dio (nota 307).
[311] Că inițiatorul acestei acțiuni a fost Decebal, reiese clar din inscripția de pe monumentul triumfal de la Adamclisi — indiferent dacă întregirea r. 8—9 ale acesteia este [*devicto exerc*]*itu D*[*acorum et Rhoxolano*]*rum* ori [*devicto exerc*]*itu D*[*ecebali regis Daco*]*rum* (vezi nota 265).

Totuşi, atacul nu a avut amploarea şi importanţa pe care i-au acordat-o unii istorici moderni : de a nimici forţele romane rămase în garnizoanele de la Dunăre şi, executînd o operaţiune de învăluire, demnă de marii strategi ai antichităţii, să pună în primejdie liniile de comunicaţii ale lui Traian [312]. În ce ne priveşte, ne vom mulţumi cu relatarea evenimentelor, atît cît ne permite urmărirea scenelor de pe columnă. Vedem astfel cum Traian însuşi se îmbarcă pe o corabie, plutind pe Dunăre în jos (scenele XXXIII – XXXV). Se pare că trupele romane au fost transportate cu vasele flotei moesice [313]. Probabil însă că Traian nu a dislocat forţe însemnate de pe teatrul de război, pentru a nu primejdui situaţia de pe frontul principal; ca dovadă, la lupta care se dă participă numai auxiliari [314]. După ce înfrîng pe călăreţii roxolani (poate într-o luptă separată?), trupele romane (se disting auxiliarii germani înarmaţi cu măciucă şi avînd bustul nud) atacă pe daci. Lupta este cumplită şi durează pînă la căderea nopţii sugerată de Nox personificată care-şi desfăşoară vălul asupra cîmpului de luptă (scena XXXVII). Mai în dreapta, lîngă un copac (simbolizînd desigur o pădure) se văd cîţiva daci asistînd pare-se la bătălie, dintre care un *tarabosies* după cuşma sa ; poate comandantul armatei de invazie a dacilor. Atacaţi de pretutindeni, dacii sînt învinşi ; în partea de jos a unei scene (XXXVIII) se zăreşte un taraboste dac, înfigîndu-şi pumnalul în piept pentru a nu cădea viu în mîinile învingătorilor [315].

R. Vulpe socotea că bătălia s-a dat pe locul unde împăratul Traian va întemeia „Oraşul Victoriei'' [316] ; pentru a-l distinge de altele omonime, din imperiu, el a purtat numele de Nicopolis-ad-Istrum. Cu multă dreptate, acelaşi istoric identifică locul bătăliei relatate de alte două scene (XL – XLI) cu platoul de la Adamclisi [317].

După victorie, Traian este salutat pentru a treia oară *imperator*. Cum s-a remarcat recent, la *această* biruinţă se referă o monedă de aur *(aureus)*, avînd pe avers capul împăratului cu legenda *Imp(erator) Caes(ar) Nerva Traian(us) Aug(ustus) Germ(anicus)*; pe revers, un personaj apasă cu piciorul pe genunchiul unui om căzut pe spate, iar deasupra capului acestuia se vede un trofeu [318]. Între demnităţile împăratului este înscris cel de-al patrulea consulat (cu care a fost învestit la 1 ianuarie 101) ; faptul că împăratul nu poartă încă titlul *Dacicus*, primit către

---

[312] R. Vulpe, *op. cit.* (nota 301); idem, *Din istoria Dobrogei*, II, p. 86.

[313] S-ar putea ca la momentul debarcării pe pămîntul Moesiei Inferioare să se refere următoarea frază din *Getica* lui Criton, transmisă de *Lexiconul* lui Suidas: „încă pe cînd traversau şi abia apucînd să debarce, (dacii) îi atacau'' (vezi I. I. Russu, StCl, 14, 1972, p. 122, fragm. 4).

[314] R. Vulpe, *Columna*, p. 81–82, 84.

[315] În altă ordine de idei, M. P. Speidel, *The Suicide of Decebalus on the Tropaeum of Adamclisi*, în Revue archéologique, 1971, 1, p. 74–78, considera că o scenă de pe monument ar reprezenta chiar sinuciderea lui Decebal; în realitate, este vorba de lupta dintre un soldat roman şi un dac – cum a trebuit a recunoaşte însuşi Speidel: Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts, Römische Abteilung, 78, 1971, nota 19.

[316] R. Vulpe, *Columna*, p. 84–86. Această identificare este întărită de mărturiile a două izvoare: Ammianus Marcellinus, XXXI, 5, 16 („oraşul Nicopolis, care a fost întemeiat de Traian, în amintirea victoriei sale împotriva dacilor") şi Iordanes, *Getica*, 101 („această cetate a zidit-o Traian după înfrîngerea sarmaţilor şi a numit-o Cetatea Victoriei").

[317] R. Vulpe, *Columna*, p. 88–96.

[318] RIC, II, 70–71. Cf. Carmen Maria Petolescu, *Primul război dacic al lui Traian reflectat în emisiunile monetare*, Thraco-Dacica, X, 1989, p. 225–228.

sfîrşitul lui 102, arată că alegoria de pe reversul monedei simbolizează nu victoria finală asupra lui Decebal, ci mai degrabă biruinţa din iarna anilor 101/102 contra coaliţiei antiromane abătute asupra Moesiei Inferioare ; în această privinţă, apariţia trofeului în cîmpul monedei ni se pare semnificativă. De altfel, cum se va vedea, reprezentarea Daciei învinse este *altfel* redată pe monede.

Se pare că dezastrul atacatorilor nu a fost chiar total, aşa cum lasă să se înţeleagă Columna. Dintr-o scrisoare a lui Pliniu cel Tînăr către împăratul Traian [319], aflăm că un anume Callidromus a fost luat prizonier în Moesia de către Susagus ; evenimentul s-a petrecut în acest timp şi nu mai înainte, deoarece Callidromus era un sclav al lui Laberius Maximus, legat imperial al Moesiei Inferioare în anii 101—102. Susagus era probabil o căpetenie sarmată, numele fiindu-i prea cunoscut împăratului pentru ca Plinius să-i mai menţioneze rangul ; de la Susagus, Callidromus a trecut la Decebal, care l-a trimis mai apoi în dar lui Pacorus al II-lea, regele parţilor. Se pare deci că o parte din atacatori s-au întors cu bine la locurile lor, încărcaţi cu prăzi.

Cum spuneam, istoria lui Cassius Dio (mai bine zis rezumatele păstrate) nu face nici o menţiune pe marginea acestor evenimente. Aflăm numai de iniţierea unor tratative de pace ; avansurile — lasă să se înţeleagă istoricul antic — vin din partea lui Decebal (vezi în acest sens scena LII) [320].

,,Decebal a trimis soli, chiar înainte de înfrîngere, nu dintre comaţi — ca mai înainte—, ci pe cei mai buni dintre pileaţi. Aceştia azvîrliră armele, se aruncară la pămînt şi stăruiră pe lîngă Traian îndeosebi să încuviinţeze lui Decebal să vină în faţa lui şi să stea de vorbă, deoarece este gata să îndeplinească toate cele cerute ; iar dacă nu, cel puţin să trimită Traian pe cineva care să se înţeleagă cu el. Au fost trimişi Sura şi Claudius Livianus, prefectul pretoriului. Dar nu s-a realizat nimic, deoarece Decebal nu a cutezat să se întîlnească cu aceştia, ci a trimis şi atunci pe alţii'' [321].

Eşuînd tratativele, luptele se reiau (scenele LV—LXXII). ,,Traian — ni se spune în continuare — a ocupat munţii întăriţi şi a găsit acolo armele, maşinile de război cucerite [de la romani], precum şi steagul luat de la Fuscus'' [322]. Din excerptele lui Xiphilinus la Dio Cassius mai aflăm că armata romană ,,a început să urce pe munţi, ocupînd cu mari primejdii colină după colină şi se apropia de capitala dacilor. Lusius i-a atacat din altă parte ; el ucise mulţi duşmani şi prinse de vii un nmăr şi mai mare'' (vezi scena LXIV) [323].

---

[319] Vezi nota 239.

[320] Cassius Dio, LXVIII, 9, 1—3. La Petrus Patricius (vezi *Fontes*, I, p. 689), acest text este reprodus astfel : ,,Decebal a trimis soli lui Traian dintre pileaţi. Aceştia sînt la ei oamenii cei mai *onoraţi*. Trimisese comaţi mai înainte ; aceştia se bucură de mai puţină trecere la ei. Venind aceştia [pileaţii], la Traian, aruncară la pămînt armele, îşi legară mîinile în felul captivilor şi l-au rugat pe împărat să stea de vorbă cu Decebal''.

[321] După I. I. Russu, la acest moment s-ar referi un pasaj extras dintr-un autor antic (Criton sau Cassius Dio), transmis tot de Suidas : ,,de vreme ce nu s-a prezentat nici un mesager pentru Lucius, a tratat cu el Decebal'' (Lucius ar fi Licinius Sura : StCl, 14, 1972, p. 124, nr. 10) ; pasajul este însă echivoc, cum a subliniat şi autorul citat, putînd să se refere şi la alt episod.

[322] Cassius Dio, LXVIII, 9, 3.

[323] *Ibidem*, LXVIII, 8, 3. Despre Lucius Quietus, vezi PIR², L 439.

Din relatarea istoricului antic rezultă că dacii s-au apărat cu înverşunare, fiind totuşi pînă la urmă copleşiţi de armata romană, mai numeroasă şi dotată cu o tehnică militară adecvată pentru asedierea şi cucerirea cetăţilor. Cum se vede, Traian a dat ordin lui Lusius Quietus, care pătrunsese în fruntea trupelor sale de mauri, probabil prin pasul Vîlcan, să execute o operaţiune de învăluire dinspre sud şi sud-est; aceasta rezultă şi din prezenţa castrelor de pămînt de la Vîrful lui Pătru, Comărnicel şi Jigoru [324]. Romanii se aflau în faţa Sarmizegetusei, cum rezultă şi din săpăturile de la Feţele Albe [325]. „Pentru aceste motive, dar mai ales pentru că Maximus prinsese în acest timp pe sora aceluia şi cucerise un loc întărit, Decebal era gata să primească orice condiţii ce i s-ar fi impus'', continuă Cassius Dio [326]; evenimentul se petrecuse, se pare, încă din toamna anului precedent. La motivele consemnate de autorul antic se poate adăuga încă unul: defecţiunea unor nobili daci; o scenă de pe columnă (LXVI) arată pe Traian în faţa unui castru, primind închinarea a doi pileaţi.

„Decebal era gata să primească orice condiţii ce i s-ar fi impus, nu fiindcă ar fi avut de gînd să le respecte, ci ca să mai prindă putere, după pierderile suferite atunci'' [327]. De la Xiphilinius aflăm că „Decebal a trimis 20 de soli dintre cei mai buni pileaţi şi se rugă de împărat, prin mijlocirea lor''. Solia, formată din tarabostes (au capul acoperit) şi comaţi, se înfăţişează lui Traian în faţa zidurilor unui castru, aşa cum rezultă de pe Columnă (scena LXXV); soldaţii romani, ţinînd cu mîndrie înălţate stindardele, asistă la umilirea învinşilor. Doi nobili îngenunchiază în faţa împăratului (nu credem că primul ar fi Decebal), în timp ce altul, în aceeaşi poziţie, încearcă să-i cuprindă genunchii. Doi daci au mîinile la spate, probabil legate simbolic în felul captivilor [328]. Trimişii au zvîrlit scuturile la pămînt. În continuare, vedem un grup de daci îngenunchiaţi. Regele pare a fi cel reprezentat ultimul într-o altă scenă, din planul al doilea, unde vedem alţi daci — nobili şi comaţi — cu braţele întinse în semn de rugă, dar avînd steagurile (două stindarde de stofă şi doi „balauri'' dacici) ridicate; scena ar vrea să sublinieze că întreaga Dacie cere pace. Columna nu pare deci să confirme următoarea frază din excerptele istoriei lui Dio Cassius: „Merse la Traian, căzu la pămînt spre a i se închina şi azvîrli armele'' [329].

În urma victoriei, armata îl aclamă pe Traian pentru a patra oară *imperator* [330].

Biruinţa asupra dacilor este trîmbiţată prin emisiuni de piese de bronz [331]; cele mai importante sînt cele care datează către sfîrşitul anului 102, cînd Traian apare *co(n)s(ul) IV des(ignatus) V* şi poartă

---

[324] Vezi I. Glodariu, *Itinerarii posibile ale cavaleriei maure în războaiele dacice*, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj—Napoca, 1974, p. 151—164; cf. I. Ferenczi, *O posibilitate de înaintare a trupelor romane, cu ocazia celor două războaie dacice (101—102, 105—106) pînă acum necunoscută, prin Carpaţii meridionali*, Tibiscus, 5, 1978, p. 115—126. Despre castre, I. Glodariu — E. Iaroslavschi — A. Rusu, *Cetăţi şi aşezări dacice în Munţii Orăştiei*, p. 168—173; I. Glodariu—V. Moga, Apulum 25, 1988, p. 171—180 (castrul de pe Vîrful lui Pătru).

[325] H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la Decebal*, p. 326.

[326] Cassius Dio, LXVIII, 9, 4; vezi mai sus, p. 64 şi notele 307—310.

[327] Cassius Dio, *loc. cit.*

[328] A se compara această scenă cu relatarea lui Cassius Dio, LXVIII, 10, 1.

[329] Idem, LXVIII, 9, 6 (vezi nota 209).

[330] Vezi nota 302.

[331] Vezi studiul sintetic citat la nota 318.

oficial titlul de *Dacicus*: Dac îngenunchiat oferă un scut lui Traian [332]; Dacia (personificată) imploră pe zeiţa Roma care stă pe o cuirasă şi-i întinde mîna (în prezenţa împăratului) [333]. Nimic din „satisfacţia brutală a biruitorului", de care vorbea C. Moisil [334], care trebuie aplicată, cum s-a văzut, altor evenimente: victoria contra invadatorilor din Dobrogea. Căci, în 102, *Dacia* a fost doar învinsă, nu zdrobită; Traian, împăratul sobru, nu se putea face ridicol precum Domitian cu o victorie doar pe jumătate!

Din anul 103 (după indicaţia celui de-al cincelea consulat al împăratului) datează o monedă de aur, reprezentînd un dac în atitudine tristă, aşezat pe o grămadă de arme şi sprijinindu-şi capul în mîna stîngă [335].

DACIA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

Condiţiile de pace impuse de Traian erau extrem de grele. Situaţia era diferită de aceea din anul 89; împăratul însuşi era un personaj dur, calculat, decis să slăbească regatul dacic astfel încît să nu se mai poată ridica niciodată. De ce totuşi Traian nu şi-a pus acum în aplicare intenţia-i fermă şi veche de a transforma Dacia în provincie?

După părerea noastră, o asemenea decizie ar fi comportat în acel moment primejdii prea mari. Transformarea Daciei în provincie ar fi riscat să dezlănţuie o mişcare generală antiromană; aceasta ar fi coalizat la cauza regelui partida filoromană, care va fi existat şi în Dacia ca pretutindeni (am văzut cum unii nobili daci vin să se închine lui Traian). Or, se pare că armata romană însăşi suferise pierderi grele şi probabil că nu era încă în stare să facă faţă unei noi confruntări, pe viaţă şi pe moarte. Mai era faptul că Traian avea de înfruntat o anumită opoziţie a senatului, care prefera pentru Dacia situaţia de regat clientelar; senatul avea motive să creadă că, după înfrîngerea suferită, dacii nu vor mai avea curajul să se ridice, necum să reprezinte o primejdie pentru dominaţia romană în Peninsula Balcanică.

Condiţiile păcii sînt expuse astfel de Cassius Dio [336]: „să dea înapoi armele, maşinile de război şi pe constructorii acestor maşini, să predea pe dezertori, să distrugă întăriturile şi să se retragă din teritoriul cucerit, ba încă să-i socotească duşmani sau prieteni ai săi pe cei ai romanilor; să nu mai primească nici un fugar, nici să nu mai ia în slujba lui vreun ostaş din Imperiul roman (căci Decebal atrăgea la sine prin momeli pe foarte mulţi oameni viteji)". Autorul antic ţine iarăşi să sublinieze: „De nevoie el primi aceste condiţii".

Aşadar, Decebal trebuia să predea armele şi maşinile de război pe care le primise de la Domitian în calitatea sa de rege aliat al poporului

---

[332] Cohen, 174; RIC, 447; Strack, 348, pl. V.
[333] Cohen, 598; RIC, 448; vezi Strack, Anhang IV, p. 301, nr. 55.
[334] C. Moisil, *Monedele împăratului Traian referitoare la războaiele cu dacii şi la cucerirea Daciei* (extras), Bucureşti, 1929, p. 4.
[335] RIC, II, p. 249, nr. 78.
[336] Cassius Dio, LXVIII, 9, 5–6.

roman, să trimită înapoi pe meșterii romani, precum și pe dezertori [337]. Cea mai gravă condiție era să dărîme zidurile cetăților. O scenă de pe Columnă (LXXVI) arată cîțiva daci care desprind cu tîrnăcoapele blocurile unui zid fixat de stîncă. De altfel, săpăturile arheologice au pus în evidență urme de demantelare (și apoi de refacere, în preajma celui de-al doilea război) la cetățile de la Piatra Roșie, Blidaru și Sarmizegetusa. Teama de reînvierea puterii dacilor determină pe Traian să interzică în mod expres primirea fugarilor, în special a oștașilor romani (folosiți probabil ca instructori militari, în schimbul unor recompense regești).

Mai erau și alte condiții grele. Una dintre ele sună astfel: „să se retragă din teritoriul cucerit", probabil teritoriul ocupat de romani în cursul operațiunilor. Este vorba în primul rînd de Banat, cu trecătoarea Tapae, unde Traian „a poruncit să se ridice un altar soldaților căzuți în luptă și să li se aducă în fiecare an jertfă pentru morți" [338], ceea ce, dacă altarul a fost ridicat pe locul bătăliei, ar indica ocuparea permanentă a acestor teritorii și după încheierea păcii. *Fără îndoială că era ocupată* și Oltenia, cel puțin partea ei de vest, căci altfel nu s-ar explica ridicarea podului de la Drobeta în intervalul dintre cele două războaie. Vom vedea că Decebal va pretinde lui Traian într-un anumit moment „să-i cedeze țara pînă la Istru" [339].

O altă condiție era, am văzut, să fie aliat devotat al Romei: „să-și socotească dușmani sau prieteni ai săi pe cei ai romanilor"; cu alte cuvinte, i se lua dreptul la o politică externă independentă.

„După ce rîndui acestea și lăsă oaste la Sarmizegetusa, punînd străji și în restul țării, el se întoarse în Italia", glăsuiește mai departe istoricul antic [340]. Așadar, au fost lăsate garnizoane în diferite locuri întărite *(phrourai)*, în castrele construite în cursul înaintării romane: în Banat și Țara Hațegului, în Oltenia, Muntenia și sudul Moldovei, precum și în sud-estul Transilvaniei.

Au existat în schimb discuții cu privire la Sarmizegetusa, unde Cassius Dio scrie că a fost lăsată o garnizoană romană. După C. Daicoviciu, aceasta nu putea fi cetatea de scaun a lui Decebal, ci viitoarea capitală romană a provinciei Dacia, confundată de autorul din secolul al III-lea atît de des citat cu reședința regilor daci [341]. Nu a lipsit însă nici părerea că este vorba chiar de Sarmizegetusa regală. În acest sens, este

---

[337] Utilizarea mașinilor de război de către daci este remarcată într-o scenă de pe columna (LXVI), unde se văd doi comați mînuind o catapultă. Despre dezertorii romani, vezi un pasaj (atribuit lui Cassius Dio) transmis de Suidas: „Soldații dovediți (vinovați) de o fărădelege, pe cînd se pregătesc să dezerteze la Decebal, sînt pedepsiți cu moartea" (I. I. Russu, StCl, 14, 1972, p. 125, fragm. 13).

[338] Cassius Dio, LXVIII, 8, 2.

[339] *Ibidem*, LXVIII, 12, 2.

[340] *Ibidem*, LXVIII, 9, 7.

[341] C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, p. 86—87; idem, în *Istoria României*, I, p. 307. Vezi și H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, p. 327—328: „Atunci cînd același istoric vorbește despre oastea lăsată la Sarmizegetusa, el nu se referă la capitala dacică. Aceasta nu fusese ocupată, iar săpăturile arheologice n-au pus în evidență prezența romană aici în anii 102—105. Dio Cassius nu știa nimic de Sarmizegetusa de pe Dealul Grădiștii: distrusă de romani la 106, ea căzuse de mult în ruină și uitare. Spunînd Sarmizegetusa, istoricul roman se gîndea la Sarmizegetusa romană din vremea lui, adică tocmai la orașul din Țara Hațegului. Firește că în 102 acest oraș nu exista încă; garnizoana romană fusese lăsată *pe locul* unde se va ridica el peste cîțiva ani". Vezi și *Fontes*, I, p. 691, nota 132.

semnificativă prezența unor terme romane, ridicate la sud de incinta de pe terasa V [342]; de asemenea, în cursul săpăturilor mai noi au apărut în zidul cetății cîteva blocuri de construcție cu numele legiunilor II Adiutrix Pia Fidelis, IIII Flavia felix (3 piese), un bloc cu inscripția unei vexilații (fracțiuni) a legiunii VI Ferrata, alături de altul cunoscut mai de mult cu reprezentarea capricornului (simbolul legiunii I Adiutrix) [343]. Este deci probabil că forța de supraveghere romană a fost așezată chiar în capitală, ale cărei ziduri au fost refăcute și poate parțial rectificate pentru a se apropia de aspectul unui castru roman [344].

Forța de ocupație romană lăsată în Dacia trebuie să fi fost apreciabilă. Cum s-a văzut din prezența blocurilor cu inscripție, ea includea fracțiuni din cîteva legiuni (dacă nu chiar legiunile cu întreg efectivul lor), precum și numeroase unități auxiliare. N. Gostar remarca faptul că un număr important de trupe (1 ală și 12 cohorte), cunoscute în anul 100 într-o diplomă militară a provinciei Moesia Superior [345], nu mai apar în diploma militară din 103 — 107 a aceleiași provincii [346]; în schimb apar (este drept, mai tîrziu) între trupele provinciei Dacia [347]. De aici, N. Gostar trăgea concluzia că aceste trupe erau deja dislocate pe teritoriul Daciei în intervalul dintre cele două războaie dacice ale lui Traian [348]. Numele comandantului roman era Longinus; el nu era doar legatul unei legiuni [349], ci probabil chiar comandat al întregii armate de ocupație din Dacia, cu un titlu care ar putea suna astfel: *legatus Augusti pro praetore exercitus legionarii et auxiliorum in Dacia tendentium*(?), „legat imperial (comandant) al armatei din legiuni și trupe auxiliare aflate în Dacia"; el era un consular (fost consul) [350]. Pentru acest motiv, a fost identificat cu Cn. Pinarius Aemilius Cicatricula Pompeius Longinus, consul în anul 90, fost legat al provinciilor Moesia Superior (între 93—95) și Pannonia (96 — 98)[351].

Traian a scris senatului, cerîndu-i să întărească pacea. Solii daci au bătut drumul pînă la Roma, unde s-au înfățișat înaltului corp legiuitor al imperiului. „Ei puseră armele jos, își legară mîinile în felul prinșilor de război și rostiră cîteva cuvinte de implorare. În felul acesta îi înduplecară la pace și-și luară înapoi armele" [352].

---

[342] Vezi I. Glodariu — E. Iaroslavschi — A. Russu, *op. cit.*, p. 133 și fig. 25.

[343] IDR, III/3, nr. 268—271 (cu indicarea surselor bibliografice).

[344] Autorii contribuției citate la nota 342 cred însă că garnizoana romană s-a stabilit în capitala regală abia după înfrîngerea definitivă a dacilor, în 106 (*op. cit.*, p. 128—129).

[345] CIL, XVI, 46.

[346] CIL, XVI, 54.

[347] CIL, XVI, 57 și 163 (=IDR, I, 2—3) din anul 110.

[348] N. Gostar, Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași, 13, 1976, p. 64—65.

[349] Cum ar rezulta din traducerea cuvîntului στρατοπέδος: Cassius Dio, LXVIII, 12, 1.

[350] Vezi Fronto, *De bello Parthico*, II, p. 214: „... oare n-a fost prins în Dacia un bărbat de rang consular, sub comanda personală a strămoșului vostru Traian?"; în legătură cu evenimentul la care izvorul face aluzie, vezi mai departe, p. 74.

[351] R. Syme, *Danubian Papers*, București, 1971, p. 185; vezi și N. Gostar, *loc. cit.*, p. 63—69.

[352] Cassius Dio, LXVIII, 10, 1.

Întors la Roma, Traian își sărbători triumful [353] și își luă titlul de *Dacicus* [354], organizînd o serie de festivități (lupte de gladiatori în teatru și reprezentații cu actori de pantomimă). Emisiunile monetare îl reprezintă pe Traian în cvadrigă triumfală [355]; pe un *aureus* din anul 103, împăratul Traian prezintă senatului un dac îngenunchiat [356].

Fără îndoială că pentru ambii adversari, pacea însemna doar un armistițiu între două războaie.

Cel puțin Traian considera aranjamentele păcii din 102 drept provizorii. Intenția lui fermă era de a transforma Dacia în provincie. Așa se face că, în intervalul dintre cele două războaie, arhitectul Apollodor din Damasc construiește un pod de piatră peste Dunăre [357], apărat la cele două capete, *Drobeta* și *Pontes*, de două castre puternice. Iată descrierea podului, așa cum ne-a rămas de la Cassius Dio [358]:

„Traian construi peste Istru un pod de piatră, pentru care nu știu cum să-l admir îndeajuns. Minunate sînt și celelalte construcții ale lui Traian, dar acesta este mai presus de toate acelea. Stîlpii, din piatră în patru muchii, sînt la număr de douăzeci; înălțimea este de o sută cincizeci de picioare, în afară de temelie, iar lățimea de șaizeci. Ei se află, unul față de altul, la o distanță de o sută șaptezeci de picioare și sînt uniți printr-o boltă. Cum să nu ne mirăm de cheltuiala făcută pentru acești stîlpi? Nu trebuie oare să ne uimească și felul meșteșugit în care a fost așezat în mijlocul fluviului fiecare stîlp, într-o apă plină de vîrtejuri, într-un pămînt nămolos, de vreme ce cursul apei nu putea fi abătut? Am arătat lățimea fluviului, nu pentru că ar curge numai cu această lățime — căci pe parcurs se lățește de două ori și de trei ori pe atît — , ci pentru că acolo este locul cel mai îngust și cel mai potrivit pentru construirea unui pod. Cu cît spațiul se îngustează mai mult aci — deoarece apa coboară dintr-o întindere largă, pentru a intra din nou în alta și mai mare — cu atît se face mai năvalnică și mai adîncă. Încît și împrejurarea aceasta se adaugă la greutatea construirii podului. Concepția măreață a lui Traian se vădește și din aceste lucrări. Astăzi însă podul nu folosește la nimic, căci nu mai există decît stîlpii, iar pe deasupra lor nu se mai poate trece: ai zice că au fost făcuți numai ca să facă dovada că firii omenești nimic nu-i este cu neputință. Traian se temea că, după ce îngheață Istrul, să nu se pornească război împotriva romanilor rămași dincolo și construi acest pod, pentru ca transporturile să se facă cu ușurință peste el. Dimpotrivă, lui Hadrian i-a fost teamă că barbarii vor birui străjile acestuia și vor avea trecerea lesnicioasă spre Moesia; de aceea, distruse partea de deasupra".

Motivarea construirii podului: „Traian se temea ca, după ce îngheață Istrul, să nu se pornească război împotriva romanilor rămași dincolo ...", ar fi o indicație că această operă a început încă din anul

---

[353] A. Degrassi, *Inscriptiones Italiae*, XIII, 1, p. 157; vezi și Pliniu cel Tînăr, Scrisori, VIII, 4, 2.

[354] Cassius Dio, LXVIII, 10, 2.

[355] RIC, II, 48 și 72, Strack, 58 și 60, pl. I (cf. p. 109).

[356] RIC, II, 215, pl. VIII/145.

[357] Vezi D. Tudor, *Podurile romane la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 53—153; idem, *Oltenia romană*⁴, p. 56—68.

[358] Cassius Dio, LXVIII, 13, 1—6.

102, îndată după terminarea operaţiilor militare. Ideea încolţise în mintea împăratului cel puţin din iarna anilor 101/102, cînd îngheţarea Dunării a înlesnit acţiunea de diversiune în Moesia Inferior a dacilor şi aliaţilor lor. Aceasta subliniază iarăşi intenţia lui Traian de a lega temeinic de imperiu teritoriile anexate şi, fără îndoială, de a transforma întregul regat al lui Decebal în provincie.

Construirea podului este imortalizată prin baterea de către senatul roman a unei monede de bronz [359]. Podul este redat schematic, cu două turnuri dreptunghiulare la capete împodobite cu statui; de un capăt al podului este legată o corabie. Tot cu acest prilej probabil s-a bătut şi moneda cu reprezentarea zeului *Danuvius* [360].

Decebal era fără îndoială conştient de intenţiile adversarului său; de aceea se pregăteşte, deocamdată în taină, pentru revanşă. Cassius Dio rezumă toate acestea, cînd expune motivele celui de-al doilea război [361]: „ ... Decebal în multe privinţe nu respectă tratatul, ci îşi pregăteşte arme, primeşte fugari, reface întăriturile, trimite soli la vecini şi aduce pagube celor ce nu se înţelegeau cu el, iar iazigilor le-a smuls un ţinut ...".

Din faptul că Decebal se înarmează cu înfrigurare, reiese că nu fusese îngenunchiat cu totul; că avea încă la dispoziţie mijloace de a-şi făuri arme şi locuri ferite pentru a primi pe dezertori, unde autorităţile militare romane nu puteau pătrunde să-i aresteze. Mai gravă încălcare — tocmai pentru că nu putea fi ascunsă şi deci tăgăduită — era reconstruirea cetăţilor; aceasta nu se putea face sub ochii romanilor, fără ca ei să intervină. Acuzaţia conţinea probabil un sîmbure de adevăr, dar mai degrabă în sensul că Decebal nu executase întru totul ordinul de distrugere a fortificaţiilor; cît despre lucrări de refacere sau reparaţii, ele s-au făcut în grabă, probabil abia după dezlănţuirea răscoalei antiromane. Faptul că Longinus este convins să vină la Decebal, fiind capturat de viu, arată că el nu bănuia intenţiile regelui şi nu avea nici motive deosebite de supărare contra lui. Acuzaţia romană, consemnată de istoricul greco-roman din secolul al III-lea, era menită să justifice în faţa contemporanilor, a istoriei şi a zeilor că vinovat de război era Decebal!

În schimb, era reală fără îndoială acuzaţia că Decebal înţelegea să ducă o politică externă independentă. Probabil că de acum datează solia sa la Pacorus al II-lea, regele parţilor, căruia între alte daruri îi trimite pe sclavul Callidromus. Vecinii la care Decebal trimite soli puteau fi marcomanii şi cvazii de la nord-vest de Dacia, poate şi carpii şi costobocii care locuiau în centrul şi nordul Moldovei, bastarnii din răsăritul Daciei şi sarmaţii roxolani aflaţi şi mai spre răsărit, cu care mai cooperase în iarna 101/102. Nu pot fi număraţi între aceşti aliaţi posibili sarmaţii iazigi, cuibăriţi între Dunăre şi Tisa încă de la începutul secolului I e.n. Cassius Dio spune că Decebal „le-a smuls" un ţinut; din faptul că după aceea, deşi îl revendicau, Traian nu li l-a restituit, rezultă că este vorba de un teritoriu care a fost ulterior înglobat imperiului. Acesta nu putea fi decît zona de cîmpie a Banatului, deci la vest şi nord de linia Lederata — Aizis —

359 RIC, II, 569, pl. X/188.
360 *Ibidem*, 100, pl. VIII/142.
361 Cassius Dio, LXVIII, 10, 3.

— Berzobis — Tibiscum, pînă la Mureş şi poate dincolo de acesta. Aici sarmaţii vor fi pătruns cu turmele lor, profitînd de situaţia grea a dacilor, poate încă în cursul războaielor cu Domitian. Aceasta constituia, se vede, o încălcare a obligaţiei pe care regele şi-o asumase „să-i socotească duşmani sau prieteni ai săi pe cei ai romanilor"[362]; or se pare că atunci romanii erau în relaţii bune cu iazigii, după pacea încheiată de Domitian [363] (dar dimpotrivă cu cvazii şi marcomanii: Decebal fusese obligat să permită trecerea spre ţinuturile acestora a corpului expediţionar condus de C. Vellius Rufus; vezi mai sus, p. 32).

AL DOILEA RĂZBOI DACIC AL LUI TRAIAN

Autorul antic lasă să se creadă că Traian se dedase liniştit cu totul treburilor obşteşti şi vieţii de la Roma. „Dar cînd i s-a anunţat că Decebal în multe privinţe nu respectă tratatul ... "(urmează enumerarea acuzaţiilor care i se aduceau; vezi consemnarea lor, de către noi, în paginile anterioare) „senatul decretă că Decebal este din nou vrăjmaş, iar Traian însuşi, fără să lase conducerea altor generali, porni cu război împotriva aceluia" [364]. O monedă de bronz bătută acum arată cum Tibrul (personificat) furios se aruncă asupra Daciei, doborînd-o la pămînt [365].

Traian părăsea Roma la 4 iunie 105, îmbarcîndu-se la Brundisium [366]; îmbarcarea împăratului şi a statului său major este redată de o scenă de pe columnă (LXXIX). Încă pe pămînt roman, înainte de a ajunge în Dacia, Traian va fi fost întîmpinat de o solie din partea regelui dac. „Întrucît mulţi daci trecuseră de partea lui Traian — şi încă din alte pricini —, Decebal ceru iarăşi pace" [367]. Condiţiile care i le punea împăratul erau probabil inacceptabile; textul păstrat din *Istoria romană* a lui Cassius Dio menţionează numai: „Însă el nu înţelegea să depună armele şi să se predea" — ceea ce este destul pentru a ne face să înţelegem că pretenţiile lui Traian echivalau cu o capitulare fără condiţii, erau deci inacceptabile; de aceea, Decebal „îşi aduna — în văzul tuturor — trupe şi chema în ajutor pe vecini". Regele dac adresează un apel patetic popoarelor vecine, chemîndu-le la alianţa antiromană: „Spunea că dacă-l vor părăsi pe dînsul, şi ei vor fi în primejdie; că mai uşor şi mai sigur îşi vor păstra libertatea, ajutîndu-l în luptă, înainte ca el să fi suferit vreo nenorocire. Însă privind nepăsători cum sînt nimiciţi dacii, mai pe urmă vor ajunge ei înşişi robi, căci vor rămîne fără aliaţi" [368]. Apelul a rămas probabil fără ecou. A contat desigur teama de represaliile romanilor, în caz că-l vor ajuta pe

362 Idem, LXVIII, 9, 5.

363 Cf. Suetonius, *Domitianus*, 6, 1; Statius, *Silvae*, III, 3, 171.

364 Cassius Dio, LXVIII, 10, 4. Vezi şi următorul pasaj transmis de Suidas, după Arrianus sau Crito: „Încălcările din partea lui Decebal au mers atît de departe, încît a fost necesar a se pune capăt prin război insolenţei lui".

365 RIC, II, 556, pl. X/180.

366 *Fasti Ostienses* (ed. L. Vidman, Praga, 1982), p. 46. Vezi A. Degrassi, *La via seguita da Traiano nel 105 per recarsi nella Dacia*, în Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia, 22, 1946—1947, p. 167—173 (= *Scritti vari di antichità*, I, Roma, 1962, p. 567—581).

367 Cassius Dio, LXVIII, 11, 1.

368 *Ibidem* 11, 2.

Decebal. Simţeau, totodată, că libertatea lor nu era direct şi imediat ameninţată, dar, fără îndoială, mai sperau că nimicirea lui Decebal le va uşura încercarea de a ocupa cel puţin o parte din pămînturile dace rîvnite (vezi scena C: aliaţii care părăsesc pe Decebal).

Lacuna din textul lui Cassius Dio nu ne lasă să înţelegem la ce anume se referă istoricul antic cînd scrie: „Prin forţă Decebal n-a izbutit"; în continuare ne relatează însă următoarea încercare desperată a acestuia: „Dar era cît pe-aci să-l ucidă pe Traian prin vicleşug, întinzîndu-i o cursă. Trimise în Moesia cîţiva dezertori, ca să încerce să-l omoare, întrucît se putea ajunge uşor la el. Atunci, din cauza nevoilor războiului, primea fără excepţie pe oricine voia să-i vorbească. Oamenii aceia nu au putut însă să-şi aducă la îndeplinire planul, fiindcă unul din ei a fost bănuit şi prins. Supus la cazne, a dat în vileag întreaga urzeală" [369].

Toate acestea se petreceau cînd Traian nu trecuse încă Dunărea. Împăratul punea probabil la punct pe teritoriul Moesiei Superior ultimele detalii ale expediţiei. S-ar putea însă ca adversarii să nu fi socotit total epuizate mijloacele diplomatice, ca dovadă că generalul Longinus este convins să aibă o întrevedere cu Decebal; iată ce ne spune Cassius Dio: „Atunci Decebal chemă la dînsul pe Longinus, comandantul unei legiuni, a cărui dîrzenie o simţise în luptele purtate cu el, şi, după ce-l convinse să vină, sub cuvînt că va face ce i se va porunci, îl prinse şi-l întrebă de faţă cu alţii despre planurile lui Traian. Pentru că [Longinus] nu voia să mărturisească nimic, îl ţinu sub pază, dar nelegat. Decebal trimise apoi un sol la Traian şi ceru acestuia — în schimbul eliberării lui Longinus — să-i cedeze ţara pînă la Istru şi să-i plătească banii care i-a cheltuit cu războiul. [Traian] răspunse prin vorbe îndoielnice prin care voia să arate că nici nu-l preţuieşte prea mult pe Longinus, dar nici prea puţin; că nici nu dorea să-l piardă, dar nici să-l scape cu sacrificii mari. Decebal mai stătea în cumpănă, neştiind ce să facă. Dar între timp Longinus îşi făcu rost de otravă, cu ajutorul unui libert de-al său, şi făgădui lui Decebal că are să-l împace cu Traian, pentru ca regele să nu bănuiască de loc ce are în gînd şi să nu i se pună o pază aspră; Longinus scrise o scrisoare plină de rugăminţi şi o dădu libertului s-o ducă lui Traian, spre a putea să rămînă nestînjenit. După ce libertul plecă, Longinus bău otravă în timpul nopţii şi muri. După această întîmplare, Decebal ceru lui Traian pe libert şi făgădui să-i dea în schimb trupul lui Longinus şi zece prizonieri. Şi trimise îndată un centurion prins împreună cu Longinus, spre a aduce la îndeplinire cele cerute. Traian află de la acesta tot ce se petrecuse cu Longinus. Dar nu-i trimise înapoi lui Decebal nici pe acela, şi nu-i dădu nici pe libert, socotind că viaţa libertului este mai de preţ pentru demnitatea imperiului decît înmormîntarea lui Longinus" [370].

Indiferent de pretenţia lui Decebal — exagerată de istoricul antic — ca Traian să-i restituie teritoriul cucerit şi mai ales să plătească despă-

---

369 *Ibidem*, 11, 3.

370 *Ibidem*, 12, 1—5. De întîmplarea relatată se leagă poate un pasaj, transmis de Suidas (eventual după Criton: I. I. Russu, StCl, 14, 1972, p. 126, fragm. 15); vezi la noi, p. 42 cu nota 230.

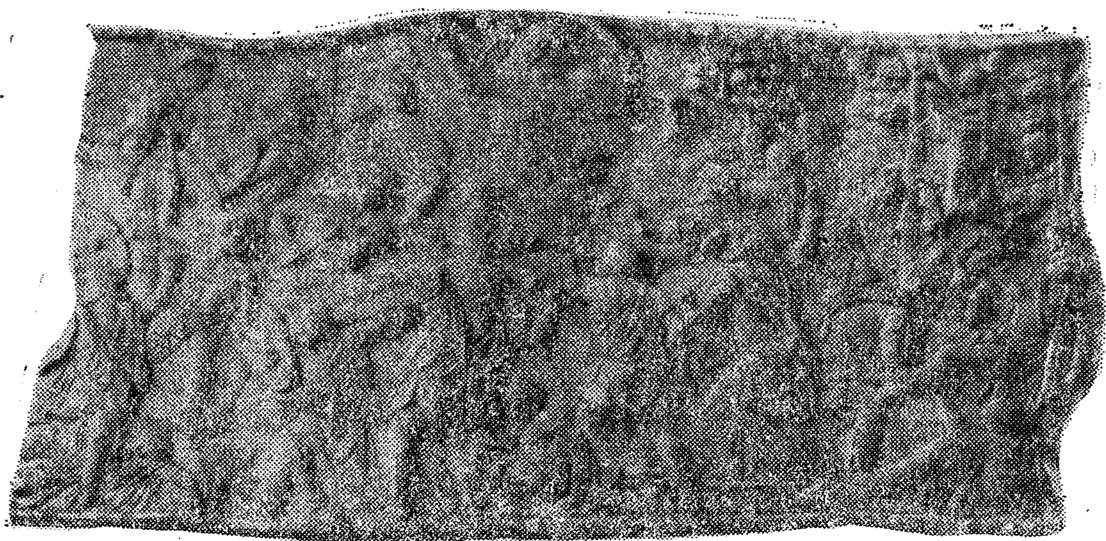

Fig. 1. Columna lui Traian. Scena XXIV. Bătălia de la Tapae.

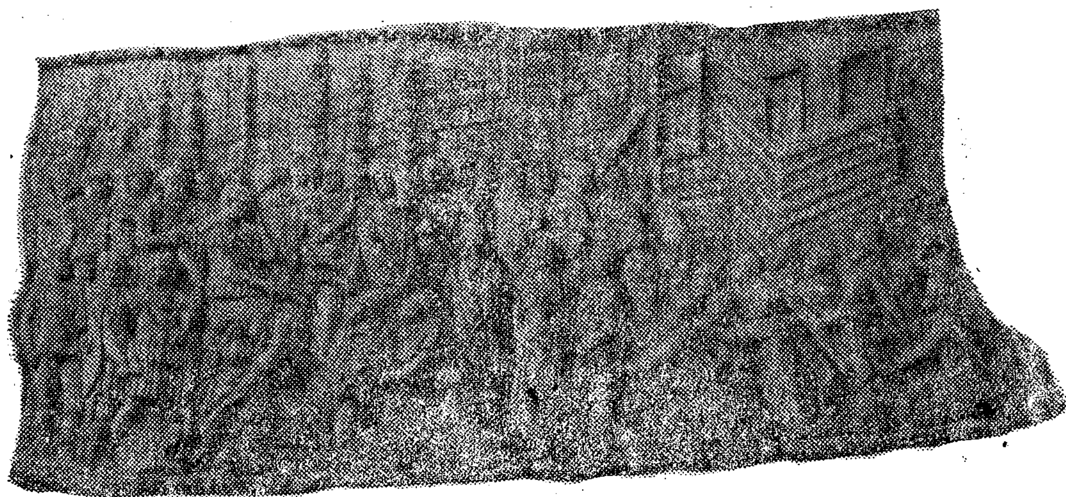

Fig. 2. Columna lui Traian. Scena LXXV. Solia dacică la împăratul Traian.

Fig. 3. Columna lui Traian. Scena LXXV (continuare). Solia dacică la împăratul Traian.

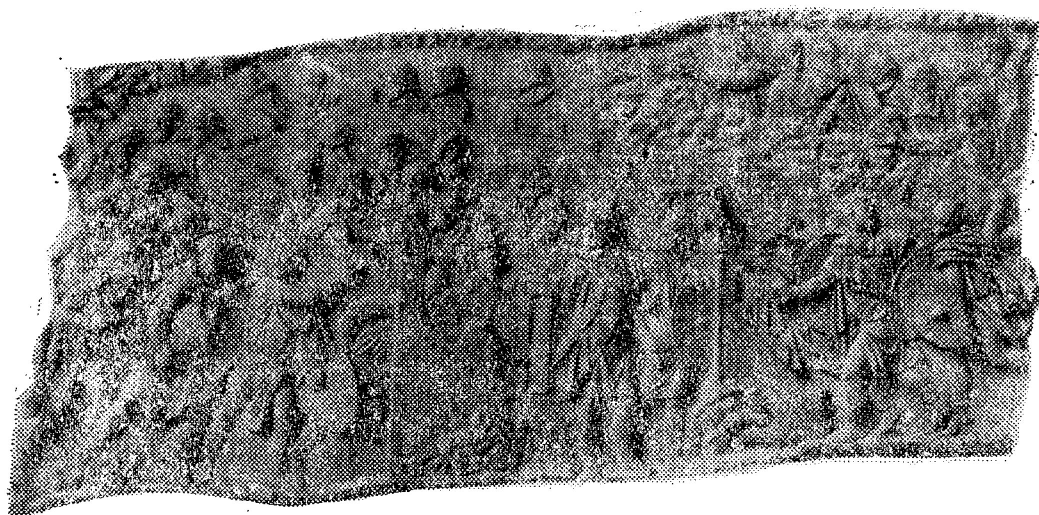

Fig. 4. Columna lui Traian. Scena XCIII. Decebal pregătește un atac.

Fig. 5. Columna lui Traian. Scenele CXXXIV–CXXXV. Atacul dacilor asupra unui castru roman.

Fig. 6. Columna lui Traian. Scena CXXXVIII. Transportarea tezaurului dacic.

Fig. 7. Columna lui Traian. Scenele CXXXIX—CXL. Regele Decebal hotărînd să iasă din încercuirea romană.

Fig. 8. Columna lui Traian. Scena CXLIV. Regele Decebal urmărit de cavaleria romană.

Fig. 9. Columna lui Traian. Scena CXLV. Moartea eroică a regelui Decebal.

Fig. 10. Columna lui Traian. Scena CXLVII. Alocuţiunea finală a împăratului Traian.

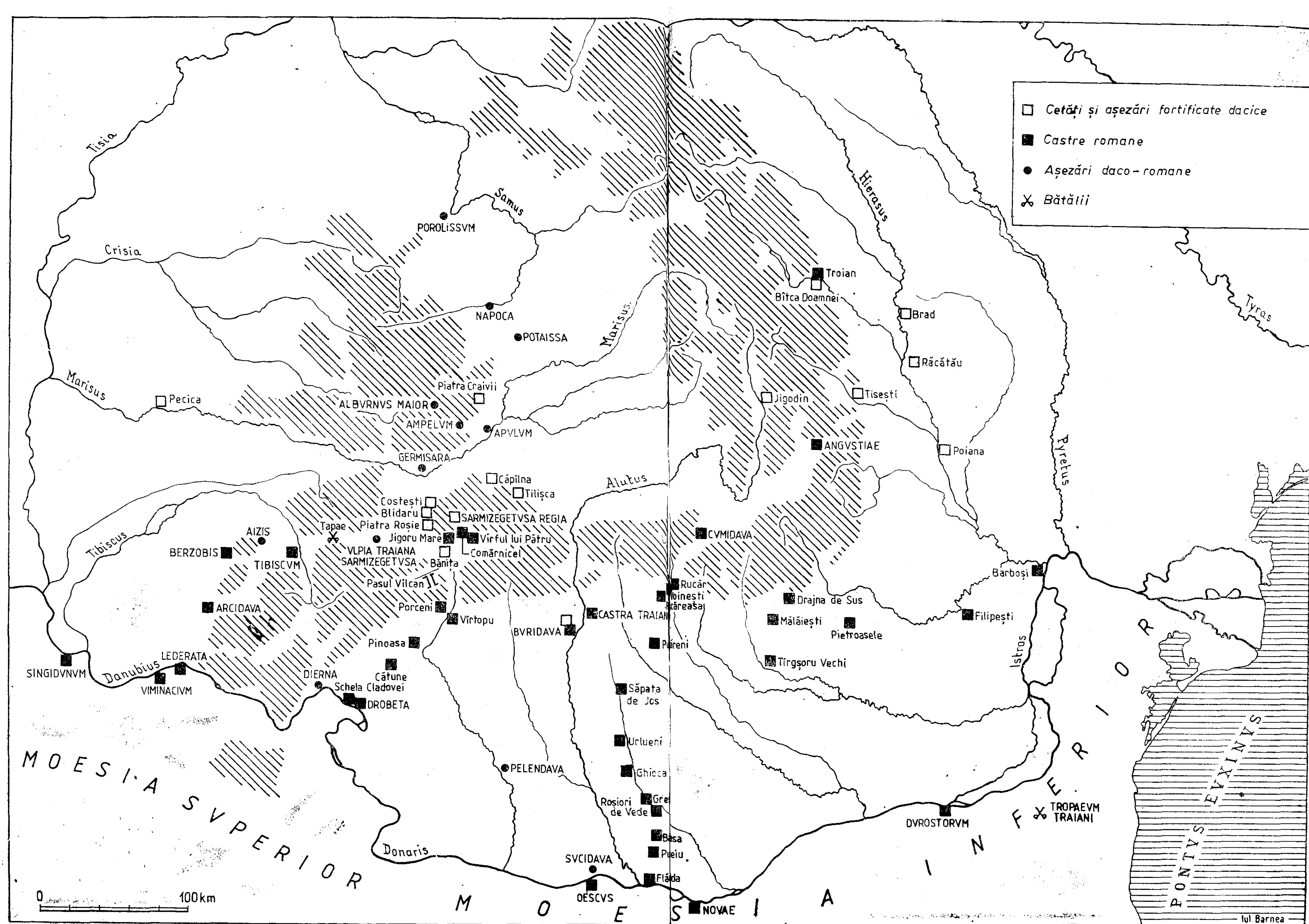

Fig. 11. Dacia la sfîrşitul secolului I — începutul secolului II e.n. (desen de Iuliana Barnea

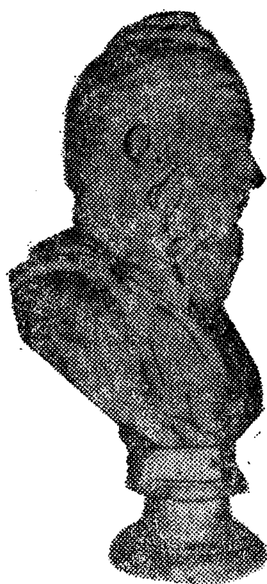
1

2

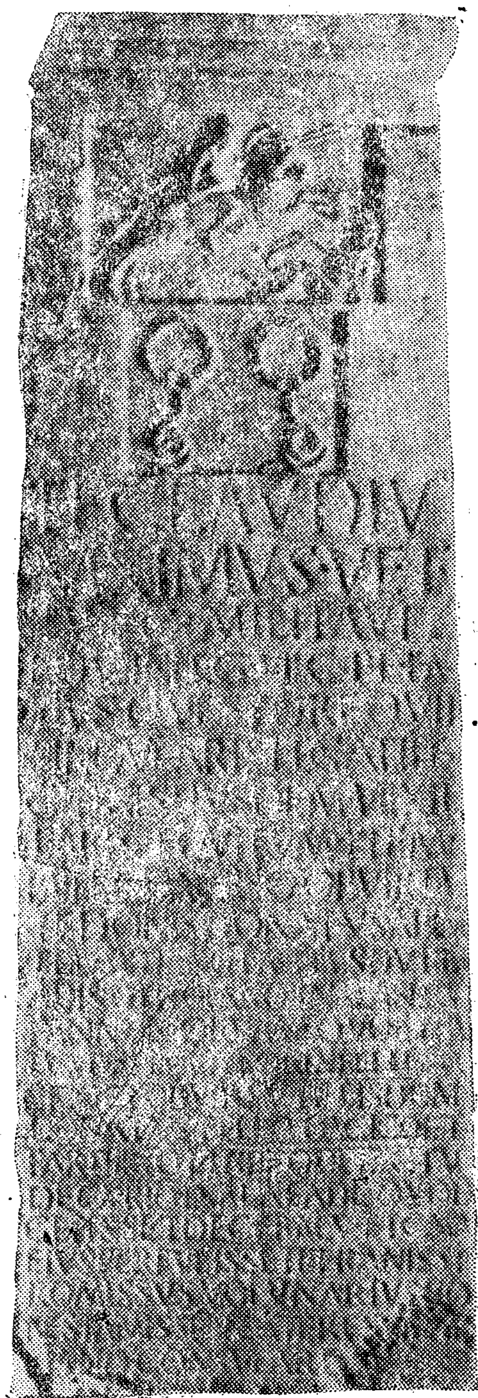
3

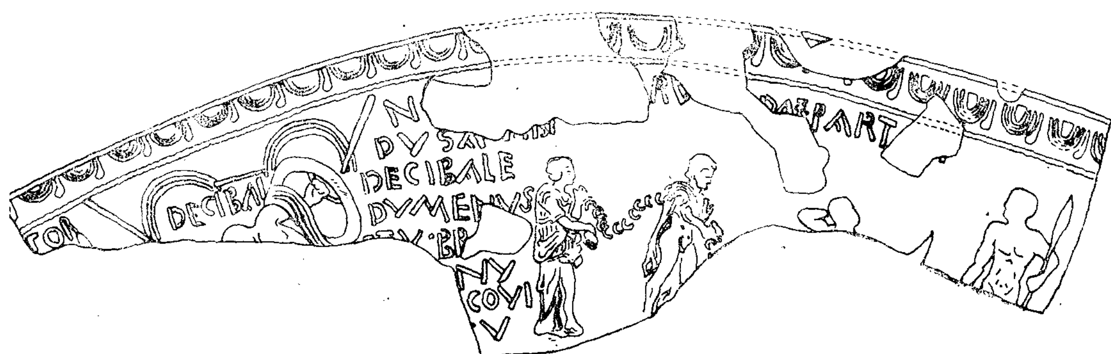

4

Fig. 12. Busturi atribuite lui Decebal, păstrate în Muzeul Vaticanului (1—2) și la Ermitaj, Leningrad (3—4).

Fig. 13. Stela funerară a lui Ti. Claudius Maximus.

1

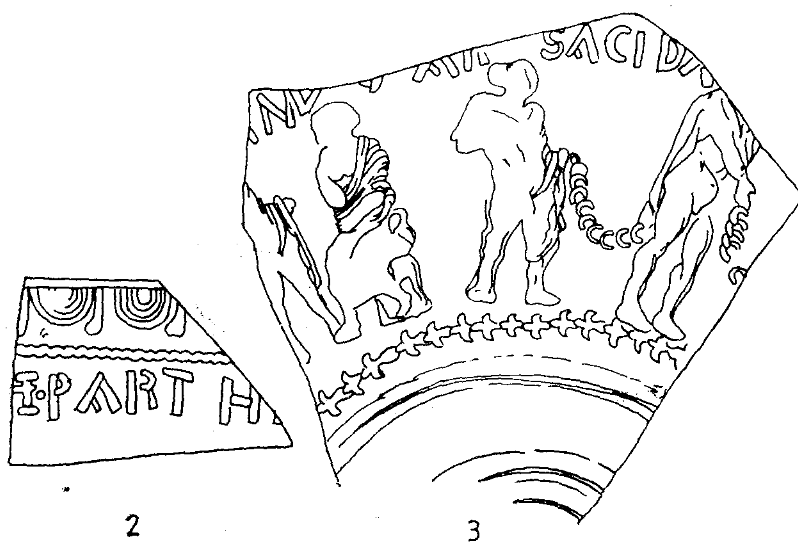

Fig. 14. Fragmente de vas *terra sigillata:* 1 Blain (Franța); 2 La Graufesenque (Franța); 3 Strasbourg (Franța).

Fig. 15. Vas fragmentar de tip *terra sigillata* de la La Graufesenque (Franța).

Fig. 16. Monede romane (revers) : 1 podul de la Drobeta, 2 *Dac(ia) cap(ta)*.

Fig. 17. Inscripţia de la Camboglanna (Britannia) a cohortei I Aelia Dacorum.

gubiri de război [371], rezultă că Decebal încerca totuși cu disperare să mențină pacea; aceasta reiese și din faptul că Longinus adoarme ușor bănuielile lui Decebal, promițînd să-l împace pe rege cu împăratul. Acum însă, eșuînd toate tentativele, rămînea să decidă numai calea armelor.

Capturarea lui Longinus, urmată de sfîrșitul tragic al acestuia, au însemnat deschiderea ostilităților. Columna ni-i arată pe daci atacînd primii (scenele XCIII—XCV) [372]; era semnalul răscoalei antiromane, în speranța că dușmanul va fi aruncat peste Dunăre înainte ca Traian să treacă dincoace cu grosul trupelor sale. Probabil că abia acum se refac în grabă unele fortificații, așa cum au arătat cercetările arheologice: zidul Sarmizegetusei (unde se folosesc blocuri cu inscripții și însemne ale legiunilor romane, poate după nimicirea garnizoanei lăsate aici de Traian); construirea cetății nr. 2 de pe Blidaru; construirea unei incinte noi, mai largi, la cetatea de la Piatra Roșie; refacerea elementelor defensive ale cetății de la Costești [373].

Istoricul antic afirmă că unul din motivele pentru care Decebal ceruse pace încă de la începutul ostilităților era faptul că mulți daci trecuseră de partea lui Traian. În mod constant, vina este aruncată pe nobilimea care găsea mai ușoară calea trădării decît rezistența armată [374]. Columna ne arată însă un grup de daci închinîndu-se lui Traian (scena XC): este vorba de comați, bărbați și copii, care întind mîinile în semn de rugă spre împărat. Scena se petrece foarte probabil la sud de Dunăre [375]; sînt oameni pașnici fugiți de urgia războiului, care cer poate îngăduința să li se permită revenirea la căminele lor. Probabil că împăratul le-a îndeplinit rugămintea — altfel, reprezentarea scenei nu și-ar fi avut rostul.

Abia după aceea Columna (XCVIII—XCIX) reprezintă podul de peste Dunăre construit de Apollodor din Damasc; scena înfățișează pe Traian pe cale de a aduce o jertfă cu prilejul inaugurării podului.

„Traian trecu Istrul pe acest pod și a purtat război mai mult cu chibzuială decît cu înfocare, biruindu-i pe daci după îndelungi și grele strădanii. El însuși dădu multe dovezi de pricepere la comandă și de vitejie, iar oștenii trecură împreună cu dînsul prin multe primejdii și dădură dovadă de vrednicie. Un călăreț greu lovit fu scos din luptă în nădejdea că va mai putea fi salvat. Dar simțind el că nu se va mai vindeca, se repezi din cort (căci rana nu-l istovise de tot) și se întoarse la postul său, prăbușindu-se fără suflare, după ce săvîrși fapte mărețe" [376]. Este tot ce ne-a

---

[371] Ultima pretenție, dacă nu cumva era o sfidare aruncată romanului (vezi solia către Domitian, cerînd ca „fiecare roman să-i dea lui Decebal, anual, cîte doi oboli"; Cassius Dio, LXVII, 6, 5), era poate mai degrabă o cerere ca împăratul să revină asupra plății subsidiilor.

[372] După H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la Decebal*, p. 330, aceasta ar reprezenta o denaturare oficială a faptelor — din dorința lui Traian de a arunca vina războiului pe Decebal.

[373] I. Glodariu — E. Iaroslavschi — A. Rusu, *op. cit.*, passim.

[374] Vezi nota 367. Cf. H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 330: „Ceea ce era și mai grav, unele căpetenii dace, ademenite de aurul Romei sau înspăimîntate de puterea armelor ei, trecuseră împreună cu oamenii lor de partea împăratului". La o asemenea împrejurare poate să se refere un alt pasaj (eventual tot din Criton: I. I. Russu, StCl, 14, 1972, p. 127, fragm. 18), transmis de Suidas: „iar mulți dintre geți se deplasară (din locurile lor) și trei mii revenră (acasă); întîlnind pe comandanții (romani), se angajară să fie leali și să execute poruncile (lor)".

[375] Dimpotrivă, R. Vulpe, *Columna*, p. 173, situează această scenă în Banat; vezi și explicația scenei XCI.

[376] Cassius Dio, LXVIII, 14, 1—2.

rămas de la Cassius Dio despre acest război, de fapt ceea ce s-a păstrat în excerptele lui Xiphilinus ; relatarea istoricului antic trebuie să fi fost însă destul de amplă, dacă a ținut să relateze chiar și un episod mărunt precum acela despre eroismul călărețului roman.

Războiul a fost se pare destul de greu resimțit și de romani. Istoricul antic ne spune că Traian „a purtat război mai mult cu chibzuială decît cu înfocare" ; împăratul a gîndit bine fiecare acțiune, pentru a evita capcanele și situațiile neprevăzute. Biruința a fost cîștigată „după îndelungi și grele strădanii". Este ceea ce rezultă și din scenele Columnei. Se pare că toată vara anului 105 a fost trecută cu operațiuni menite a readuce armata romană la pozițiile pierdute în urma dezlănțuirii răscoalei antiromane. Atacul asupra Daciei s-a desfășurat probabil și atunci din mai multe direcții : din vest, prin Banat pînă spre valea Mureșului și valea Apei Orașului ; dinspre sud, de la Drobeta, prin pasul Vîlcan ; în sfîrșit poate că și pe valea Oltului. În orice caz, la căderea iernii, cercul în jurul cuibului de vulturi din munți trebuie să se fi strîns puternic.

Probabil că operațiunile de cucerire a ultimelor cetăți au început abia în vara anului 106 [377]. Arheologii au constatat că cetatea de la Costești a fost din nou trecută prin foc și sabie. La asediul cetăților, romanii folosesc mașini de război și scări pentru escaladarea zidurilor. Într-o scenă, de pe Columnă (CXIII), se vede cum un castru roman a fost ridicat în apropierea zidurilor unei cetăți dacice ; ea nu pare a fi Sarmizegetusa, cum se crede [378], pentru că sistemul de construcție a zidurilor (rînduri din pietre neregulate alternînd cu bîrne de lemn) este diferit de cel constatat prin săpăturile arheologice de la Sarmizegetusa Regia (blocuri paralelipipedice de piatră). Se văd soldații romani purtînd scări pentru a asalta zidurile citadelei dacice, apoi escaladîndu-le ; dar se pare că apărătorii au respins atacul. În continuare, se văd alte lupte violente ; soldații romani sînt biruitori, dacii zac doborîți cu săbiile încovoiate căzute alături.

Alte scene redau asediul unei cetăți cu ziduri din piatră tăiată regulat (CXVI și urm.). Aceasta trebuie să fie Sarmizegetusa. Scena prezintă soldați romani care probabil escaladează zidurile, în timp ce alții, din afară, cu tîrnăcoapele, încearcă să facă o breșă în zid. S-ar părea că și aici atacul a fost respins, căci într-o scenă (CXVII) vedem cum soldații romani construiesc un fel de turn de lemn (?) [379], pentru a putea urca pe ziduri. Cîteva scene redau în continuare asediul capitalei regale. Apărătorii rezistă cu înverșunare, deși sînt sleiți de puteri. O scenă dramatică (CXX) redă împărțirea ultimelor rezerve de apă între apărători ; sînt deopotrivă tarabostes (îi recunoaștem după *pileus*) și comați. Într-o altă scenă (CXIX) vedem cum apărătorii pun foc construcțiilor din cetate, pentru ca nimic să nu cadă în mîna cuceritorului. Dar rezistența continuă în alte părți. Într-o scenă (CXXXII—CXXXIII), vedem cum apărătorii părăsesc o cetate, poate în cursul nopții, în liniște, cu gîndul de a cuceri printr-un

[377] A se vedea scena CX, unde soldații romani sînt ocupați cu secerarea grîului ; vezi N. Gostar, *Une scène agricole de la Colonne Trajane*, în Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași (secțiunea III, istorie), 18, 1972, 2, p. 147—152.

[378] C. Daicoviciu — H. Daicoviciu, *Columna*, explicația de la fig. 48 și următoarele; R. Vulpe, *Columna*, p. 201—202.

[379] După R. Vulpe, *Columna*, p. 205, sînt *aggeres* — parapet pentru a înlesni lupta la un nivel egal cu al apărătorilor.

atac prin surprindre castrul roman din apropiere. Într-adevăr, o scenă de pe Columnă (CXXXIV) îi arată cum, protejați de scuturile lor ovale, dacii încearcă să ia cu asalt un castru, dar sînt respinși cu pierderi grele; un grup de tarabostes asistă de pe o înălțime la luptă, cel din centru pare a fi chiar regele Decebal (scena CXXXV).

Din capitala cucerită și jefuită, romanii duc tot ce pot lua (vezi scena CXXIV); o scenă (CXXXVIII) arată cum prada, constînd din vase probabil din metal prețios, este încărcată în samare pe cai. Între timp, a fost capturat și tezaurul regal. „Fură descoperite și comorile lui Decebal, deși se aflau ascunse sub rîul Sargetia, din apropierea capitalei sale. Căci [Decebal] abătuse rîul cu ajutorul unor prizonieri și săpase acolo o groapă. Pusese în ea o mulțime de argint și aur, precum și alte lucruri prețioase, mai ales dintre cele care suportau umezeala, așezase peste ele pietre și îngrămădise pămînt, iar după aceea adusese rîul din nou în albia lui. Tot cu oamenii aceia [Decebal] pusese în siguranță, în niște peșteri, vestminte și alte lucruri la fel. După ce făcu toate acestea, îi măcelări, ca să nu dea nimic pe față. Dar Bicilis, un tovarăș al său, care cunoștea cele întîmplate, fu luat prizonier și dădu în vileag toate acestea" [380].

Cei scăpați din încercuire — printre ei însuși regele Decebal — încearcă să se desprindă de urmăritori. Probabil că viteazul rege spera să mai organizeze o rezistență, spre răsărit, unde mai avea cetăți care încă nu fuseseră cucerite. Poate voia să treacă mai departe, dincolo de munți, să înjghebe o coaliție cu bastarnii și roxolanii cu care se aliase în cursul expediției moesice din iarna dintre anii 101/102. Această nădejde va fi împărtășit-o credincioșilor săi, cărora le mai vorbește într-o scenă reprodusă de columnă (CXXXIX). Dar romanii erau pe urmele lor (scenele CXLII-CXLIV). Textul lui Cassius Dio (rezumat de Xiphilinus) redă epilogul într-o singură frază: „Cînd a văzut Decebal că scaunul lui de domnie și toată țara sînt în mîinile dușmanului, că el însuși este în primejdie să fie făcut prizonier, își curmă zilele" [381]. La Pliniu cel Tînăr întîlnim doar o aluzie într-una din epistole: „un rege alungat din reședința sa, izgonit chiar din viață, fără să fi pierdut niciodată nădejdea" [382].

Sfîrșitul eroic al regelui dac este redat într-o scenă a Columnei (CXLV). Regele apare așezat lîngă trunchiul unui copac, sprijinit în genunchiul și brațul stîng, iar piciorul drept întins, cu scutul căzut alături; în mîna stîngă ține un pumnal ușor curbat, pe care-l duce spre gît. Cîțiva călăreți, cu brațele ridicate în care țineau probabil lăncile, sînt încă în avînt, ceea ce înseamnă că se aflau la o oarecare distanță de rege; în fruntea lor se vede alt călăreț, probabil comandantul, căci are brațul drept întins, cu degetele apucătoare îndoite, semn că ținea o sabie.

---

[380] Cassius Dio, LXVIII, 14, 4—5. Vezi I. I. Russu, *Comorile regelui Decebal*, Sargetia, 4, 1966, p. 97—106. Episodul divulgării locului unde au fost ascunse comorile ar fi redat în scene CXXX; R. Vulpe, *Columna*, p. 215—216.

[381] Cassius Dio, LXVIII, 14, 3.

[382] Pliniu cel Tînăr, *Epistulae*, VIII, 4, 2.

Un document deosebit de important pentru împrejurările sfîrşitului eroic al regelui Decebal este stela funerară a lui Ti. Claudius Maximus, descoperită la Grammeni (lîngă anticul Philippi), pe teritoriul fostei provincii romane Macedonia [383]. Sus, în registrul sculptural, este redat un călăreţ roman în avînt, aruncîndu-se asupra unui om prăbuşit la pămînt; acesta din urmă poartă pe cap un fel de bonetă cu moţ *(pileus)*, iar din mînă îi cade un fel de pumnal încovoiat. Dedesubt sînt redate cîteva decoraţii militare primite de Ti. Claudius Maximus în cursul carierei sale. Inscripţia, păstrată aproape în întregime, este următoarea:

Ti. Claudius
Maximus, vet(eranus),
[s(e)] v(ivo) f(aciendum) c(uravit); militavit
eque(s) in leg(ione) VII C(laudia) p(ia) f(ideli), fac-
tus qu(a)estor equit(um),
singularis legati le-
gionis eiusdem, vexil-
larius equitum item
bello Dacico ob virtu-
te(m) donis donatus ab im-
p(eratore) Domitiano, factus dupli(carius)
a divo Troiano in ala secu(n)d(a)
Pannoniorum a quo et fa(c)-
tus explorator in bello Da-
cico et ob virtute(m) bis donis
donatus bello Dacico et
Parthico et ab eode(m) factus
decurio in ala eade(m) quod
cepisset Decebalu(m) et caput
eius pertulisset ei Ranissto-
ro, missus voluntarius ho-
nesta missione a Terent[io Scau-]
riano, consulare [exerci]-
tus provinciae nov[ae...]
. . . .

„Tiberius Claudius Maximus, veteran, fiind în viaţă s-a îngrijit să se facă acest monument; a făcut serviciul militar călăreţ în legiunea VII Claudia Pia Fidelis, făcut cvestor al călăreţilor, ales în garda personală a legatului aceleiaşi legiuni, stegar al călăreţilor; de asemenea, decorat pentru virtute în războiul dacic de împăratul Domitian; făcut duplicarius de către Traian cel trecut între zei [fostul împărat Traian] în ala a doua de pannoni, de către care a şi fost făcut cercetaş în războiul dacic şi

[383] M. P. Speidel, *The Captor of Decebalus. A new Inscription from Philippi*, Journal of Roman Studies, 60, 1970, p. 142—152; idem, *Ranisstorum, ultimul punct de sprijin al lui Decebal*, Acta Musei Napocensis, 7, 1970, p. 511—515; AnnÉp, 1969—1970, 583; cf. Maria Alexandrescu—Vianu, *Le relief de la stèle du „captor Decebali"*, Revue des études sud-est européennes, 13, 1975, p. 595—598. Despre Ranisstorum, cu o nouă încercare de localizare (la Grădiştea Muncelului — „Sub Cununi"), vezi I. Glodariu, Apulum, 19, 1981, p. 51—55.

pentru virtute de două ori decorat în războiul dacic şi cel partic şi de către acelaşi [împărat] făcut decurion în aceeaşi ală fiindcă prinsese pe Decebal şi îi dusese capul la Ranisstorum; trimis voluntar după lăsarea la vatră de către Terentius Scaurianus, consularul provinciei noi...".

Aşadar, o descoperire epigrafică excepţională ne-a relevat în chip neaşteptat numele celui ce conducea grupul de călăreţi (cercetaşi) romani porniţi pe urmele lui Decebal. Într-o altă scenă (CXLVII) de pe Columnă, grav mutilată, vedem cum capul regelui şi mîna dreaptă a acestuia sînt prezentate pe o tipsie armatei, pentru ca să se afle că marele adversar al Romei fusese răpus. Dar adevărata valoare a stelei lui Ti. Claudius Maximus constă în faptul că se confirmă veridicitatea scenei de pe Columna lui Traian: faptul că Decebal şi-a pus el însuşi capăt cu demnitate vieţii [384].

Actul eroic şi disperat mai apare redat pe cîteva vase fragmentare de tip *terra sigillata* descoperite în Gallia [385].

Pe unul din ele, mulţumitor conservat, descoperit în 1979 la La Graufesenque, se repetă, separate prin diferite motive (capitele ionice, linii ondulate, reprezentări de stînci etc.), două scene istorice. Între un urs ridicat pe labele din spate şi un leu pregătit să se arunce la atac, este reprezentată sinuciderea unui om: aşezat pe stîncă, cu genunchiul stîng îndoit, cu mantia şi scutul căzute în spate; cu braţul drept îşi înfige în piept o mică sabie; între leu şi figura eroului, inscripţia DECIBALV. Cealaltă scenă reprezintă un personaj în picioare, aproape nud, cu o ţesătură în jurul şoldurilor, între două fiare care se aruncă asupra sa; jos, legenda PARTV. Acest vas este opera ceramistului L. Cossius, cunoscut prin produsele sale răspîndite în Gallia, Britannia, Germania, Raetia şi Italia; el a fost activ, se vede, pe timpul lui Traian.

Tot la La Graufesenque a mai fost descoperit în 1980 un fragment de vas *terra sigillata*, avînd o inscripţie, din care este clar numai numele regelui Decebal.

---

[384] Dimpotrivă, J. Gagé, StCl, 25, 1986, p. 119–124, consideră că inscripţia de la Grammeni ar exclude complet ideea sinuciderii lui Decebal; după acest autor, „Décébale a été tué dans un combat singulier, à cheval, par un sous-officier de cavalerie de Trajan" (p. 119). J. Gagé trece cu vederea faptul că scena sinuciderii este reprezentată şi pe vasele gallice de tip *terra sigillata* (vezi mai departe, la noi, nota 385). Autorul citat mai consideră (p. 119, nota 4) că scena dramatică a împărţirii ultimelor rezerve de apă (CXX) ar reprezenta „le suicide d'un groupe de notables daces, se passant l'un à l'autre la coupe de poison"; în legătură cu acest episod, iată însă ce scria nu de mult R. Vulpe (*Columna*, p. 208); „Adevăratul sens al tragediei reprezentate aci, cu totul altul, a fost restabilit în anii noştri, în urma descoperirilor lui C. Daicoviciu. Prin săpăturile sale din munţii Sarmizegetusei, el a pus în evidenţă rolul important pe care, în cetăţile dace aşezate pe vîrfuri stîncoase, îl avea aprovizionarea cu apă, prin conducte, din izvoare situate în afara zidurilor lor. Ne amintim cum capitularea lui Decebal în primul război, în 102 (scena LXXV), a fost determinată de captarea de către romani a unei conducte de apă a Sarmizegetusei Regia, reprezentată în scena LXXIV. Acum, după instalarea strînsă a asediului roman, tot interceptarea resurselor de apă ale cetăţii a trebuit să fie una din primele preocupări ale asediatorilor şi, evident, operaţia a reuşit pe deplin. Numai că de data aceasta nu mai putea fi vorba de capitulare, ci de rezistenţă disperată. Aşadar, departe de a înfăţişa o sinucidere colectivă, scena reprezintă, dimpotrivă, încercarea de supravieţuire a dacilor chinuiţi de sete, cea mai cumplită suferinţă la care pot fi supuşi apărătorii unei fortificaţii asediate. Cei mai viteji ostaşi sînt neputincioşi în faţa ei ...".

[385] Vezi M. Labrousse, *Les potiers de La Graufesenque et la gloire de Trajan*, Apulum, 19, 1981, p. 57–63 (descrierea amănunţită a acestor vase, cu imagini fotografice şi desene, însoţite de bibliografia anterioară).

Un alt fragment de vas emisferic, descoperit în 1868 la Blain (Loire-Atlantique), păstrează, imediat sub friza de ove de sub buze, o inscripţie; se consideră că este vorba de o legendă explicativă, conţinînd titulatura imperială a lui Traian din anii 116—117: *[Impera]tor N[erv(a) Traian(us) Aug(ustus) Ge]rm(anicus) Da(cicus) et Part[hicus]*.

Urmează alte două rînduri, deocamdată greu de înţeles, unde se poate citi de două ori numele regelui Decebal; această inscripţie era menită a explica scena din stînga: sinuciderea regelui dac (care mai apare pe vasul descoperit în 1979 la La Graufesenque), ca şi reprezentarea celor doi captivi în lanţuri de alături (femeie şi bărbat, probabil membri ai casei regale a lui Decebal).

În continuare, ne reţine atenţia scena din marginea dreaptă a fragmentului ceramic: un bărbat nud, în picioare, ţine lance în mîna stîngă; înaintea lui, ceva mai jos, se zăresc capul şi braţul altui personaj schiţînd probabil un gest de supunere. Scena a fost pusă de un editor mai nou al acestui fragment în legătură cu monede din anii 106—107, reprezentînd pe Traian ţinînd piciorul pe trupul unui dac [386].

Partea finală a inscripţiei de sub şirul de ove de pe fragmentul de vas de la Blain se regăseşte pe un alt fragment de vas descoperit în 1934 la La Graufesenque: ... E PARTHI. Dezlegarea inscripţiei ne-o oferă alte două fragmente ceramice descoperite la Pozzuoli şi Strasbourg, pe care s-ar regăsi următoarea legendă:

......NV....(?) AR SACIDA.....

Ele au, evident, legătură cu explicaţia de pe vasul de la Blain; aşadar, partea de inscripţie începînd de deasupra capetelor captivilor înlănţuiţi se poate completa astfel: *[A]r[saci]dae Part[h]i*. Această lectură ne oferă o soluţie pentru înţelegerea scenei mutilate din jumătatea dreaptă a fragmentului de vas de la Blain: este vorba de întîlnirea de la Elegeia (aproape de actualul Erzerum) dintre Traian şi Parthamasiris, regele Armeniei. Regele depune diadema la picioarele lui Traian, în nădejdea că acesta i-o va restitui; momentul a fost descris de Cassius Dio [387] şi popularizat de monetăria romană [388].

Este de aşteptat ca alte descoperiri de la La Graufesenque să permită înţelegerea deplină a inscripţiei de pe vasul de la Blain.

Ni se pare interesant să remarcăm prezenţa acestui motiv istoric în repertoriul acestui centru ceramic din sud-estul Galliei. După părerea

---

386 M. Labrousse, *op. cit.*, p. 58.

387 Cassius Dio, LXVIII, 19 (trad. A. Piatkowski, vol. III, p. 311): ,,La Elegeia în Armenia îl primi pe Parthamasiris. Traian era aşezat pe un tribunal la marginea întăriturii. Parthamasiris, după ce-l salută, îşi luă diadema de pe cap şi o aşeză la picioarele împăratului, stînd în picioare în faţa lui, aşteptînd în tăcere, după cît credea, momentul cînd ar fi putut s-o reia. Dar soldaţii, aclamînd toţi deodată într-un singur glas, şi numindu-l pe Traian *imperator* întocmai ca după o victorie (ei numeau cele întîmplate o ,,victorie fără lacrimi şi durere", căci fusese fără vărsare de sînge), deoarece vedeau cum stă în picioare în faţa împăratului un rege arsacid, un fiu al lui Pacorus, un nepot al lui Osroes, fără diademă, întocmai unui captiv — Parthamasiris, pierzîndu-şi cumpătul, se socoti insultat şi pierdut. Făcu un gest ca şi cum ar fi vrut să fugă, dar, văzîndu-se înconjurat, ceru împăratului să-i îngăduie să nu ia cuvîntul în faţa mulţimii. Şi astfel, primit în cortul imperial, nu obţinu nimic din cele ce dorea".

388 RIC, II, nr. 263 a, 310—311, 669.

noastră, acest lucru nu este întîmplător. Astfel, se poate aminti descoperirea la Axima, nu departe de centrul ceramic amintit, a unei inscripţii datînd din anul 108 [389]:

Imp(eratori) Caesari
divi Nervae f(ilio)
Nervae Traiano
Aug(usto) Germ(anico) Daci-
co pontifici max(imo),
tribunic(iae) potest(atis)
XII, imp(eratori) VI, co(n)s(uli) V, p(atri) p(atriae),
devictis Dacis,
Foroclaud(ienses) pub(lice).

„Împăratului Caesar Nerva Traianus Augustus Germanicus Dacicus, fiul divului Nerva, mare preot, învestit a 12-a oară cu puterea tribuniciană, avînd cea de-a 6-a salutaţie imperială, consul pentru a 5-a oară, părinte al patriei, fiind înfrînţi dacii (au ridicat această inscripţie) cetăţenii din Forum Claudii, prin hotărîre publică".

Este posibil ca victoria contra dacilor să fi fost evocată în aceste părţi şi prin alte monumente, care au servit ca sursă de inspiraţie pentru olarii din La Graufesenque. Alte patru inscripţii ale unor personaje participante la războaiele dacice s-au descoperit la Nîmes (anticul Nemausus); una dintre ele a fost se pare dedicată chiar lui D. Terentius Scaurianus, viitor guvernator al provinciei Dacia [390].

Tragicul act este demn de marii eroi ai antichităţii. Decebal ştia că învingătorul nu va fi mărinimos cu el. Dar mai grea decît moartea era umilinţa la care ar fi fost supus în cursul serbării triumfului împăratului. Doar cu numai cîţiva ani în urmă, în 100, Pliniu cel Tînăr i se adresase astfel împăratului în *Panegiric* [391]:

„Am impresia că văd de pe acum un triumf, plin nu de prăzi alese din provincii sau de aur stors de la aliaţi [392], ci de arme duşmane şi de lanţuri ale regilor luaţi prizonieri; mă şi văd cum încerc să recunosc numele lungi ale acestor conducători şi trupurilor lor care nu desmint deloc faima numelui lor. Mi se pare că văd tablourile pline de isprăvile groaznice ale barbarilor, iar pe fiecare dintre ei, cu mîinile legate, urmînd tabloul cu isprăvile sale. Apoi [te văd] pe tine, în picioare, urmărind îndeaproape, din spate, neamurile învinse; iar înaintea carului sînt scuturile pe care tu însuţi le-ai străpuns. Şi nu ţi-ar lipsi nici *spolia*

---

[389] CIL, XII, 105 (=ILS, 289).

[390] CIL, XII, 3169; cf. Y. Burnand, în Mélanges de l'Ecole Française de Rome, 87, 1975, p. 701—703.

[391] *Panegyricus*, 17, 1—3.

[392] Aluzie ironică la triumful lui Domitian, „despre a cărui înfrîngere şi fugă nu există altă dovadă mai sigură decît triumfurile pe care le serba" *(Paneg.*, 11, 4).

opima [393], dacă ar îndrăzni să te înfrunte vreun rege și dacă nu s-ar îngrozi nu numai de sulițele aruncate de tine, dar și de căutătura ta, chiar atunci cînd vă desparte un cîmp întreg și toată armata".

Regele erou a preferat moartea dezonoarei. Cu aceeași înverșunare au fost urmăriți probabil toți ceilalți membri ai familiei regale. Pe Columnă (scena CXLVI) vedem cum doi copilandri, probabil vlăstare regești, sînt capturați de soldații romani. Ei nu trebuiau să scape cu fuga la neamurile vecine, unde ar fi putut conspira pentru organizarea unei coaliții antiromane, menținînd, totodată, vie în sufletele dacilor învinși scînteia rezistenței antiromane. Legați cu lanțuri — așa cum apar doi asemenea captivi pe fragmentul de vas de la Blain — , acești prizonieri de neam regal erau meniți a împodobi cortegiul triumfal al împăratului.

Moartea regelui a pus practic capăt războiului. Chiar înainte de relatarea actului disperat, o scenă de pe Columnă (CXLI) arată un grup de nobili daci închinîndu-se lui Traian: unul apare îngenunchiat, cu brațele deschise și lăsate în jos, alți cinci întind brațul drept în semn de implorare. Scena vrea să arate că împăratul este generos cu învinșii (dictonul vergilian: *„parcere subiectis"*); altfel, i-ar fi arătat suferind represaliile și mînia învingătorului.

Focare de rezistență armată au continuat probabil să existe și după aceea. O scenă (CLI) redă o ultimă luptă: în fața unei așezări întărite cu zid din piatră cioplită și palisadă, un grup de daci și sarmați (recunoscuți după bonetele lor conice) luptă cu disperare cu soldații romani; un dac căzut în genunchi este pe cale de a fi străpuns de lancea dușmanului. Scena prezintă importanță deosebită; pentru prima dată aflăm că alături de daci în acest război luptă și niște aliați, al căror ajutor a venit se pare prea tîrziu. S-ar găsi astfel o explicație la următoarea frază din opera lui Aurelius Victor: *quippe primus aut solum etiam, vires Romanas trans Istrum propagavit, domitis in provinciam Dacorum pileatis hirsutisque nationibus, Decibalo rege ac Sardonio*[394]. Este clar că *Dacorum pileati* reprezintă poporul dac condus de regele Decebal; dar *hirsutae nationes* sînt altceva, iar Sardonius pare a fi conducătorul războinicilor roxolani retardatari care apar în scena abia relatată de pe Columna lui Traian. Poate că Decebal, ieșind din cetatea încercuită de dușmani și luînd-o spre răsărit, spera în sosirea acestui ajutor, cu care să încerce o nouă rezistență. Nădejdea i-a fost spulberată de călăreții alei II Pannoniorum conduși de Ti. Claudius Maximus, care s-au luat pe urmele sale.

---

[393] *Spolia opima* erau prăzile de care era despuiat un șef militar barbar, ucis de un comandant roman; acestea erau dedicate lui Iupiter Feretrius. Vezi cazul lui M. Licinius Crassus, care a ucis cu propria-i mînă pe Deldon, căpetenia bastarnilor, în anul 29 (Cassius Dio, LI, 24; cf. W. Seston, *Scripta varia*, Roma, 1980, p. 125—126). Duelul *(pugna singularis)* cu un rege era privilegiul comandantului armatei romane, în cazul la care face aluzie Pliniu cel Tînăr, al împăratului Traian; nu poate fi deci acceptată părerea lui J. Gagé (vezi mai sus, nota 384), cum că regele Decebal a căzut în cursul unui duel cu Tiberius Claudius Maximus, subofițer roman.

[394] Aurelius Victor, *Caesares*, 13, 3; traducere: „Într-adevăr, primul sau chiar singurul a extins stăpînirea romană peste Istru, fiind supuși în provincie pileații dacilor și neamurile hirsute, regele Decebalus și Sardonius".

Pentru a face orice rezistență a dacilor imposibilă, romanii distrug din temelie cetățile și sanctuarele lor. Într-o scenă de pe Columnă, vedem cum, în timp ce soldații romani pun foc unei cetăți, auxiliarii romani escortează un grup de daci (CLIII). Este greu de spus ce reprezintă această scenă; puțin probabil să fie prinși, duși în sclavie, căci nu au mîinile legate. Erau poate cei ce vor fi înrolați cu forța în unitățile auxiliare romane? Mult mai probabil par să fie locuitorii evacuați din cetatea căreia i se pune foc; că este așa, rezultă și din alte două scene în continuare, în care vedem acești oameni porniți din locurile lor împreună cu vitele lor. O altă interpretare a acestor scene (Froehner, Cichorius, Lehmann-Hartleben, Christescu etc.), cum că ar fi vorba de exodul acestei populații, dincolo de granițele provinciei romane, nu este acceptabilă, deoarece cei plecați sînt însoțiți de soldați romani. Așa cum au subliniat o serie de istorici ai noștri (în special H. Daicoviciu) [395], este vorba de evacuarea populației din zona cetăților și din locurile unde se vor înălța castrele sistemului defensiv roman.

După ce ne informează lapidar că regele Decebal și-a pus capăt zilelor, rezumatul lui Xiphilinus mai adaugă: „Capul său fu dus la Roma" [396]. Evenimentul este consemnat și în *Fasti Ostienses* pentru anul 106: *[caput D]ecibali [regis? in sca]lis Gemon[is expositum... sau iacuit]* („capul lui Decebal a fost aruncat pe scările Gemoniilor") [397]; din păcate, nu se păstrează data (luna și ziua) acestei însemnări, pentru a avea și o indicație despre sfîrșitul războiului.

O inscripție grecească din Cyrenaica — din păcate, tot nedatată — se referă și ea la „capturarea" monarhului Decebalus [398]; titlul merită a fi reținut, dacă avem în vedere că în istoria lui Cassius Dio demnitatea regală este desemnată cu termenul de *basileus* [399].

Victoria împotriva dacilor a fost sărbătorită cu fast la Roma. Excerptatorul lui Cassius Dio notează: „După întoarcerea la Roma, veniră la Traian nenumărate solii din partea altor barbari și de la inzi. El dădu spectacole timp de o sută douăzeci și trei de zile, în cursul cărora au fost ucise cam unsprezece mii de animale sălbatice și domestice. Au luptat zece mii de gladiatori" [400]. Senatul roman a decretat ridicarea în forul care poartă numele lui Traian a unei coloane, avînd în vîrf statuia împăratului, iar pe fus avînd gravată într-o friză continuă istoria celor două războaie.

În legătură cu războaiele cu dacii și victoria asupra lor s-au emis numeroase monede: de aur, argint și bronz [401]; pentru ideea urmărită de subiectul nostru, ne vom mulțumi a face doar o prezentare generală a principalelor tipuri. Se pot aminti astfel mai întîi monedele reprezentînd

---

[395] Dacia, N. S., 3, 1959, p. 315—317.

[396] Cassius Dio, LXVIII, 14, 3.

[397] *Fasti Ostienses* (ed. L. Vidman, 1982), p. 46—47.

[398] AnnÉp, 1929, 8.

[399] Vezi Cassius Dio, LXVII, 7, 2—3.

[400] *Ibidem*, LXVIII, 15, 1.

[401] C. Moisil, *op. cit.* (nota 334), p. 7 și urm.; vezi RIC, II, p. 237 și urm. (pentru tipurile monetare).

pe Traian în galop, trecînd peste un dac căzut la pămînt[402]; probabil că aceste piese sînt cele mai vechi, bătute chiar în cursul operațiilor militare din 105–106. O monedă reprezintă pe Traian aducînd un dac, care cade în genunchi, în fața unui personaj cu togă, reprezentînd senatul[403]; pe alta, vedem Roma ținînd Victorie și suliță, iar la picioare un dac îngenunchiat[404]. Cele mai interesante piese privitoare la înfrîngerea Daciei sînt cele purtînd în exergă legenda *DAC(ia) CAP(ta)*; reversul acestora reprezintă un dac (sau Dacia personificată) cu mîinile legate și cu sabia încovoiată la pămînt[405]. Cîteva monede reprezintă pe zeița Victoria atîrnînd de un trunchi de arbore un scut pe care a scris *VIC(toria) DAC(ica)*[406]. Legate de triumful dacic sînt emisiunile reprezentînd pe Traian în cvadrigă[407] ori încununat de zeița Victoria[408]. Un loc important dețin piesele cu simbolizarea păcii; cea mai interesantă ni se pare una reprezentînd pe *Pax* cu torță, punînd foc unei grămezi de prăzi[409].

Evident imitat după tipul monetar al dacului înfrînt, este un medalion de plumb descoperit la Pîrjoaia (jud. Constanța), reprezentînd un călăreț roman care se aruncă asupra unui personaj căzut la pămînt[410].

Motivul dacului înfrînt este întîlnit pe alte două monumente sculpturale.

Unul a fost descoperit la Atena. Din trupul unui personaj se mai păstrează doar piciorul drept, care apasă asupra unui om căzut la pămînt, identificat ipotetic cu un dac[411].

Mai interesant este un relief descoperit la Grădiștea Muncelului, la o distanță oarecare de latura de est a cetății[412]. Este vorba de un bloc de calcar văros (0,83 × 0,57 × 0,33 m), rău conservat; lipsește sfertul de sus din dreapta; totuși, elementele esențiale ale scenei se pot încă distinge. Astfel, în partea stîngă se vede un personaj în picioare, ținînd în mîna dreaptă o lance; capul este corodat; brațul stîng este întins; piciorul stîng, îndoit, din profil, apasă genunchiul unui om răsturnat la pămînt. Acestea din urmă este redat în proporții reduse față de personajul principal. Deasupra capului său, mai spre dreapta, este sculptată o sabie încovoiată[413]; prin acest din urmă element, personajul căzut este identificat cu un dac, iar învingătorul era probabil însuși împăratul Traian.

Cucerirea romană marchează sfîrșitul regatului independent al geto-dacilor. Dar istoria acestui popor își continuă cursul, în cadrul provinciei Dacia[414] și sub sigiliul Romei.

---

[402] RIC, II, nr. 208–209, 535–545.
[403] *Ibidem*, nr. 215.
[404] *Ibidem*, nr. 485.
[405] *Ibidem*, p. 238–239 (prezentare generală).
[406] *Ibidem*, nr. 527–531.
[407] *Ibidem*, nr. 532.
[408] *Ibidem*, nr. 549–551.
[409] *Ibidem*, nr. 507.
[410] V. Culică, *Un relief de plumb privitor la luptele împăratului Traian pentru cucerirea Daciei*, SCIV, 23, 1972, 4, p. 651–657 (diametru : 4,4 cm).
[411] I. I. Russu, *Daco-geții în Imperiul Roman*, p. 81, nr. 27 a.
[412] M. Macrea, Sargetia, 2, 1941, p. 131 și urm.
[413] Pentru sabia curbă, vezi mai sus, nota 291.
[414] Pentru procesul organizării provinciei, a se vedea studiul nostru *L'organisation de la Dacie sous Trajan et Hadrien*, Dacia, N. S., 29, 1985, p. 45 și urm.

ÎN LOC DE ÎNCHEIERE: PACEA ROMANĂ

DACIA AUGUSTI PROVINCIA

Așadar, la sfîrșitul celui de-al doilea război, întreaga Dacie era supusă; așa glăsuiește o inscripție de la Corinth, care redă cariera unui ofițer participant la *secunda expeditione qua universa Dacia devicta est* („a doua expediție, prin care întreaga Dacie a fost învinsă")[415]. Situația de înfrîntă a țării dacilor rezultă, cum s-a văzut, din emisiunile monetare. Pe un basorelief aflat la Roma, vedem *Dacia* personificată sub chipul unei femei așezate, cu capul sprijinit în palma mîinii drepte, lîngă un scut dacic și alte arme[416].

Data încheierii războiului nu este mai exact cunoscută, dar este probabil vorba de vara anului 106. Între recompensele pentru bravură în cursul acestui război, soldații din *cohors I Ulpia Brittonum torquata armillata* primesc la 11 august 106 cetățenia romană înainte de terminarea serviciului militar *(ante emerita stipendia)*, cum rezultă dintr-o diplomă militară descoperită la Porolissum[417]. Se pare că împăratul a mai zăbovit în Dacia pînă în anul următor, cînd se întoarce la Roma pentru a-și serba triumful. În Dacia rămînea o puternică armată de ocupație, sub comanda generalului Iulius Sabinus, personaj de rang consular, cunoscut abia de curînd printr-o nouă diplomă militară datînd din 14 octombrie 109[418]; probabil sub el s-a petrecut procesul de organizare a provinciei *Dacia*. Prin 108—109 i-a succedat la guvernarea provinciei D. Terentius Scaurianus[419]. Din anul 110 datează emisiunile monetare cu legenda *DACIA AVGVST(i) PROVINCIA*; Dacia apare personificată sub chipul unei femei stînd pe o stîncă — aluzie la cununa de munți — , cu spic de grîu și un copil ținînd strugure, simbolizînd bogățiile provinciei[420].

Nu toate teritoriile ocupate de Traian au fost cuprinse în noua provincie. Astfel, din papirul Hunt, care prezintă o situație a dislocării efectivelor cohortei I Hispanorum quingenaria la începutul anului 106, aflăm că o fracțiune a trupei se afla în garnizoană la Piroboridava *(Piroboridavae in praesidio)* (probabil la Poiana pe Siret, în orice caz în sudul Moldovei), alta trimisă în vexilație la Buridava în nordul Olteniei, lîngă Rîmnicu Vîlcea *(Buridavae in vexillatione)*; aceste puncte, după cum rezultă din papirul citat, se aflau în cadrul provinciei Moesia Inferior *(intra provinciam)*[421]. Din geografia lui Ptolomeu aflăm că o serie de așezări dacice

---

415 AnnÉp, 1934, 2.

416 Carmen Maria Petolescu, în Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae, III/1, 1985, s. v. *Dacia*, p. 310, nr. 1.

417 CIL, XVI, 110 (= IDR, I, 1).

418 J. Garbsch, în Bayerische Vorgeschichtsblätter, 54, 1989, p. 137—151.

419 CIL, XVI, 160 (= IDR, I, 1); CIL, XVI, 57 (= ILS, 2004 = IDR, I, 2); CIL, XVI, 163 (= IDR, I, 3) (diplome militare); CIL, III, 1443 (= IDR, III/2, 1); AnnÉp, 1969—1970, 583 (vezi mai sus, p. 91 și nota 384). Cf. I. Piso, Tituli, 4, 1982, p. 372, 395; C. C. Petolescu, în Revista de istorie, 39, 1986, 9, p. 882—883, nr. 1.

420 RIC, II, nr. 621—623 a.

421 *Fontes*, I, p. 467—471.

(„în interiorul țării", lîngă rîul Hierasus: Zargidava, Tamasidava și Piroboridava, iar între Hierasus și Tyras: Niconium, Ophiussa și orașul Tyras) se aflau acum în cuprinsul Moesiei Inferior[422]. De asemenea, din analiza datelor epigrafice, rezultă că estul Olteniei (aproximativ teritoriul cuprins între Jiu și Olt) și sud-estul Transilvaniei aparțineau aceleiași provincii.

Provincia *Dacia* cuprindea cea mai mare parte a Transilvaniei (cu excepția, cum s-a văzut, a colțului de sud-est), vestul Olteniei (aproximativ actualele județe Mehedinți și Gorj) și Banatul (în întregime sau în cea mai mare parte)[423]. Dacia era o provincie imperială, așadar avea în frunte un guvernator ca locțiitor al împăratului — *legatus Augusti pro praetore*—, numit dintre membrii ordinului senatorial; deoarece în provincie staționau trei legiuni (I Adiutrix, IIII Flavia și XIII Gemina), el era de rang consular *(vir consularis)*, adică ales dintre foștii consuli. El avea atribuții militare, administrative și juridice pe care le exercita în numele împăratului. Pe timpul guvernării lui D. Terentius Scaurianus a fost fundată *Colonia Dacica*, capitala noii provincii, cum rezultă dintr-o inscripție: *[ex] au[ctoritate Imp(eratoris) Cae]saris divi Nerv[ae f(ilii) Nervae] Traiani Augusti condita Colonia Dacica per [D(ecimum) Terenti]um Scaurianum, [leg(atum) eius] pr(o) pr(aetore)* („din autoritatea împăratului Caesar Nerva Traianus Augustus, fiul divinului Nerva, s-a fundat Colonia Dacica, prin Decimus Terentius Scaurianus, locțiitorul său propretor")[424]. Lui i-a urmat, prin 111 – 112, C. Avidius Nigrinus, probabil pînă în 117, fiind succedat de C. Iulius Quadratus Bassus[425]. Importanța Daciei în ierarhia provinciilor romane rezultă și din faptul că toți guvernatorii ei au fost personalități militare foarte importante; de exemplu, Bassus guvernase mai înainte Syria, una din cele mai importante provincii ale imperiului din punct de vedere militar și strategic.

Pacea pe care Traian își făcuse iluzia că a instaurat-o la granița dunăreană a imperiului prin crearea provinciei Dacia fost grav amenințată îndată după moartea acestuia. Autorii tulburărilor erau iarăși sarmații, în primul rînd iazigii cuibăriți în pusta pannonică. Hadrian a stat chiar un moment în cumpănă dacă să mențină această provincie sau s-o abandoneze; scriitorul roman Eutropius (secolul al IV-lea) arată că, după abandonarea Assyriei și Mesopotamiei, Hadrian a vrut să facă același lucru cu Dacia, dar l-au oprit de la aceasta prietenii *(idem de Dacia facere conatum, amici deterruerunt)*, de teamă că prea mulți cetățeni ar

---

[422] Geografia, III, 10, 8.

[423] De la Cassius Dio, aflăm că, în intervalul dintre cele două războaie dacice, Decebal „le-a smuls iazigilor un ținut (pe care, după aceea, deși ei îl cereau, Traian nu-l mai dădu înapoi)". Probabil este vorba de zona de vest a Banatului, pe care, profitînd de starea de război, iazigii îl ocupaseră în 101—102 ori mai probabil încă înainte, pe timpul războaielor dacilor cu Domitian. După transformarea Daciei în provincie, Traian a refuzat să cedeze acest teritoriu iazigilor, anexîndu-l fie provinciei Dacia, fie Moesiei Superioare. Aceasta a dus la un conflict armat cu iazigii, în anul 107, care vor fi înfrînți de P. Aelius Hadrianus, guvernatorul Pannoniei Inferioare (viitorul împărat Hadrian).

[424] CIL, III, 1443 (= IDR, III/2, nr. 1).

[425] I. Piso, Tituli, 4, 1982, p. 372; C. C. Petolescu, Revista de istorie, 39, 1986, 9, p. 882—883.

cădea în mîna dușmanilor [426]. Reală sau nu această afirmație despre intenția împăratului, fapt este că el a luat îndată măsuri energice pentru a face față situației : *audito dein tumultu Sarmatarum et Roxalanorum praemisis exercitibus Moesiam petit* („auzind de răscoala sarmaților și roxolanilor, fiind trimise înainte armatele, a venit în Moesia") [427]. El încredințează comanda operațiilor militare lui Q. Marcius Turbo Fronto Publicius Severus, personaj de rang ecvestru, dar militar excepțional de valoros, fiind pus simultan în fruntea Daciei și Pannoniei Inferioare cu titlul de *praefectus* [428]. Cu roxolanii — altă ramură a sarmaților, care locuiau la est de Dacia — a încheiat pace, consimțind la o mărire a subsidiilor *(cum rege Roxalanorum qui de imminutis sti endiis quaerebatur, cognito negotio, pacem fecit)* [429].

Curînd sarmații iazigi sînt zdrobiți, iar Hadrian se îndreaptă spre Roma, unde ajunge în vara anului 118. Turbo mai rămîne un timp în Dacia, procedînd probabil la punerea în aplicare a deciziei imperiale de reorganizare a Daciei, după care pleacă la Roma, fiind numit *praefectus praetorio*, comandantul gărzii imperiale.

Îndată după aceasta, Dacia romană apare cu structuri administrative și politice modificate. Mai întîi, se constată existența unei provincii *Dacia Superior* [430], cuprinzînd se pare cea mai mare parte a Daciei traiane. Desemnarea acestei provincii drept „Superioară" presupune existența simultană a unei provincii *Dacia Inferior* [431]; ea cuprindea în principal estul Olteniei și sud-estul Transilvaniei, precum și un mic colț din nord-vestul Munteniei și altul din sud-vestul acesteia. Noua reorganizare este atestată în anul 120, dar se pare că a fost efectuată încă din anul 118. În anul 123 este atestată o a treia provincie, *Dacia Porolissensis* [432], desprinsă din nordul Daciei traiane, adică teritoriul aflat la nord de rîurile Arieș și Mureș ; se pare însă că și ea a fost creată tot în 118, concomitent cu celelalte două provincii dacice *(Superior* și *Inferior)*.

Dacia Superioară avea în frunte tot un *legatus Augusti pro praetore*, dar de data aceasta doar de rang pretorian (exercitase la Roma numai pretura ; abia după guvernarea Daciei ajungea la consulat) ; diminuarea rangului legatului se datorează faptului că în provincie staționa acum o singură legiune (XIII Gemina). Pentru probleme de ordin administrativ, financiar el era secondat de un procurator imperial, *procurator Augusti*, provenind din ordinul ecvestru.

Celelalte două provincii (*Inferior* și *Porolissensis*) aveau în frunte cîte un *procurator Augusti* ; aceștia erau guvernatorii provinciilor lor și în această calitate aveau în subordine trupele auxiliare aflate în aceste provincii.

Cel mai devreme pe timpul lui Antoninus Pius (prin anul 143), vestul Munteniei a fost reanexat de imperiu, fiind atribuit provinciei

---

426 Eutropius, VIII, 6, 2.
427 Historia Augusta, *Hadrianus*, 6, 6.
428 *Ibidem*, 6, 7 ; cf. C. C. Petolescu, Dacia, N. S., 30, 1986, p. 159–160.
429 Hist. Aug., *Hadr.*, 6, 6.
430 IDR, I, 5–6.
431 Atestată epigrafic abia în anul 129 : CIL, XVI, 75 (= IDR, I, 10).
432 Vezi I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, 1973 ; AnnÉp, 1973, 459 și 1977, 703.

Dacia Inferior [433]. La limita ei răsăriteană, s-a construit un mare val de pămînt, întărit cu castre și turnuri de pază; această linie defensivă, pornind de la Dunăre pînă la munți, la o distanță de Olt variind între 50 – 150 km, este cunoscută în literatura de specialitate sub denumirea de *limes transalutanus* [434].

Probabil aceasta este forma Daciei romane la care se referă doi istorici din secolul al IV-lea, cînd afirmă că perimetrul Daciei măsura 1 000 000 de pași [435].

O jumătate de secol mai tîrziu, se constată că și această concepție strategică era depășită. În anul 169, împăratul Marcus Aurelius hotărăște să unească cele trei provincii sub autoritatea unui guvernator general, purtînd titlul de *legatus Augusti pro praetore trium Daciarum*; cum în provincie se aflau acum două legiuni (V Macedonica și XIII Gemina), el era iarăși de rang consular; de aceea, el mai era denumit și *consularis trium Daciarum*. Concomitent, se constată o modificare a denumirii provinciilor: Dacia Superior devine *Dacia Apulensis*, iar Dacia Inferior devine *Dacia Malvensis*; Dacia Porolissensis își păstrează vechiul nume și vechea întindere teritorială [436]. În această situație au rămas cele trei Dacii pînă la sfîrșitul dominației romane în Dacia.

DACII LIBERI

După cum am văzut, provincia romană nu a cuprins toate teritoriile locuite din timpuri străvechi de geto-daci.

Să ne aruncăm mai întîi privirea asupra Munteniei [437], teritoriu aflat de multă vreme sub influență romană; formațiunile politice existente la sud și sud-est de Carpați se aflaseră foarte probabil în raporturi clientelare cu imperiul în cursul secolului I e.n. Pe timpul lui Traian, acest teritoriu a fost pus sub jurisdicția guvernatorului Moesiei Inferioare; Hadrian a renunțat însă să-l mai mențină sub administrație romană directă. Este însă în afară de orice îndoială că teritoriul Munteniei a rămas în continuare supravegheat; analogiile din alte părți ale lumii romane vin în sprijinul unei ipoteze relativ recente, anume că populația locală a fost organizată într-o formațiune politică, sub conducerea unei căpetenii locale, legată printr-un pact de guvernatorul uneia din provinciile romane vecine — Dacia sau Moesia Inferior [438]. Este sigur că această situație nu a fost concedată căpeteniilor roxolane, acești turbulenți călă-

---

433 C. C. Petolescu, Dacia, N. S., 29, 1985, p. 55.

434 Despre acesta, vezi D. Tudor, *Oltenia romană*⁴, 1978, p. 253–256.

435 Eutropius VIII, 2, 2: *ea provincia decies centena milia passum in circuitu tenuit* („această provincie avea o circonferință de un milion de pași"); Rufius Festus, VIII, 2: *quae in circuitu decies centena milia passuum habuit* („care a avut o circonferință de un milion de pași").

436 C. C. Petolescu, StCl, 24, 1986, p. 131–138; idem, Germania, 65, 1987, 1, p. 123–134.

437 Vezi Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984.

438 Ioana Bogdan–Cătăniciu, *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului Roman (sec. I–III)* (rezumatul tezei de doctorat), București, 1981, p. 21.

reți de stepă fiind ținuți la distanță de granițele provinciei romane; ei nu pătrund decît izolat și tîrziu (spre sfîrșitul secolului al II-lea) în zona de cîmpie a Munteniei [439].

Bunele raporturi dintre populația geto-dacă din Muntenia și autoritățile romane se reflectă prin repopularea întregii Muntenii în secolul al II-lea — evident ca urmare a unui progres demografic, umplînd golurile efectuate de dislocările de populație efectuate în cursul secolului I de Sextus Aelius Catus și Tiberius Plautius Silvanus Aelianus. Mai mult, se constată că aceste așezări se dezvoltă sub o puternică influență a civilizației romane, comparabilă cu cea din zonele rurale ale provinciei locuite de populația autohtonă.

La nord și nord-vest de provincia romană trăiau alți daci: în Crișana, Maramureș și mai departe pînă în Slovacia; toți făcuseră parte din regatul lui Decebal. Pe ei nu-i încovoiase însă jugul Romei. Dar soarta lor nu a fost cu mult mai bună, căci mereu au avut de înfruntat lăcomia neamurilor vecine: sarmații iazigi dinspre sud și vest; cvazii, marcomanii și alte seminții germanice, care îi presau mereu dinspre vest și nord-vest. Așa se face că pe timpul împăratului Commodus, 12 000 de daci vecini cu hotarele provinciei, „care fuseseră alungați din țara lor de baștină”, cereau guvernatorului C. Vettius Sabinianus Iulius Hospes să se așeze pe teritoriul provinciei Dacia, primind făgăduiala că li se va da pămînt [440].

Dacii vecini cu provinciile Pannoniei au fost în raporturi schimbătoare cu guvernatorii acestora, fiind probabil de multe ori antrenați în tulburările produse de populațiile germanice vecine. Ei se agită se pare sub Antoninus Pius, care poartă — incidental — titlurile de *Germanicus* și *Dacicus*. Titlul de „biruitor al dacilor” reapare la Maximin Tracul (prin anii 237 — 238), supranumit într-un număr de inscripții *Germanicus maximus*, *Sarmaticus maximus* și *Dacicus maximus*. Inscripțiile vorbesc de *bellum Dacicum* sau *expeditio Dacisca* [441].

După prăbușirea granițelor Daciei romane, o parte a acestor daci pătrund pe teritoriul fostei provincii, concomitent cu carpii care locuiau la răsărit de munți.

La răsărit de munți trăiau alte două seminții dacice.

Unii erau costobocii [442], locuind în special în Bucovina de astăzi, dar și mai spre nord și est. Liniștiți în cursul secolelor precedente, ei ies dintr-o dată din anonimat pe timpul împăratului Marcus Aurelius; în anul 170, ei întreprind un atac neașteptat asupra imperiului: trec prin Dobrogea, străbat Thracia, ajungînd pînă în Achaia [443]. Pe urmele lor a fost trimis însă un corp expediționar condus de L. Iulius Vehilius Gra-

---

[439] Despre sarmați, mai nou: Gh. Bichir, în Revista de istorie, 39, 1985, 11, p. 1 043—1 057 și 12, p. 1 164—1 177.

[440] Cassius Dio, LXXII, 3, 3.

[441] Vezi N. Gostar, în *Actes de la XIIe Conférence internationale d'Etudes classiques „Eirene”, Cluj-Napoca, 2—7 octobre 1972*, București—Amsterdam, 1975, p. 643 și urm.

[442] Ptolemeu, Geografia, III, 5,9 și 8,3. Cf. N. Gostar, în Bul. Univ. Babeș-Bolyai (Cluj), seria științe sociale, I, 1956, 1—2, p. 183 și urm.; I. I. Russu, Dacia, N. S., 3, 1959, p. 341—352; Gh. Bichir, în Thraco—Dacica, 1976, p. 288—291.

[443] Pausanias, X, 34, 5.

tus [444]; de asemenea, la instigația guvernatorului Daciei, Sextus Cornelius Clemens, astingii germanici atacă și ocupă pămînturile costobocilor [445]. Nu știm cum a decurs istoria lor viitoare; la un moment dat, aflăm dintr-o inscripție de la Roma că aici se îngroapă regina Zia, de neam dac, soția regelui Pieporus al costobocilor; ea a ajuns aici în captivitate sau ca zălog, împreună cu nepoții ei Natuporus și Drilgissa [446].

Cei mai de seamă dintre dacii răsăriteni au fost însă carpii [447]. Ei trăiau în Podișul Moldovenesc și de la numele lor (ori invers?) se trage cel al Munților Carpați. Ei primiseră se pare un timp stipendii de la romani, care le sînt însă ulterior refuzate (prin 238) de guvernatorul Moesiei Inferioare. Pe timpul împăratului Filip Arabul, ei dezlănțuie un atac de mari proporții asupra Daciei romane; cu această ocazie, *limes transalutanus* a fost străpuns (anii 245–247), iar granița de sud-est a Daciei a fost retrasă pe Olt.

După ce Aurelian renunță la Dacia, carpii, alături de dacii liberi din vest, pătrund pe teritoriul provinciei, amestecîndu-se cu populația daco-romană rămasă în vatra vechilor așezări.

CONTINUITATE ȘI ROMANIZARE

Continuitatea populației geto-dace în vatra ei carpato-dunăreană [448] după cucerirea Daciei și transformarea ei în provincie este legată — și pînă la un moment, ca problemă de cercetare științifică se confundă — cu aceea a conviețuirii autohtonilor cu cuceritorii romani: autorități, armată, coloniști. Prima dintre problemele enunțate a fost subiect de dispută de două secole încoace; fără a mai face istoricul ei [449], propunem să ne întoarcem direct la izvoarele antice care au stat la baza ideii extravagante a „exterminării" dacilor de către împăratul Traian.

Primul izvor în problema ce ne interesează este Criton; unele informații, extrase mai tîrziu din opera sa privitoare la războaiele dacice au ajuns pînă la noi, precum cele pe care le transcriem mai jos:

Ioannes Lydus: „După ce a cucerit-o pentru prima oară și l-a învins pe Decebal, conducătorul geților, puternicul Traian a adus romanilor cinci milioane de livre de aur, o cantitate dublă de argint, în afară de cupe și lucruri [scumpe] depășind orice prețuire, apoi turme și arme și peste cinci sute de mii de bărbați cît se poate de potriviți pentru luptă, împreună cu armele lor, așa cum a afirmat Criton, care a luat parte la război" [450].

---

[444] CIL, VI, 31856 (= ILS, 1327).
[445] Cassius Dio, LXXI, 12, 1.
[446] CIL, VI, 1801 (= ILS, 854).
[447] Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973; idem, în *Dicționar de istorie veche a României*, 1976, p. 132–137.
[448] Pentru această problemă, vezi acum, cu toate datele și bibliografia anterioară, D. Protase, *Autohtonii în Dacia*, I, București, 1980; vezi încă Ligia Bârzu, *Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, 1979, p. 35–47.
[449] Vezi în această privință: N. Stoicescu, *Continuitatea românilor*, București, 1980, p. 89 și urm.; D. Protase, *op. cit.*, p. 5–8.
[450] *De magistratibus*, II, 28 (vezi I. I. Russu, *StCl*, 14, 1972, p. 117–118, fragm. 1).

Scolii la *Icaromenipum* de Lucian : „Geţii, un neam barbar şi puternic — care s-a ridicat împotriva romanilor şi i-a umilit pînă la plătirea tributului, mai tîrziu, cînd aveau rege pe Decebal — a fost pînă într-atîta zdrobit de Traian, încît tot neamul ajunsese la vreo patruzeci de bărbaţi, după cum povesteşte Criton în *Getice*"[451].

Împăratul Iulian (cuvîntarea lui Traian în faţa zeilor) : „Eu, Jupiter şi zeilor, după ce am luat conducerea imperiului amorţit şi descompus din cauza tiraniei care dăinuise mult la noi în ţară şi din cauza silniciei geţilor, singur am cutezat să merg împotriva neamurilor care locuiesc dincolo de Istru şi am nimicit neamul geţilor, care au fost mai războinici decît oricare din oamenii care au trăit cîndva, şi aceasta nu numai datorită tăriei trupului, dar şi pentru că îi convinsese să fie astfel slăvitul lor Zamolxis"[452].

Eutropius (despre Hadrian) : „el a rechemat armatele din Assyria ... A încercat să facă acelaşi lucru şi în Dacia, dar l-au oprit de la aceasta prietenii săi, ca nu cumva să fie daţi pe mîna barbarilor o mulţime de cetăţeni romani ; deoarece Traian, după cucerirea Daciei, adusese mulţimi nesfîrşite de oameni din toată lumea romană pentru a popula oraşele şi a cultiva ogoarele ; căci Dacia fusese secătuită de bărbaţi în urma lungului război al lui Decebal *(Dacia enim diuturno bello Decibali viris fuerat exhausta)*"[453].

Primul din textele citate consemnează prăzile imense luate din Dacia şi numărul mare de prizonieri de război : cifre pe care J. Carcopino, considerîndu-le exagerate, le-a redus printr-un calcul ingenios la 165 500 kg de aur, 331 000 kg de argint şi 50 000 de prizonieri[454]. Demn de remarcat este că Lydus (după Criton) afirmă că prizonierii erau *bărbaţi*, „apţi pentru luptă, împreună cu armele lor", folosiţi unii poate în luptele de gladiatori de la Roma, alţii înrolaţi în formaţiuni auxiliare *(ala I Ulpia Dacorum, cohors I Ulpia Dacorum)*.

Deosebit de drastică este afirmaţia medicului Criton (transmisă în scoliile la Lucian) : anume că tot neamul geţilor ajunsese la 40 de bărbaţi, într-atît ar fi fost zdrobit de Traian[455] ! Cifra este însă de la început

---

451 I. I. Russu, *op. cit.*, p. 121, nr. 2.

452 *Caesares*, 22.

453 Eutropius, VIII, 6, 2.

454 Dacia, I, 1924, p. 28—34.

455 Cum se arată în comentariul din *Fontes*, I, p. 615, nota 24, ştirea este total fantezistă. Scolia respectivă este, de altfel, foarte tîrzie, ea datorîndu-se patriarhului Arethas din Caesarea, care a trăit aproximativ între 860—932 ; de asemenea, manuscrisele păstrate sînt şi mai tîrzii, de prin secolul al XIII-lea, încît ar fi posibil să fie şi o transcriere greşită a cifrei. În nota citată din *Fontes*, se atrage atenţia asupra unui pasaj din *Geografia* lui Strabo : „Neamul geţilor, care se înălţase atît de mult sub Burebista, a decăzut apoi cu totul din pricina dezbinărilor lăuntrice şi din pricina romanilor. Totuşi, ei sînt încă în stare şi astăzi să trimită la luptă patruzeci de mii de oameni" ; dar într-un alt pasaj, ştirea este metamorfozată astfel : „Cît despre geţi şi daci, după ce numărul lor crescuse neînchipuit de mult, într-atît încît puteau să trimită la luptă pînă la două sute de mii de oameni, ei s-au împuţinat şi au ajuns în zilele noastre cam la patruzeci de mii şi sînt pe cale de a se supune romanilor" (VII, 3, 13). Aşadar, ca şi în pasajele citate din opera lui Strabo (unde cifrele transmise fac confuzie între militari şi populaţia civilă), este posibil ca ştirea din *Geticele* lui Criton să fi consemnat alte realităţi, eventual numărul de familii de *pileati* care nu pieriseră în lupte.

suspectă tocmai prin exactitatea ei. Pe informația medicului-scriitor se bazează probabil și afirmația lui Eutropius că Dacia fusese secătuită de bărbați datorită îndelungatului război [456].

În ceea ce privește pe împăratul Iulian, s-a subliniat de nenumărate ori că afirmația pe care o pune în gura lui Traian („am nimicit neamul geților") are un caracter retoric. Este știut că unele izvoare istorice din secolul al IV-lea înregistrează confuzia între goți și geți [457]. Primul în ordine cronologică este Eusebius (a trăit aproximativ între 260—360), fost episcop al Caesareei din Palestina (începînd din anul 313); într-una din scrierile sale *(Constantin către sacra adunare)*, se spune despre împăratul Decius că a căzut (în anul 251) „conducînd mult lăudatele trupe ale romanilor ca să lupte împotriva *geților*". În *Elogiul împăratului Constantin*, întocmit de Iulian Filozoful, se arată : „Mama ta... a fost mama nu a unuia, ci a multor împărați. Dintre aceștia, unul a ajutat pe tatăl tău în războiul împotriva tiranilor, altul, învingînd cu armele pe *geți*, ne-a făcut rost de o pace trainică" ; referirea este la Constantin al II-lea (317—340), care a luat în 332 titlul de *Gothicus*. În aceste izvoare, confuzia ni se pare deliberată : pentru a aureola și mai mult faptele casei domnitoare a lui Constantin cel Mare, prin transferarea victoriilor contra goților asupra altui popor (geții) — despre care, în altă scriere, împăratul-scriitor amintit (Iulian) spune că „erau mai războinici decît oricare dintre oamenii care au trăit cîndva". Astfel, afirmația pusă în gura lui Traian („am nimicit neamul geților") reflectă mai degrabă propaganda în jurul problemei gotice, preocuparea de a anihila primejdia reprezentată de acest popor.

Eutropius, cel de-al treilea izvor citat, ne dă o știre de valoare deosebită pentru istoria Daciei romane : colonizarea a numeroase elemente civile sosite din toată lumea romană. Pentru acest istoric, care avea în față tabloul contemporan (a doua jumătate a secolului al IV-lea) : decăderea economică și urbanistică, precum și depopularea provinciilor ca urmare a epidemiilor și atacurilor barbare, nu exista decît o explicație a proporțiilor neobișnuite ale acestei colonizări : un gol demografic ca urmare a războaielor dacice, pe care Eutropius îl reduce totuși doar la bărbați *(viri)*. În realitate, colonizarea se explică în primul rînd prin nevoia de forță suplimentară de muncă, în condițiile unei valorificări superioare a bogățiilor provinciei.

Este de subliniat iarăși că alți doi istorici contemporani cu Eutropius, referindu-se la războaiele dacice, nu vorbesc nicidecum despre o „nimicire" a dacilor ; astfel, la Aurelius Victor citim doar *domitis in provinciam Dacorum pileatis* (13,3), iar la Rufius Festus : *Traianus Dacos sub rege Decibalo vicit et Daciam ... provinciam fecit.* Aceste texte ne readuc în minte o inscripție onorifică ridicată de senatul roman, la propunerea lui Traian, unui înalt personaj, probabil lui Iulius Sabinus, participant la cucerirea Daciei, în care se spune că împăratul *gentem Dacor(um)*

[456] Oricum, această știre nu pare să sprijine afirmația din introducerea la Criton, în *Fontes*, I, p. 507, anume că fragmentele păstrate dovedesc valoarea acestei scrieri.

[457] Vezi nota 90.

et regem Decebalum bello superavit („a învins prin război neamul dacilor și pe regele Decebal")[458]; în același mod se exprimă și o inscripție din Forum Claudii : *devictis Dacis* („fiind învinși dacii")[459].

În problema ce ne preocupă, nu trebuie uitat însă cel mai important monument referitor la războaiele dacice : Columna lui Traian. Aceasta ne redă o serie de scene care pot fi interpretate cu toată certitudinea în favoarea continuității populației autohtone : grupuri de daci, cu nobilii lor, supunîndu-se lui Traian, alții cu tot avutul lor în mișcare — fie că se întorc la casele lor după încetarea războiului, fie că sînt așezați de autoritățile romane în alte locuri. Nicăieri nu vedem soldați romani măcelărind populația civilă; nicăieri ura cuceritorului, a durului Traian care se laudă în fața adunării zeilor că i-ar fi nimicit pe geți ! Mai mult, Columna Traiană redă rezistența eroică a dacilor cu o admirație abia reținută[460]. Pe de altă parte, se poate remarca faptul că pe Columna lui Marcus Aurelius — împăratul care a lăsat o unanimă impresie despre înaltele sale calități umane — sînt redate o serie de scene de o duritate care nu se întîlnește nicăieri în cronica de piatră a războaielor dacice : execuții ale captivilor, incendierea satelor dușmane, uciderea fără milă a celor învinși[461].

Critica izvoarelor antice infirmă deci teza preconcepută a exterminării dacilor. Pierderile de forțe umane (bărbați) în războaiele dacice au fost desigur considerabile, dar nu au fost de natură să compromită progresul economico-social al provinciei abia create[462]. Îndată ce orice rezistență a învinșilor a devenit zadarnică, liniștea a revenit în Dacia și cu ea binefacerile *păcii romane*. În Dacia romană ființează o mulțime de așezări, cele mai multe cu nume autohtone; unele sînt ridicate la treapta de orașe sub împăratul Hadrian, urmașul cuceritorului Daciei : Drobeta, Napoca, poate Romula și Malva. Mai mult, capitala provinciei, *Colonia Dacica* (Colonia Ulpia Traiana Augusta Dacica) își adaugă numele capitalei regilor daci : Sarmizegetusa, care se aflase la 30 km depărtare de ctitoria urbană a lui Traian. Adaosul este semnificativ : populația autohtonă stătuse liniștită în 117—118, cînd sarmații (atît iazigii din pusta pannonică, cît și roxolanii de la răsărit de Dacia) au fost în conflict militar cu Roma și au atacat chiar granițele provinciei Dacia. Noua atitudine a lui Hadrian se reflectă și în emisiunile sale monetare[463], care simbolizează sprijinul populației autohtone la apărarea imperiului. Mulți daci intră în legiunile și unitățile auxiliare, fiind trimiși, conform sistemului dislocării unităților militare (practicat și în statele multinaționale moderne) pe alte frontiere ale imperiului. Ni se pare semnificativ pentru atitudinea oficială față de popoarele aduse sub ascultarea Romei a reproduce cîteva din cuvintele împăratului Claudius I în fața senatului, cînd propune să fie primiți în senat fruntașii cetăților din Gallia : „Romulus, întemeietorul nostru, a

---

458 CIL, VI, 1444 (= ILS, 1022).

459 CIL, XII, 105 (= ILS, 289); vezi nota 389.

460 Vezi L. Rochetti, în *Enciclopedia dell'arte antica*, II, 1959, p. 759.

461 *Ibidem*, p. 761, fig. 1 008, 1 010.

462 Pentru această problemă, vezi și remarcile lui J. Trynkowski, *Urmările demografice ale cuceririi Daciei de către romani*, Acta Musei Napocensis, 13, 1976, p. 81—88.

463 Vezi I. Winkler, StCl, 7, 1965, p. 229—230; C. M. Petolescu, în *La numismatique, source de l'histoire de l'art et de l'histoire des idées. Travaux présentés au 15e Congrès international des sciences historiques, Bucarest, 11 août 1980* (ed. Oct. Iliescu), București, 1981, p. 58 ; eadem, în Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae, III/1, p. 310—312.

fost de o înțelepciune fără seamăn atunci cînd pe foarte multe popoare le-a privit în aceeași zi ca pe vrăjmașii săi și apoi ca pe concetățenii săi"; discursul ne-a fost transmis de istoricul Tacitus [464], care și-a început redactarea acestei scrieri după anul 100.

S-a obiectat că geto-dacii nu sînt prezenți în inscripțiile provinciei [465]. Dar autohtonii formau fără îndoială masa populației rurale, iar satul este în general rar prezent în inscripții și atunci fiind vorba de fruntașii săi, coloniști și veterani.

Această constatare mai veche trebuie completată cu observațiile cercetării actuale asupra onomasticii traco-dacice. Cum bine se știe, geto-dacii făceau parte din marele neam al tracilor; antroponimia tracă, destul de bogată și variată [466], prezintă în general uniformitate în întreg spațiul carpato-balcanic [467]. Fără a se ține seama de această realitate, cele circa 60 de nume „trace" atestate de inscripțiile Daciei romane au fost atribuite de învățații moderni aproape exclusiv coloniștilor veniți de la sud de Dunăre [468].

I. I. Russu a introdus în circuitul științific modern denumirea, mai nuanțată și corespunzînd mai bine realităților etnice din acest spațiu geografic, de nume „traco-moeso-dacice"; se poate susține, fără teamă de greșeală, că din lotul de asemenea nume atestate de inscripțiile Daciei romane, cel puțin o parte aparțin localnicilor geto-daci [469]. În sprijinul acestei afirmații vine, indirect, și faptul că aceste nume nu sînt niciodată asociate cu închinări către divinități trace. Ele nu aparțin nici militarilor din cele trei *auxilia* de traci staționate în Dacia (cohortele *II Flavia Bessorum*, *I Thracum sagittariorum* și *VI Thracum*) [470].

Pe de altă parte, o serie de inscripții consemnează prezența geto-dacilor pe cuprinsul Moesiei Inferioare [471]; dar numeroși alții pot fi pre-

---

[464] Tacitus, *Annales*, XI, 24.

[465] Probabil că, în cele mai multe cazuri, ei își ascund adevărata identitate sub nume romane; remarcabilă în acest sens este recenta descoperire de la Germisara: inscripția votivă pe o plăcuță de aur a unui *Decebalus Luci*, „Decebalus, fiul lui Lucius" (inedită; mențiune: Adriana Rusu, Symposia Thracologica, 7, 1989, p. 385).

[466] I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*², București, 1967, p. 158—170.

[467] Este suficient a aminti o serie de nume „regale" dacice, care se întîlnesc și la tracii sud-dunăreni: *Daizus Comozoi* (vezi nota 14), Dorpanas—Diurpaneus (vezi nota 28), *Scoris-Scorinis* (derivat de la Scorilo) (N. Gostar — D. Ciurea, Arheologia Moldovei, VI, 1969, p. 113 = AnnÉp, 1972, 523; N. Gostar, Dacia, N. S., 24, 1980, p. 314 și nota 62); de asemenea, numele *Pieporus*, purtat de regele costobocilor (ramura nord-estică, cea mai îndepărtată a dacilor), ca și cel de Natoporus (CIL, VI, 1801), conțin elementul *-por*, întîlnit într-o serie de nume trace sud-dunărene (vezi I. I. Russu, *op. cit.*, p. 167).

[468] Opinie combătută de I. I. Russu, Anuarul Institutului de Studii Clasice (Cluj), IV, 1941—1943 (1944), p. 207—208 și de C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, 1945, p. 48—50, nota 5.

[469] I. I. Russu, *loc. cit.*, p. 207—215 (vezi și vol. V, 1944—1947 (1948), p. 287—289); idem, Acta Musei Napocensis, 4, 1967, p. 89—93.

[470] Despre aceste unități: I. I. Russu, Acta Musei Napocensis, 4, 1967, p. 86—89 (cu bibliografie). Probabil că cei mai mulți dintre cei lăsați la vatră din aceste unități se întorceau în patria lor balcanică; așa se face că diplomele unor veterani traci (din alte unități decît cele menționate, dar aparținînd armatei Daciei romane: IDR, I, nr. 13, 14, 16, 20) au fost descoperite la sud de Dunăre.

[471] Se poate astfel aminti binecunoscuta inscripție privind conflictul de hotare între țăranii daci și *civitas Ausdecensium* (Dobrogea) (CIL, III, 14437²; AnnÉp, 1957, 333); pentru diferiți purtători ai numelui *Decebalus*, vezi mai sus, nota 30).

supuşi printre purtătorii de nume tracice din această provincie. De altfel, prezenţa lor la sud de Dunăre se confirmă şi din punct de vedere arheologic. Această constatare este deosebit de importantă, deoarece acest teritoriu, de substrat daco-moesic, a făcut şi el parte din spaţiul de etnogeneză a românilor.

Numeroase informaţii ne dau inscripţiile despre prezenţa dacilor în unităţile militare romane, staţionate în diferite colţuri ale imperiului[472].

Cele mai importante ştiri privesc unităţile auxiliare de daci; astfel, pe timpul lui Traian s-au creat *ala I Ulpia Dacorum* (stabilită în Cappadocia) şi *cohors I Ulpia Dacorum* (în Syria); din timpul lui Hadrian datează *cohors I Aelia Dacorum* (în Britannia); se mai cunosc cohortele *II Aurelia Dacorum* (Pannonia Superior) şi *II Augusta Dacorum milliaria equitata* (Pannonia Inferior), precum şi o *cohors Gemina Dacorum milliaria* (Moesia Inferior, pe timpul lui Gordian al III-lea). Multă vreme, aceste unităţi şi-au împrospătat efectivele cu recruţi din patria de origine.

Alţi daci sînt atestaţi făcînd serviciul militar în legiuni. Astfel, pe timpul lui Hadrian, de la Napoca şi din teritoriul său se fac recrutări pentru legiunea III Augusta, al cărei sediu era la Lambaesis (Numidia). Mai menţionăm prezenţa unui *interprex Dacorum* în legiunea I Adiutrix Antoniniana (începutul secolului al III-lea) de la Brigetio (Pannonia Superior), recrutat desigur dintre dacii din provincia noastră, pentru a servi ca translator în raporturile cu dacii liberi (de la nord şi est de Pannonia).

Interesante sînt ştirile despre prezenţa dacilor la Roma în garda imperială. Unii sînt menţionaţi în cohortele pretoriene. Ei îşi indică originea după numele provinciei de unde vin *(natus provincia Dacia, horiundus ex provincia Dacia)* sau după cel al oraşului-capitală a teritoriului din care au fost recrutaţi (Apulum, Dierna, Drobeta, Malva, Napoca, Sarmizegetusa); dar alţii afirmă deschis că sînt de neam dac: *natione Dacus*, iar indicaţia ni se pare prea clară pentru a mai putea fi pusă la îndoială. Alte inscripţii de la Roma amintesc de militari recrutaţi din Dacia pentru garda imperială călare *(equites singulares)*. Cei mai mulţi dintre ei afirmă că sînt *natione Dacus;* semnificativ este că într-o inscripţie dedicată împăratului Septimiu Sever de cîţiva călăreţi din gardă, apare şi un *Silvinius Decibalus.*

Departe de a fi fost „secătuită de bărbaţi", Dacia furniza, precum se vede, recruţi armatei romane şi la începutul secolului al III-lea. După terminarea serviciului militar, unii reveneau probabil în patrie în calitate de cetăţeni romani *(cives Romani)*, ei reprezentînd un factor activ în procesul de romanizare.

Expunerea de pînă aici a avut ca scop să readucă în memorie datele izvoarelor scrise, cele mai multe aceleaşi discutate de peste un secol şi adesea răstălmăcite de istoricii mai vechi şi mai noi. Adevărat este că cele mai multe se pretează la interpretări echivoce. În schimb, există o categorie de izvoare — cele arheologice — infinit *mai bogate* ca informaţie în ceea ce priveşte supravieţuirea populaţiei autohtone şi mai *semnifica-*

[472] Vezi C. C. Petolescu, *Geto-dacii în armata romană*, Revista de istorie, 33, 1980, 6, p. 1 045—1 052 (cu indicarea tuturor surselor bibliografice); I. I. Russu, *Daco-geţii în Imperiul Roman*, p. 27—34.

tive pentru problema simbiozei daco-romane. Este un tablou destul de complex, rezultat al investigaţiilor arheologice deopotrivă în aşezările urbane, în castrele romane şi în aşezările rurale ale provinciei [473]. Criteriul general adoptat pentru identificarea pe cale arheologică a dacilor în epoca provinciei îl constituie persistenţa unor elemente de cultură materială şi spirituală din vremea Daciei regale; el prezintă însă, totodată, dezavantajul de a ne lipsi de posibilitatea de a recunoaşte existenţa unor comunităţi de origine dacică în plin proces de romanizare.

Statisticile întocmite de arheologi arată că pe teritoriul provinciei au fiinţat circa 300 de aşezări rurale — ceea ce ne dă o imagine, fie şi aproximativă, a situaţiei demografice a Daciei romane. Investigarea lumii satelor — mult mai conservatoare, atît în ceea ce priveşte pe autohtoni, cît şi pe colonişti — prezintă un interes deosebit pentru problema *simbiozei* daco-romane; tocmai înţelegerea acestui fenomen comportă cele mai multe dificultăţi, deoarece *continuitatea* autohtonilor a fost cu prisosinţă demonstrată de descoperirile arheologice. În cele ce urmează, vom urmări repartiţia descoperirilor care reflectă aceste relaţii reciproce; este evident deci că nu va fi o enumerare a tuturor descoperirilor privind continuitatea dacică în epoca romană.

Se cunosc numeroase aşezări rurale de epocă romană în care apar asociate elemente de civilizaţie (în special ceramică) romană cu cele dacice. Se pot cita, la sud de munţi: Amărăşti, Apele Vii, Castranova, Cîrcea — „Viaduct" (com. Coşoveni), Leu şi Locusteni (jud. Dolj), Ocniţa (Ocnele Mari) (jud. Vîlcea), Săcelu (jud. Gorj), Stoeneşti şi Dobrun (jud. Olt), iar în Transilvania: Boarta, Caşolţ, Curciu (com. Dîrlos), Laslea, Ocna Sibiului, Roşia, Ruşi, Săcădate, Slimnic, Şura Mică (jud. Sibiu), Cenade, Ciumbrud (Aiud), Ciunga (Ocna Mureş), Micoşlaca, Noşlac, Obreja, Rădeşti, Sebeş şi Spălnaca (jud. Alba), Feldioara, Gligoreşti, Sava, Sic (jud. Cluj), Cipău, Cristeşti, Gogan, Lechinţa de Mureş, Sf. Gheorghe (com. Iernut) (jud. Mureş), Filiaş, Medişoru Mare, Mugeni (jud. Harghita), Rîşnov şi Vulcan (jud. Braşov). Aproape că nu există vreo aşezare dacică pură, în care să nu fi apărut materiale romane. Este o dovadă clară a convieţuirii elementului autohton dac cu coloniştii, fie că trăiesc în cadrul aceleiaşi comunităţi rurale, fie separat—dar împrumutînd reciproc elemente de cultură materială. Deocamdată, cel mai evident este împrumutul din partea autohtonilor, prin însuşirea unor produse „de serie" (ceramică, piese de folosinţă personală etc.).

Dacii apar cei mai conservatori în perpetuarea ritului funerar de tradiţie autohtonă (incineraţia cu variantele ei de ritual). Este calea cea mai sigură de a-i identifica şi a-i distinge de coloniştii care practică rituri funerare asemănătoare: (cum este cazul necropolelor tumulare de incineraţie de la Caşolţ (jud. Sibiu) şi Calbor (jud. Braşov) aparţinînd unor

---

[473] Vezi D. Protase, *Autohtonii* ..., p. 164—165: „Elementul de continuitate sub romani, atita cit se poate surprinde pe cale arheologică, se dovedeşte a fi *satul*, cu toate formele materializate ale vieţii tradiţionale, sărăcăcioase, dar intense şi conservative. Ceea ce viaţa urbană a reuşit să absoarbă din lumea satelor băştinaşe este dificil astăzi de identificat şi precizat, deoarece totul se ascunde sub haină şi etichetă romană. Dar nu poate încăpea vreo îndoială că în oraşele romane s-au asimilat în proporţii mari, încă necunoscute, elemente autohtone din lumea satelor de pe teritoriul provinciei". Datele arheologice din paginile următoare sînt reproduse în special după sinteza lui D. Protase, unde cititorul va găsi şi bibliografia de bază.

coloniști norico-pannonici, ori cele de la Zlatna și Ighiu (jud. Alba) ale unor coloniști dalmatini. Totuși și aici își fac loc elemente de civilizație (ceramică romană alături de cea dacică, fibule, uneori sticlărie etc.: Locusteni, Obreja, Soporu de Cîmpie, Spălnaca etc.) și chiar de tradiție romană („obolul lui Charon", inexistent la geto-daci în perioada de dinainte de cucerirea romană). La Lechința de Mureș nu s-a găsit nici în morminte, nici pe suprafața necropolei, ceramică de factură dacică; totuși, se apreciază că necropola de aici aparținea dacilor, fiind dependentă de așezarea dacică din apropiere, pentru aceasta pledînd și „analogia variantelor și amănuntelor rituale ale incinerației cu cele din cimitirele daco-romane de la Soporu de Cîmpie și Obreja, ambele din secolele II—III"[474]. În acest caz, necropola de la Lechința este încă o dovadă a „contaminării" romanice a populației din așezarea civilă. În caz că totuși necropola aparține unei așezări a coloniștilor, încă neidentificată, înseamnă că o așezare de daci și alta de coloniști ființau una aproape de cealaltă, autohtonii fiind evident influențați de o serie de elemente ale civilizației materiale romane. Demnă de amintit este o statistică a repartizării materialului ceramic din necropola de la Obreja: olăria romană roșie este prezentă în 38 de morminte, cea romană cenușie de calitate superioară în 7, cea cenușie-negricioasă, zgrunțuroasă în 120, în timp ce olăria dacică modelată grosolan și avînd ornamente caracteristice (butoni, brîuri crestate sau alveolate etc.) s-a descoperit numai în 12 morminte.

De deosebit interes este însă și faptul că materiale arheologice de factură dacică au apărut în numeroase castre și în așezările civile ce s-au dezvoltat pe lîngă ele; pînă acum se cunosc peste 20 de castre de trupe auxiliare de pe cuprinsul Daciei în care s-au descoperit olărie de factură dacică: Slăveni (jud. Olt), Sîmbotin și Stolniceni (jud. Vîlcea), Bumbești și Cătune (jud. Gorj), Drobeta (Turnu Severin), Pojejena, Vărădia și Mehadia (jud. Caraș-Severin), Orăștioara de Sus și Micia (jud. Hunedoara), Bologa și Gilău (jud. Cluj), Buciumi (jud. Sălaj), Orheiul Bistriței (jud. Bistrița-Năsăud), Brîncovenești și Sărățeni (jud. Mureș), Brețcu, Comalău și Olteni (jud. Covasna), Rîșnov (jud. Brașov). „Avem și în aceste cazuri dovezi materiale directe, legate de prezența autohtonilor sub romani"[475] (D. Protase), dar și a unei simbioze clare între trupa staționată în castru și comunitatea dacică din împrejurimi. Din punct de vedere al condiției sociale, fără îndoială că raportul era dezavantajos pentru autohtoni. Arheologic, este greu a întrevedea numai din această situație beneficiul pentru daci al raporturilor cu romanii; se subliniază astfel imitarea unor recipiente romane de către olarii daci, dar se cunosc destule cazuri cînd olarii romani au preluat unele motive de ornament tipic dacice (de exemplu brîul alveolar, pe care l-au aplicat pe vase romane provinciale)[476].

Asemenea produse au ajuns în castre fie cu ocazia lucrărilor de fortificații, fie prin folosirea unor produse ale băștinașilor locuind în apropiere (în teritoriul militar) de către soldații romani; este posibil să fi ajuns

---

474 *Ibidem*, p. 106.
475 *Ibidem*, p. 138.
476 *Ibidem*, p. 157—165.

însă și prin recruți daci încorporați în diferite unități auxiliare ; în sfîrșit, se pot explica prin prezența în așezările civile de pe lingă castre a unor elemente autohtone (în special femei dace căsătorite cu soldați și veterani).

Dacii sînt cunoscuți — prin aflarea aceleiași fosile directoare : ceramica — și în cadrul unor ferme agricole *(villae rusticae)* de pe teritoriul provinciei, cum ar fi cele de la Aiud și Rahău (jud. Alba), Deva, Cinciș și Mănerău (jud. Hunedoara), Chinteni și Bădeni (jud. Cluj). Fără îndoială însă că cei mai mulți continuau să trăiască în comunitățile lor rurale, răspîndite uniform pe întreg cuprinsul provinciei.

Din păcate, gradul foarte înalt sau absolut de perisabilitate al majorității materialelor arheologice nu ne permite a urmări mai amplu raporturile reciproce între autohtoni și coloniștii veniți din diferite părți ale imperiului. Sîntem reduși astfel aproape exclusiv la analiza materialului arheologic de uz curent (îndeosebi ceramica) și a unor elemente de viață spirituală (rituri funerare). În stadiul de față al cercetării, ar fi important a urmări *cum* elementul autohton intră în contact cu cultura materială a cuceritorului, dar și în ce măsură viața sa cotidiană este stimulată de progresul net introdus de statul roman în raport cu perioada anterioară. Credem că descoperirile arheologice, deși nu pot încă răspunde mulțumitor la toate întrebările, sînt totuși elocvente pentru existența unui dialog între cuceritori și cuceriți [477]. Detaliile ne scapă încă, dar cunoaștem consecințele unui secol și jumătate de dominație romană : după retragerea autorității romane din Dacia, nu numai că se constată o unitate deplină de cultură materială a populației daco-romane, dar aceasta este în măsură să propage romanitatea dincolo de granițele provinciei [478].

În orașe și în așezările romane organizate după sistemul roman (pagi, vici), trăiau îndeosebi coloniștii [479]. Veniți *ex toto Orbe Romano* (Eutropius), ei își găseau un element de unitate în atașamentul lor față de sistemul politic roman (care le asigura prosperitatea economică) și în folosirea limbii latine ca unic mijloc de comunicare — între ei și în relațiile

---

[477] În această privință, trebuie reamintit faptul binecunoscut că geto-dacii luaseră contact cu civilizația clasică mediteraneană încă înainte de cucerirea romană ; vezi în această privință I. Glodariu, *Relații comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj-Napoca, 1974 și mai nou în Thraco-Dacica, 5, 1984, p. 150—155 ; L. Bârzu, *op. cit.* (nota 448), p. 15—34. Această realitate este de o deosebită importanță în aprecierea atitudinii populației autohtone față de procesul de romanizare. Ideea unei perpetue rezistențe (vezi : M. Bénabou, *La résistance africaine à la romanisation*, Paris, 1976 ; opinii divergente în vol. *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien. Travaux du VIe Congrès international d'Etudes classiques* (ed. D. M. Pippidi) ; cf. M. P. Speidel, *Africa and Rome : continous Resistance?*, în Proceeding of the African Classical Associations, 13, 1975, p. 36—38), manifestată prin răscoale și alte forme de luptă contra opresiunii romane, nu se poate susține cu argumente demne de metodele de cercetare istorică modernă. Ea are — ca și ideea negării continuității populației autohtone — un substrat cu totul străin spiritului științific.

[478] Despre fenomenul romanizării în Dacia și Moesia Inferior (Dobrogea) a se vedea : C. Daicoviciu, Apulum, VII/1, 1968, p. 261—271 ; Gh. Ștefan, Dacia, N. S., 12, 1968, p. 348 și urm. ; N. Gudea, Apulum, 13, 1975, p. 95—109 ; H. Daicoviciu, în *Dicționar de istorie veche a României*, 1976, p. 509 ; L. Bârzu, *op. cit.*, p. 43 și urm. ; D. Protase, *op. cit.*, p. 228—252 ; I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, p. 190—195 ; Al. Suceveanu, Thraco-Dacica, 6, 1985, p. 105—114.

[479] Deși publicată cu mai bine de trei decenii în urmă, cea mai completă monografie, încă utilă, a provinciei întemeiate de Traian, rămîne cea a lui M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969.

cu autohtonii geto-daci. Este remarcabilă puritatea limbii inscripţiilor provinciei, ceea ce denotă progresele romanizării şi dă măsura influenţei pe care ea a exercitat-o asupra *oamenilor pămîntului* în curs de asimilare.

Limba (latină) a avut un rol deosebit de important în uniformizarea etnică pe cuprinsul Daciei într-un secol şi jumătate de stăpînire politico-militară efectivă de către Imperiul roman [480]. În difuzarea acesteia, două elemente au avut un rol precumpănitor: urbanismul şi armata.

Oraşele au reprezentat focare active de romanizare. Numeroase aşezări au purtat titlul de *municipium* (Drobeta, Romula, Dierna, Tibiscum, Apulum, Potaissa, Napoca, Porolissum), primit de la împăraţii Hadrian, Marcus Aurelius şi Septimiu Sever; unele au ajuns chiar la rangul de *colonia* (Ulpia Traiana Sarmizegetusa, Drobeta, Romula, Malva, Apulum, Napoca, Potaissa). Numărul municipiilor şi coloniilor din Dacia este comparabil cu cel din Moesia şi Pannonia, unde romanitatea avea o vechime de aproape un secol la data cuceririi Daciei. În provincia norddunăreană, cîteva oraşe au primit chiar „dreptul italic" *(jus Italicum)*, care nu a mai fost acordat nici unui oraş din provinciile vecine. Fără a fi deţinut din punct de vedere juridic statutul municipal, au existat în Dacia numeroase alte aşezări cvasiurbane (Sucidava, Aquae, Germisara, Micia, Alburnus Maior etc.).

Un rol important a avut în procesul de romanizare armata. În Dacia şi-au avut garnizoana două legiuni (mai întîi legio XIII Gemina, iar de la Marcus Aurelius şi V Macedonica), precum şi numeroase unităţi auxiliare. Prin liberări succesive de veterani, care se stabileau în oraşele şi satele provinciei, romanizarea a făcut progrese. Unii daci, înrolaţi în unităţile din Dacia sau din alte provincii, reveneau după terminarea serviciului militar în mijlocul comunităţilor lor rurale, devenind factori activi în procesul de romanizare. Cu prestigiul ei (decurgînd din aceasta şi o serie de avantaje de ordin social), cetăţenia romană *(civitas Romana)* a reprezentat un stimulent în procesul de romanizare.

Dar acestea sînt elemente de ordin subiectiv. Esenţial în progresul romanizării a fost factorul civilizator: introducerea unor unelte de producţie mai perfecţionate; dezvoltarea unei producţii de mărfuri locale, concomitent cu pătrunderea a numeroase produse realizate în mari *officinae* din imperiu; dezvoltarea unei importante reţele de drumuri. Toate acestea nu făceau decît să întărească prestigiul civilizaţiei romane, deopotrivă în ochii populaţiei autohtone şi cei ai coloniştilor.

Continuitatea dacilor şi simbioza daco-romană au stat la temelia procesului de romanizare în Dacia. Iar continuitatea daco-romană şi extinderea romanităţii dincolo de limitele fostei provincii (secolele IV—VI) reprezintă alte verigi ale procesului istoric, unic şi îndelungat, al etnogenezei române.

---

[480] Despre rolul limbii latine în procesul de romanizare şi evoluţia ei, vezi H. Mihăescu, *La langue latine dans le sud-est de l'Europe*, Bucureşti—Paris, 1978; I. Fischer, *Latina dunăreană. Introducere în istoria limbii române*, Bucureşti, 1985.

Coperta I: Portretul lui Decebal (Columna lui Traian).

Coperta a IV-a: Bust de dac (Muzeul Vaticanului).

Redactor: BEATRICE BUDESCU
Tehnoredactor: AUREL BUDNIC

Bun de tipar: 20.II.1991. Format: 16/70×100.
Coli de tipar: 7. C.Z. pentru biblioteci
mari: 9(398.2) · 0087 : 0106
92(Decebal (398.2))
C.Z. pentru biblioteci mici: 9

UNIVERSUL — c. 531

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ISBN 973-27-0191-9

Lei 100